

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Оксана Семенюк

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА
Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія.
Орфоепія. Графіка. Орфографія

Збірник вправ і завдань
для студентів спеціальностей
035 Філологія (035.01 Українська мова та література),
014 Середня освіта (014.01 Українська мова і література)

3-тє видання, виправлене і доповнене

Івано-Франківськ, 2025

УДК 811.161.2:81'342

Рекомендовано до друку методичною радою Факультету філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №3 від 16 січня 2025 року).

Рецензенти:

І. О. Бабій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Л. Б. Наконечна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Семенюк О. А.

Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : збірник вправ і завдань для студентів спеціальностей 035 Філологія (035.01 Українська мова та література), 014 Середня освіта (014.01 Українська мова і література). 3-тє видання, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ : видавець Голіней О.М., 2025. 250 с.

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Вступ.....	6
Фонетика як лінгвістична дисципліна.....	50
Звукова система сучасної української літературної мови.....	67
Зміни приголосних звуків у потоці мовлення.....	93
Асиміляція.....	93
Дисиміляція.....	101
Фонетичне подовження.....	102
Спрощення.....	104
Узагальнення.....	106
Фонологія.....	133
Морфонологія.....	155
Орфоепія.....	174
Графіка.....	194
Орфографія.....	215
Словник термінів.....	228
Список рекомендованої літератури.....	239

ПЕРЕДМОВА

Курс «Сучасна українська літературна мова» займає важливе місце в системі підготовки майбутніх філологів та вчителів-словесників, що навчаються на спеціальностях 035 Філологія (035.01 Українська мова та література), 014 Середня освіта (014.01 Українська мова і література). Пропонований збірник уміщує вправи, тестові завдання різних рівнів складності, контрольні запитання та словник термінів з розділів «Вступ», «Фонетика», «Фонологія», «Морфонологія», «Орфоепія», «Графіка», «Орфографія», з яких студенти починають вивчення курсу сучасної української літературної мови, і відповідає його програмі.

Робота зі збірником сприятиме закріпленню, удосконаленню й систематизації знань про звукову будову мови, членування потоку мовлення на фонетичні одиниці, артикуляційні й акустичні характеристики голосних і приголосних звуків, зміни звуків у потоці мовлення, функції, диференційні ознаки та звукові реалізації фонем сучасної української літературної мови, чергування фонем, їх історичну основу і роль у мові, графічну систему сучасної української літературної мови, її орфоепічні й орфографічні норми.

Оскільки про рівень знань з фонетики чи не найкраще свідчить вміння передавати всі відтінки вимови звуків за допомогою фонетичної транскрипції, значна частина вправ у збірнику передбачає фонетичний запис слів і текстів та спрямована на те, щоб навчити студентів фахово послуговуватися засобами фонетичного письма.

Запропоновані вправи й завдання сприяють засвоєнню орфоепічних і орфографічних норм та підвищенню загального рівня культури мовлення здобувачів освіти. Особливу увагу у збірнику звернено на опрацювання орфографічних правил, які відбивають зв'язок фонетики та правопису, зокрема правил уживання апострофа, знака м'якшення, написання слів, у яких відбуваються чи відбулися різні звукові зміни (асиміляція, дисиміляція, спрощення, подовження), оскільки важливо, щоб студенти засвоїли не лише теоретичні відомості про природу, історичну основу й типологію фонетичних процесів, а й правопис слів, у яких вони спостерігаються.

Матеріал для вправ дібрано з кращих творів української літератури, починаючи з текстів письменників ХІХ століття і завершуючи зразками сучасного українського письменства. Це розвиватиме в майбутніх філологів та освітян чуття слова, сприятиме формуванню їхніх естетичних смаків, зрештою, зробить роботу зі збірником пізнавальною і цікавою. У ньому також використано твори дитячої літератури, оскільки завдяки своїй виразності і багатій фонічній організації вони добре надаються для орфоепічного й фонетичного аналізів.

Збірник укладено з урахуванням зв'язків фонетики з іншими розділами лінгвістики: морфемікою, словотвором, морфологією, історичною граматикою, етимологією, культурою мови.

Запропоновані різнотипні вправи, завдання та запитання можуть бути використані для практичних занять, самостійної роботи студентів, контрольної перевірки й самоперевірки знань.

Третє видання збірника перероблене та доповнене. У ньому враховано нову редакцію правопису 2019 року, внесено зміни та доповнення до вправ, до кожного розділу додано тестові завдання на встановлення відповідності, розширено термінологічний словник, оновлено список основної, додаткової і довідкової літератури до курсу та доповнено його лінками на електронні ресурси.

ВСТУП

Вправа 1. Доберіть і запишіть 5 висловів відомих людей (письменників, учених, громадських діячів) про українську мову. Ті, що сподобались найбільше, вивчіть напам'ять.

Вправа 2. Прочитайте й перепишіть подані вислови про мову. Визначте, кому вони належать.

1. Раби – це нація, котра не має Слова. Тому й не зможе захистити себе. 2. Мова – коштовний скарб народу. 3. А Вкраїни ж мова – мов те сонце дзвінкотюче, мов те золото котюче, вся і давність, і обнова, – українська мова. 4. О рідне слово, хто без тебе я? Німий жебрак, старцюючий бродяга? Мертвяк, оброслий плиттям саркофага, прах, купа жалюгідного рам'я... Моя ти – пісня, сила і відвага, моє вселюдське й мамине ім'я. 5. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування. 6. Мово! Велична молитво наша у своїй нероздільній трійці, що єси Ти і Бог Любов, і Бог Віра, і Бог Надія. 7. Коли зникає народна мова – народу нема більше!.. Відберіть у народу все – і він усе може повернути, але відберіть мову – і він ніколи більше не створить її, нову батьківщину навіть може створити народ, але мови ніколи; вмерла мова в устах народу – вмер і народ. 8. Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона як хліб. Вона мені свята. І кров'ю предків тяжко пурпурова. 9. І тобі рости, не в'януть зроду, Квітують в поемах і віршах, Бо в тобі – великого народу Ніжна і замріяна душа. 10. Як гул століть, як шум віків, як бурі подих – рідна мова, вишневих ніжність пелюстків, сурма походу світанкова, неволі стогін, волі спів, життя духовного основа.

Вправа 3. Ознайомтесь із основними положеннями документів, у яких визначено статус української мови і регламентовано її функціонування в різних сферах суспільного життя. Законспекуйте статтю 10 Конституції України. Як змінювалося розуміння ролі української мови в суспільстві у період, коли було прийнято ці документи? Наскільки

ефективною, на ваш погляд, є мовна політика, спрямована на утвердження української мови як державної, у сучасній Україні?

I.

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Про мови в Українській РСР

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

[...]

Стаття 2. Державна мова Української РСР

Відповідно до Конституції Української РСР (888-09, 254к/96-ВР) державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам

необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР

Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.

[...]

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування

Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови.

Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

[...]

Стаття 6. Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій

Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності – і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Незнання громадянином української або російської мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

[...]

м. Київ, 28 жовтня 1989 року

N 8312-11

II.

ДЕКЛАРАЦІЯ

про державний суверенітет України

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

[...]

м. Київ, 16 липня 1990 року
N 55-ХІІ

ІІІ. Конституція України

Стаття 10.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

28 червня 1996 року

ІV. Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови)

м. Київ, 14 грудня 1999 року

Справа N 1-6/99

N 10-рп / 99

[...]

Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

[...]

3. Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає

державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть бути віднесені також інші сфери, які відповідно до частини п'ятої статті 10 та пункту 4 частини першої статті 92 Конституції України визначаються законами.

Зокрема, відповідно до чинних законів питання застосування української мови визначено щодо розгляду звернень громадян; діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи і організації (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; оформлення митних документів тощо. Володіння державною мовою є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України. Згідно з чинним Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР» (8312-11) від 28 жовтня 1989 року службові особи державних органів, установ і організацій повинні володіти українською мовою.

Законодавчо визначеним є також питання про застосування української мови та інших мов у навчальному процесі в державних навчальних закладах України.

Зокрема, Законом України «Про освіту» (1060-12) в редакції від 23 березня 1996 року (100/96-ВР) (стаття 7) та Законом України «Про загальну середню освіту» (651-14) від 13 травня 1999 року (стаття 7) встановлено, що мова освіти, мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається Конституцією

України та Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР». [...] Зокрема, ним встановлено, що мовою виховання в дитячих дошкільних установах, мовою навчання і виховання в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах є українська мова.

[...]

Таким чином, положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, в роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

[...] Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України).

Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України.

2. Виходячи з положень статті 10 Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова.

У державних і комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою відповідно до положень Конституції України,

зокрема частини п'ятої статті 53, та законів України, в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин.

V. Закон України
«Про засади державної мовної політики» № 5029-VI
(«Закон Ківалова – Колесніченка»)

Стаття 1. Визначення термінів

1. Терміни, використані в цьому Законі, вживаються у такому значенні:

державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо; [...]

регіональна мова або мова меншини – мова, яка традиційно використовується в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави, та/або відрізняється від офіційної мови (мов) цієї держави.

[...]

Стаття 5. Цілі та принципи державної мовної політики

1. Державна мовна політика України базується на визнанні і всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини.

2. При здійсненні державної мовної політики Україна дотримується таких цілей і принципів:

1) визнання всіх мов, які традиційно використовуються в межах держави чи її певної території, національним надбанням, недопущення привілеїв чи обмежень за мовними ознаками;

2) забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави із створенням можливості паралельного

використання регіональних мов або мов меншин на тих територіях і в тих випадках, де це є виправданим;

3) сприяння використанню регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формі у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливості для їх використання у діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів та в інших сферах суспільного життя в межах територій, на яких такі мови використовуються, та з урахуванням стану кожної мови;

4) підтримання і розвиток культурних взаємин між різними мовними групами;

5) забезпечення умов для вивчення української мови як державної, регіональних мов або мов меншин, інших мов і викладання цими мовами з урахуванням стану кожної мови на відповідних рівнях освіти у державних і комунальних навчальних закладах.

[...]

Стаття 7. Регіональні мови або мови меншин України

1. Принципи мовної політики, викладені у статті 5 цього Закону, застосовуються до всіх регіональних мов або мов меншин України, які вживаються в межах її території.

2. У контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька.

3. До кожної мови, визначеної у частині другій цієї статті, застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на

території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення.

[...]

6. Регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частини третьої цієї статті, використовується на відповідній території України в роботі місцевих органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, застосовується і вивчається в державних і комунальних навчальних закладах, а також використовується в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом.

7. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, що відповідає умовам частини третьої цієї статті, здійснення заходів щодо розвитку, використання і захисту регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян - суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб.

[...]

Стаття 10. Мова актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування

1. Акти вищих органів державної влади приймаються державною мовою і офіційно публікуються державною, російською та іншими регіональними мовами або мовами меншин. [...]

5. Тексти офіційних оголошень, повідомлень виконуються державною мовою. У межах території, на якій відповідно до умов частини третьої статті 8 цього Закону поширена регіональна мова (мови), за рішенням місцевої ради такі тексти можуть розповсюджуватися у перекладі цією регіональною або російською мовою (мовами)».

[...]

Стаття 18. Мова економічної і соціальної діяльності

1. В економічній і соціальній діяльності державних підприємств, установ та організацій основною мовою є державна мова, а також

вільно використовуються російська та інші регіональні мови або мови меншин.

[...]

3. У внутрішніх правилах підприємств, установ та організацій будь-якої форми власності забороняється прийняття будь-яких положень, що виключають або обмежують у спілкуванні співробітників використання державної мови, російської, інших регіональних мов або мови меншин».

[...]

Стаття 20. Мова освіти

[...]

7. В усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови і однієї з регіональних мов або мов меншин. Обсяг вивчення регіональних мов або мов меншин визначається місцевими радами відповідно до законодавства про освіту з урахуванням поширеності цих мов на відповідній території.

[...]

Стаття 22. Мова у сфері інформатики

1. Основними мовами інформатики в Україні є українська, російська та англійська мови. Комп'ютерні системи та їх програмне забезпечення, що використовуються органами державної влади і органами місцевого самоврядування, державними підприємствами, установами та організаціями, повинні забезпечуватися можливістю обробляти україномовні, російськомовні та англомовні тексти.

[...]

VI. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

Верховна Рада України, ґрунтуючись на Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та схваленому Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року Акті проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, якими було відновлено незалежну національну державність України;

керуючись Конституцією України, що визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок

забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

діючи відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99, яким встановлено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом;

зважаючи на Концепцію державної мовної політики, затверджену Указом Президента України від 15 лютого 2010 року №161/2010, яка визначає стратегічні пріоритети в подоланні спричинених багатовіковою асиміляційною політикою колонізаторів та окупантів деформацій національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору та відповідно до якої повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України;

усвідомлюючи, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалася і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить переважну більшість населення країни і дала офіційну назву державі, а також є базовим системотвірним складником української громадянської нації;

прагнучи до посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України;

маючи на меті створення належних умов для забезпечення і захисту мовних прав і потреб українців;

а також беручи до уваги Висновки Європейської комісії за демократію через право, відповідно до якого за особливих умов, що склалися в Україні, збалансована політика у мовній сфері вимагає належних гарантій для збереження державної мови як інструмента єднання суспільства, та Рекомендацію Європейської комісії за демократію через право українському законодавчому органу віднайти

істотно прийнятніші способи підтвердження верховенства української мови як єдиної державної мови та вжити додаткових заходів для зміцнення її ролі в українському суспільстві, ухвалює цей Закон.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні

1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова.

2. Статус української мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації.

3. Державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.

4. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України.

5. Порядок функціонування і застосування державної мови визначається виключно законом.

6. Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

7. Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом.

8. Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України.

[...]

Стаття 2. Сфера дії Закону

[...]

2. Дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів.

[...]

Розділ II**УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ**

[...]

Стаття 6. Обов'язок громадянина України володіти державною мовою

1. Кожний громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою.

2. Держава забезпечує кожному громадянину України можливості для опанування державної мови через систему закладів дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти, освіти дорослих, а також через підтримку неформальної та інформальної освіти, спрямованої на вивчення державної мови.

3. Держава організовує безкоштовні курси української мови для дорослих та забезпечує можливість вільно опанувати державну мову громадянам України, які не мали такої змоги.

Стаття 7. Обов'язок володіти державною мовою для набуття громадянства України

1. Особа, яка має намір набути громадянство України, зобов'язана засвідчити відповідний рівень володіння державною мовою.

[...]

Стаття 9. Особи, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків

1. Володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків зобов'язані:

1) Президент України, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, інші члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, керівники інших центральних органів виконавчої влади та

їх заступники, Глава Адміністрації Президента України та його заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони України та його заступники, Голова Служби безпеки України та його заступники, Голова Служби зовнішньої розвідки України та його заступники, Генеральний прокурор та його заступники, керівники обласних та місцевих прокуратур, керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та його заступники, члени Ради Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Голова Антимонопольного комітету України, інші державні уповноважені Антимонопольного комітету України, голови територіальних відділень Антимонопольного комітету України, члени Національного агентства з питань запобігання корупції, члени Національної комісії зі стандартів державної мови, члени Центральної виборчої комісії, члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, члени національних комісій регулювання природних монополій, члени Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, члени інших державних колегіальних органів, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України та його заступники, Голова Фонду державного майна України та його заступники, постійні представники Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України у Конституційному Суді України, Директор Національного антикорупційного бюро України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представники, Уповноважений із захисту державної мови, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим та його заступники, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим та його заступники, міністри Автономної Республіки Крим, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим та його заступники;

2) депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, посадові особи органів місцевого самоврядування;

3) державні службовці;

4) голови місцевих державних адміністрацій, їх перші заступники та заступники;

5) службовці Національного банку України;

6) особи офіцерського складу, які проходять військову службу за контрактом;

7) особи начальницького (середнього і вищого) складу Національної поліції, інших правоохоронних та розвідувальних органів, посадові особи інших органів, яким присвоюються спеціальні звання;

8) особи рядового, сержантського і старшинського складу Національної поліції, інших правоохоронних, розвідувальних органів, інших органів, яким присвоюються спеціальні звання;

9) прокурори;

10) судді, які обрані чи призначені відповідно до Конституції України та здійснюють правосуддя на професійній основі, члени та дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, члени Вищої ради правосуддя;

11) адвокати;

12) нотаріуси;

13) керівники закладів освіти всіх форм власності;

14) педагогічні, науково-педагогічні і наукові працівники, крім іноземців чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та/або наукових установ та працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови;

15) медичні працівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я;

16) посадові та службові особи підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності, не визначені в підпунктах 1-15 частини першої цієї статті, крім осіб, які не є громадянами України.

2. Володіти державною мовою зобов'язані особи, які претендують на обрання чи призначення на посади, визначені частиною першою цієї статті.

[...]

Стаття 10. Вимоги щодо рівня володіння державною мовою

1. Вимоги щодо відповідного рівня володіння державною мовою особами, визначеними статтею 9 цього Закону, встановлює Національна комісія зі стандартів державної мови.

2. Рівень володіння державною мовою [...] засвідчується державним сертифікатом про рівень володіння державною мовою (далі – державний сертифікат), що видається Національною комісією зі стандартів державної мови відповідно до цього Закону.

[...]

Розділ V

ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В ПУБЛІЧНИХ СФЕРАХ

Стаття 20. Державна мова у сфері трудових відносин

1. Ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, ніж державна, крім випадків:

а) обслуговування споживачів та інших клієнтів, які є іноземцями чи особами без громадянства;

б) створення юридичних, технічних, інформаційно-рекламних текстів та інших повідомлень і документів (у тому числі усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи і посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій.

[...]

Стаття 21. Державна мова у сфері освіти

1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти. [...]

2. Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, в обсязі, що дає змогу провадити

професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

[...]

Стаття 25. Державна мова у сфері друкованих медіа

1. Друковані медіа в Україні видаються державною мовою.

Друковані медіа можуть видаватися іншими, ніж державна, мовами за умови, що одночасно з відповідним тиражем видання іноземною мовою видається тираж цього видання державною мовою. Усі мовні версії повинні видаватися під однаковою назвою, відповідати одна одній за змістом, обсягом та способом друку, а їх випуски повинні мати однакову нумерацію порядкових номерів і видаватися в один день.

2. Розповсюдження за передплатою друкованих медіа, виданих мовами, іншими ніж державна, допускається за умови забезпечення їх засновниками (співзасновниками) можливості передплати в Україні такого самого видання державною мовою.

3. Засновники (співзасновники) друкованих медіа зобов'язані виготовляти, публікувати і доставляти обов'язковий примірник документів (номери (випуски) друкованих медіа) державною мовою у порядку, визначеному законом.

4. У кожному місці розповсюдження друкованих медіа друковані медіа державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих медіа, що розповсюджуються в цьому місці.

У місці розповсюдження друкованого медіа, виданого іншою, ніж державна, мовою, розповсюджується такий медіа державною мовою.

[...]

Стаття 26. Державна мова у сфері книговидання та книгорозповсюдження

1. Книжкові видання в Україні видаються та розповсюджуються державною мовою та/ або мовами корінних народів України, офіційними мовами Європейського Союзу.

2. Книжкові видання можуть видаватися та розповсюджуватися іншими, ніж зазначені в частині першій цієї статті, мовами у таких випадках:

1) книжкове видання, видане в Україні або ввезене в Україну у встановленому законодавством порядку, містить виключно твори мовою оригіналу або в перекладі на державну мову, мови корінних народів України, офіційні мови Європейського Союзу;

2) книжкове видання видано на замовлення органів державної влади України в інтересах національної безпеки, відсічі російської агресії проти України і не підлягає продажу чи поширенню в інший спосіб через мережу книгорозповсюдження в Україні;

3) книжкове видання видано до 1 січня 2023 року, крім видань, розповсюдження яких заборонено відповідно до Закону України «Про видавничу справу».

3. Вимоги частин першої і другої цієї статті поширюються на книги в електронній формі, у тому числі в аудіофайлах.

4. Видавець, внесений до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, зобов'язаний видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих ним упродовж відповідного календарного року назв книжкових видань.

Ця вимога не поширюється на видавничу продукцію, видану кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів чи національних меншин України за рахунок коштів державного та/ або місцевих бюджетів відповідно до закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України.

5. Частка книжкових видань державною мовою у загальній кількості назв книжкових видань, наявних у продажу в кожній книгарні або іншому закладі, що здійснює книгорозповсюдження, має становити не менше 50 відсотків.

[...]

6. Держава сприяє виданню та поширенню творів української літератури, перекладу і виданню державною мовою іншомовної літератури.

Стаття 27. Державна мова у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та веб-сайтів

1. Комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом, що реалізується в Україні, повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

Для цілей цього Закону користувацьким інтерфейсом є відображувана інформація, з якою безпосередньо взаємодіє користувач під час використання комп'ютерної програми, веб-сайту і яка містить текст будь-якою мовою спілкування між людьми (зокрема мова візуального дизайну комп'ютерної програми, мова взаємодії, діалогів та транзакцій між користувачем та комп'ютерною програмою).

Вимоги цього Закону не поширюються на мови програмування.

2. Комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом, встановлена на товарах, що реалізуються в Україні, повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою, який за обсягом та змістом має містити не менше інформації, ніж іншомовні версії такого інтерфейсу. Недотримання цієї вимоги має наслідки, визначені законодавством про захист прав споживачів для реалізації товару неналежної якості.

3. У роботі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності використовуються винятково комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом державною мовою.

[...]

4. Під час закупівлі комп'ютерних програм для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності обов'язковою умовою є наявність користувацького інтерфейсу

державною мовою, крім випадків, визначених абзацом другим частини третьої цієї статті.

5. Заклади освіти державної і комунальної форм власності використовують для освітніх потреб комп'ютерні програми з користувацьким інтерфейсом державною мовою.

[...]

6. Інтернет-представництва (в тому числі веб-сайти, веб-сторінки в соціальних мережах) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій державної і комунальної форм власності, медіа, зареєстрованих в Україні, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та зареєстровані в Україні, виконуються державною мовою. Поряд з версією інтернет-представництв (у тому числі веб-сайтів, веб-сторінок у соціальних мережах), виконаних державною мовою, можуть існувати версії іншими мовами. Версія інтернет-представництва державною мовою повинна мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії, та завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні.

Для іноземних суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні та мають в Україні дочірні підприємства, філії, представництва, версія веб-сайту державною мовою повинна містити достатню за обсягом та змістом інформацію для зрозумілої навігації та розкриття мети діяльності власника такого інтернет-представництва.

Версія такого веб-сайту державною мовою для користувачів в Україні повинна завантажуватись за замовчуванням.

[...]

7. Мобільні застосунки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, зареєстрованих в Україні медіа, а також суб'єктів господарювання, що реалізують товари і послуги в Україні, повинні мати версію користувацького інтерфейсу державною мовою.

8. Спеціалізоване наукове, технічне, медико-діагностичне обладнання, інше спеціалізоване, професійне обладнання, що не є товарами широкого вжитку (прилади, машини, устаткування, верстати тощо), та його програмне забезпечення, а також

спеціалізоване програмне забезпечення, призначене для використання лише у сфері інформаційних технологій, може не мати користувацького інтерфейсу державною мовою в разі наявності користувацького інтерфейсу англійською мовою.

[...]

Стаття 29. Державна мова у сфері публічних заходів

1. Мовою публічних заходів є державна мова, якщо інше не встановлено цим Законом.

Публічними заходами для цілей цього Закону є, зокрема, збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші заходи, доступні або відкриті для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням, за плату чи безоплатно, постійно, періодично, одноразово або час від часу, що організовуються повністю або частково органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, організаціями, а також суб'єктами господарювання, власниками (засновниками, учасниками, акціонерами) яких є держава або територіальна громада незалежно від частки цієї власності.

У разі застосування під час публічного заходу іншої мови, ніж державна, його організатор зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник публічного заходу.

[...]

Стаття 30. Державна мова у сфері обслуговування споживачів

1. Мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова.

2. Підприємства, установи та організації всіх форм власності, фізичні особи – підприємці, інші суб'єкти господарювання, що обслуговують споживачів (крім випадків, встановлених частиною третьою цієї статті), здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною мовою. Інформація державною мовою може дублюватися іншими мовами.

3. На прохання клієнта його персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

[...]

Стаття 32. Державна мова у сфері реклами

1. Мовою реклами в Україні є державна мова.

[...]

3. Мовою реклами на телебаченні і радіо є державна мова.

[...]

Стаття 37. Державна мова у сфері діловодства, документообігу, листування і звітності громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб

1. Мовою листування громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб, зареєстрованих в Україні, з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної і комунальної форм власності в Україні є державна мова.

2. Зареєстровані в Україні громадські об'єднання, політичні партії та інші юридичні особи ухвалюють статутні документи та рішення, надсилають статистичну інформацію, податкову та іншу звітність до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування державною мовою.

[...]

Розділ VII

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТІВ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Стаття 43. Національна комісія зі стандартів державної мови

1. Опрацювання та утвердження стандартів української мови як державної здійснює Національна комісія зі стандартів державної мови (далі – Комісія).

2. Завданням Комісії є збереження та розвиток державної мови через встановлення стандартів державної мови і методів перевіряння рівня володіння державною мовою, необхідного для набуття громадянства чи зайняття визначених законами посад.

[...]

Стаття 44. Повноваження Національної комісії зі стандартів державної мови

1. Комісія має такі повноваження:

1) напрацьовує з урахуванням пропозицій та висновків Інституту української мови Національної академії наук України, інших наукових та освітніх установ і затверджує стандарти державної мови, зокрема:

- а) правопис української мови та зміни до нього;
- б) українську термінологію;
- в) стандарти транскрибування і транслітерації;

2) затверджує вимоги до рівнів володіння державною мовою для набуття громадянства України;

3) затверджує вимоги до рівнів володіння державною мовою особами, визначеними частинами першою і другою статті 9 цього Закону;

4) затверджує порядок перевірки рівня володіння державною мовою;

5) затверджує форму державного сертифіката;

б) подає у встановленому законом порядку пропозиції Кабінету Міністрів України про внесення змін до законодавства, пов'язані із забезпеченням стандартів державної мови;

7) затверджує завдання для проведення іспиту на рівень володіння державною мовою;

8) організовує іспити для визначення рівня володіння державною мовою та призначає спеціально уповноважені державою установи (організації), які проводять іспити;

9) видає державні сертифікати;

[...]

Розділ VIII

ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Стаття 49. Уповноважений із захисту державної мови

1. З метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України діє Уповноважений із захисту державної мови (далі – Уповноважений).

2. Завданнями Уповноваженого є:

1) захист української мови як державної;

2) захист права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України і усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою. [...]

Вправа 4. Відредагуйте подані речення й текст, визначте, які саме мовні норми в них порушено.

1. Незабаром в Україні розпочнеться виборча компанія. 2. Чужа біль ніколи не залишала її байдужою. 3. Мовна культура передбачає знання не тільки мовних норм, а й послідовне їх дотримання. 4. Бабуся дивилася на веселу гру розпашілих малюків, і забувши про втому, усміхалася весняному сонечку. 5. «Дякую вас від усього серця!», – схвильовано сказала Галина Петрівна, – «Я завжди пам'ятатиму, як ви мені допомогли»!

6. Деканові Факультету філології
Прикарпацького національного
університета ім. В. Стефаника
Іванюку Вячеславу Андрієвичу
студентки групи УМЛф-12
Петрук Марії Ігорівної

Заява

Прошу звільнити мене від занять 04.10.06 у звязку з сімейними обставинами (іду в дружки). Дуже Вам дякую, най Вам Бог дає здоров'ячка.

02.10.06

Петрук

Вправа 5. Визначте, до яких функціональних стилів належать подані тексти. Назвіть мовні засоби, використання яких вказує на їх стильову належність.

I. Над обрієм дотліла і згасла сонячна заграва. Наступила та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть якісь непомітні досі тоненькі дубчики, що там і сям стриміли у

заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно відбилися на воді, створюючи враження бездонної глибочини. Роса потягла з вологих трав густий дух вимороженої бодяги, в'ялої бугили і пожухлого мокрого сіна, що позалишалось в кущах по торішній косовиці.

Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами – пахла весняною жагою родити і вимерлими травами, трухлим сухостоєм і молодим пагіллям – пахла вічністю і скороминучою порою... (*Григір Тютюнник*).

II. Парадигматичні відношення можна визначити як реально існуючі в мовній системі відношення, що реалізують інваріант релевантних одиниць. Як відзначає Л. Єльмслєв, «мова може бути визначена як парадигматика, чії парадигми маніфестуються будь-яким матеріалом» [14: 364]. За такого широкого розуміння парадигми, у яку входять усі регулярно існуючі в системі мови видозміни речення, доцільно виділити й комунікативну парадигму, яка ґрунтується на комплексній категорії настанови. Ця категорія є своєрідною відображувально-комунікативною комплексною категорією з п'ятьма основними комунікативними підкатегорійними значеннями: розповідності, питальності, спонукальності, оптативності й умовності. Через що виділяємо п'ять форм комунікативних парадигм речення: розповідну, питальну, спонукальну, оптативну й умовну [15: 61–62].

Отже, поняття парадигми повинно пов'язуватися з усіма аспектами речення й відповідними для кожного аспекту синтаксичними категоріями (*М. Мірченко*).

III. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг з двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України) (*Конституція України*).

IV. – Що ж ви думаєте дати за дочкою? – сказала просто Мельхиседекова жінка, Марта Тарасівна.

Терлецький глянув на жінку й сказав: «Дамо сто карбованців».

– Сто карбованців гроші, то правда, – заторохтів отець Мельхиседек, – але, сказати правду, не великі.

– Авжеж не великі, – заторохтіла Мельхиседекова жінка. – Гроші грішми, але треба чогось і до грошей. На господарстві треба й корів, треба й волів, треба й возів, треба коней, треба й до коней. Треба миски й ложки, треба чогось і до ложки. І вже, господи, що то й казати! Ви самі, здоровенькі, знаєте, чого треба на господарстві, та ще й новому та молодому, часом необміркованому...

– Подумаємо-погадаємо. В нас не одна дочка, самі знаєте, – сказав Терлецький.

– Та й панщинних людей таки дайте дітям, – сказала сваха. – В вас таки багатенько людей. Дайте хоч одну сім'ю!

– Де ті люди в мене? Чисто всі порозбігались, неначе їх якийсь нечистий києм порозганяв! Тільки й зосталась сама каліч: одна баба та горбата Килина, та там...

– З тієї горбатої – роботи, як з цапа молока, – сказала сваха, – вона тільки хліба дурно збавлятиме. Дайте таки здоровеньких та міцненьких, бо міцний чоловік, як міцний горщик, не розкипить на жару.

– Але ж все-таки Килина глядітиме дітей, буде за няньку, – сказала Терлецька. – Килину дамо, а більше людей не дамо.

– І за Килину спасибі! Але прикиньте ще хоч бабу. Баба не багато заважить, а все-таки буде поміч в господарстві: хоч гуси та гусенята пастиме. Добра баба в хаті, як добра квочка: вона й дітей доглядить, і курчата добре висидить, і курчата добре вилупить, – тарабанила сваха, заплутуючись у думках (*І. Нечуй-Левицький*).

V. Один зі святих Церкви, Петро Хризолог, стверджував, що молитва, піст і милостиня, властиво, є однією духовною дійсністю. Він казав, що піст є душею молитви, а добрі діла – життям справжнього посту. Те, про що ми в молитві стукаємо до неба, можемо випросити в пості, а через діла милосердя та любові отримуємо від Бога те, про що молимося.

У цій молитві ми маємо насамперед подякувати Господу Богові, що Він нас не покинув у ті найстрашніші, найдраматичніші моменти нашої історії, а був і є з нами. Навіть більше, у ті драматичні моменти Він заново воплотився в тіло нашого стражденного народу. І щоразу, коли ми бачили смерть, рани, кров – споглядали рани розп'ятого Христа в тілі нашого народу. І саме завдяки тому, що Він був у нас і серед нас, ми змогли вистояти. Коли хтось сьогодні запитує, у чому секрет стійкості нашого народу, ми можемо впевнено сказати: «Бог серед нього, воно не похитнеться; Бог йому допоможе перед світанком» (Пс. 45 (46), 6). Коли Господь Бог є серед міста – воно не похитнеться. Це слова, які написані на апсиді Оранти собору Святої Софії в Києві. А цей біблійний світанок, коли Київ не похитнувся, ми саме і згадуємо сьогодні. [...]

Згадаймо сьогодні в молитві всіх невинно убієнних в Україні впродовж того трагічного року: дітей, жінок, старців, нашу молодь. [...]

Ми можемо сьогодні сказати, що росія вже програла, але ми ще не перемогли. Тому просімо Господа Бога цими словами давнього тропаря, яким величаємо Хрест Господній: «Спаси, Боже, людей Твоїх і благослови спадкоємство Твоє, дай перемогу благовірному народові Твоєму над супротивниками і Хрестом Твоїм охорони люд Твій». Амінь. *(Блаженніший Святослав Шевчук, проповідь, виголошена 24 лютого 2023 року).*

VI. Вибори в Україні давно перетворились на ток-шоу на кшталт колись улюбленого «Нумо, хлопці!». Чи не тому з року в рік, спершу спостерігаючи за яскравими виступами політиків і тільки потім – вслухаючись в туманні обіцянки кандидатів, ми так часто вибираємо не тих? Адже не випадково в усьому цивілізованому світі про

кандидата на вищий державний пост судять насамперед із його програми.

Публічно озвучити економічні аспекти своїх передвиборчих програм кандидатів вже закликала низка організацій, зокрема Європейська організація бізнесу (ЕВА). Адже громадськість має знати, особливо в період економічної кризи, які шляхи розвитку країни бачать потенційні керівники держави (*В. Ватуріна*).

VII. 22 липня 1957 р., Харків.

Доброго дня, Гришо!

Вже за адресою ти можеш визначити, що я перебуваю в гуртожитку, з чого безмежно радий. Вартість його за 37 днів становить п'ятдесят карбованців. Це добре. Постіль я взяв даремно: мені видали все потрібне. Повідомлю ще одну втішну для тебе і радісну для мене новину: німецької мені не складати. Не складають її й історики. Першого буду писати диктант, і ти не забудь записати мене у святці якому-небудь дячку. Справді, запиши раба Божого Григорія, який старається во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, а також в ім'я любові до всякого роду вчення. Був на консультації, розчарувався: надто багато було питань досить дурних. Мовою конкретно займалися мало. Живу поруч із зоопарком, весело, слухаю ревіння левів, тигрів. Ось у цілому вся моя теперішність. Майбутнє попереду, якого відати сам не відаю...

До зустрічі.

Григір¹

Вправа 6. Прочитайте подані тексти, визначте, до яких різновидів наукового стилю вони належать. На основі наведених зразків порівняйте власне науковий, науково-навчальний і науково-популярний різновиди наукового стилю, звернувши увагу на їх призначення, сферу використання, мовні особливості. У яких видах текстів реалізуються ці різновиди?

I. 1. Підмет називає діяча й відповідає на питання хто? що?

Діячем у реченні може виступати будь-який предмет чи опредмечена дія або ознака, яким приписуються якась дія, стан або змінна ознака.

¹ Лист Григора Тютюнника до брата Григорія.

Найчастіше підмет виражається іменником, займенником чи іншою частиною мови в значенні іменника, наприклад: 1. *На вулицях блідне вогнів (хто? що?) **намисто**, і (хто? що?) **ранок** злітає, як (хто? що?) **снів** на місто.* (В. Сосюра.) 2. *Серед неба горить (хто? що?) **білолиций**.* (Т. Шевченко.) 3. (хто? що?) ***Все** пахне молодістю і життям.* (М. Рильський.)

Щоб перевірити, чи правильно визначено підмет, пробуємо замінити його займенником *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо в реченні така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – то додаток або звертання.

Наприклад, у реченні: *Закінчено жнива, останній сніп накошено пшениці.* (А. Малишко.) – не можна замінити ні слова *жнива* займенником *вони*, ні слова *сніп* займенником *він*. Отже, тут *жнива* і *сніп* не підмети. А в реченні: *Жнива закінчились, і ліг останній сніп на тік* – така заміна можлива. Тому тут *жнива* і *сніп* – підмети (І. Ющук).

2. У структурі простого двоскладного речення підмет виділяється за формально-синтаксичними ознаками. Йому властиві такі диференційні ознаки: ядерність (головний член речення), взаємозалежний зв'язок із присудком (член речення, поєднаний предикативним зв'язком), детермінація присудком з боку синтаксичного часу і синтаксичного способу. Як бачимо, позиція підмета не може визначатися сама по собі, вона визначається тільки щодо другого головного члена речення – присудка. У формально-синтаксичному плані позиція підмета і позиція присудка виступають як рівноправні, взаємозумовлені, що формують елементарну формально-синтаксичну структуру двоскладного речення. У двоскладному реченні позиція підмета і позиція присудка є двома організуючими центрами, навколо яких групуються інші члени речення.

Підмет поєднується з присудком формою предикативного зв'язку – координацією. Координація поєднує в собі форму керування і узгодження, які є різноспрямованими синтаксичними чинниками: присудок своєю семантико-синтаксичною валентністю вимагає

підмета у формі називного відмінка іменників, з одного боку, а підмет визначає форми роду, числа та особи присудкового компонента – з другого (*І. Вихованець*).

II. 1. Існує багато визначень фонем, які можна поділити на кілька типів залежно від теорії, покладеної в основу розуміння фонем. Широко відомими є психологічна теорія фонем (І.О. Бодуен де Куртене, Е. Сепір), реляційно-фізична (М.С. Трубецької, Д. Джоунз), глоссематична теорія фонем Л. Єльмслева, двоступенева теорія фонем С.К. Шаумяна та ін. Залежно від розуміння фонем і тих теоретичних положень, на яких базується її визначення, дослідники по-різному підходили до членування звукового потоку на фонем, а значить встановлювали різні системи фонем.

Людина сприймає звуковий потік, у якому розрізняються конкретні звуки; останні вона може за певними ознаками об'єднувати у звукотипи, або абстрактні звуки. Це чисто фізичні поняття, якими ми оперуємо на ступені спостереження. Проте для мовознавця важливими є не просто акустичні характеристики звуків, а ті їх властивості, які мають відношення до мови, щось розрізняють у ній. ...Оскільки мовні одиниці сприймаються і встановлюються на ступені спостереження, для них однаково важливими є і фізичні, і семіотичні характеристики, тому що ці одиниці, у свою чергу, є фізичними субстратами цих понять, які ми створюємо на вищому ступені абстракції – на ступені конструктів (*В. Перебийніс*).

2. Шиплячі приголосні [ж], [ч], [ш], [д̆ж] перед свистячими [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [д̆з], [д̆з'] змінюються у вимові на відповідні їм свистячі. Унаслідок такого уподібнення вимовляємо подовжений свистячий звук: *дочці* [доц'і], *донечці* [до́не^нц'і], *лисиці* [ли^ссіц'і] або два свистячі звуки: *подружці* [подру́з'ц'і], *книжці* [кніз'ц'і], *товаришці* [товáри^сц'і].

На письмі такі зміни у вимові не позначаємо. Щоб не помилитися в написанні, слово із сумнівним приголосним потрібно замінити або дібрати до нього споріднене так, щоб після сумнівного звука стояв голосний (*подружці* – *подруженька*) або приголосний, що не впливає на вимову попереднього звука (*донечці* – *донечка*).

Уподібнення відбувається під час вимови дієслів на *-ться*, *-шся*.

Наприклад:

сміється [см'ійéц':а], *смієшся* [см'ійéс':а] (О. Глазова, Ю. Кузнецов).

3. Є звуки і є фонemi. Це знають усі філологи, починаючи від студентів-першокурсників. Але зміст цих одиниць, їх сутність і, головне, їх розбіжності знають далеко не всі – не тільки не всі студенти, а й, щоб сказати в риму, не всі доценти. Існують фахівці, яких і досі шокує твердження, що в мові звуків немає – там є виключно фонemi, а звуки наявні тільки в мовленні, де вони служать для вираження, втілення фонем. Між тим це – свята істина, яка, здається, прийнята вже всіма фонологами незалежно від наукових шкіл, напрямків, різновидів тлумачення фонemi (таких різновидів існує близько десяти).

В українському мовознавстві, що славиться своїми фонетичними школами і дуже сильними, першокласними фонетистами, фонологія і фонема чомусь пасуть задніх. Залишаються нерозв'язаними чи розв'язаними незадовільно деякі, в тому числі й кардинальні проблеми української фонології та фонологічної системи української мови. Пишуть усе про звуки та про звуки... Як можна кваліфікувати роботу дослідника, що уважно вивчає футляр, мало зачіпаючи своєю увагою чарівну скрипку, що лежить у тому футлярі? Зовсім не хочу цим сказати, що фонетика є футляром для фонології. Але кожен звук мовлення зокрема таки є футляром для фонemi, яка в цьому звуці втілена. Ця «футлярна функція» є, власне, основою для звуків. Усе інше – сприйняття та розуміння морфем, слів і речень, так само й породження та відтворення цих знакових одиниць, є вже сферою фонології, а не фонетики, фонем, а не звуків. Звуки потрібні мові для вираження фонем. І тільки (Ю. Карпенко).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Термін «сучасна українська літературна мова» двозначний. Які два поняття він позначає?

2. З яких розділів складається курс сучасної української літературної мови у вузі? Що вивчає кожен із цих розділів?
3. З якою подією пов'язують зародження сучасної української літературної мови?
4. Хто був зачинателем сучасної української літературної мови?
5. Кого вважають основоположником сучасної української літературної мови?
6. До якої мовної сім'ї, групи та підгрупи мов належить українська мова?
7. Чи тотожними є поняття «українська національна мова» та «українська літературна мова»? Як вони співвідносяться?
8. Що таке літературна мова?
9. Назвіть ознаки літературної мови. Яка з цих ознак, на ваш погляд, є найголовнішою?
10. Чому літературна мова становить вищу форму національної?
11. Який зв'язок існує між українською літературною мовою та діалектами? На основі якого діалекту постала сучасна українська літературна мова?
12. Що таке норма літературної мови? Які ознаки має мовна норма?
13. Які типи мовних норм ви знаєте? Де фіксуються мовні норми?
14. Назвіть відмінності між усною та писемною формами літературної мови.
15. Що таке мовний стиль? Назвіть основні стилі сучасної української літературної мови.
16. Охарактеризуйте художній, науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, конфесійний, розмовний стилі за такою схемою: 1) сфера використання стилю; 2) призначення; 3) ознаки; 4) мовні засоби; 5) підстилі.
17. Що таке державна мова?
18. Коли було конституційно закріплено державний статус української мови в Україні? Назвіть документи, у яких йдеться про статус української мови.
19. Яких українських мовознавців ви знаєте?

Тестові завдання

1. Зародження сучасної української літературної мови припадає:

- а) на кінець XIX століття;
- б) на кінець XVIII століття;
- в) на початок XIX століття;
- г) на початок XVIII століття.

2. Зародження сучасної української літературної мови пов'язане із виходом у світ:

- а) «Кобзаря» Т. Шевченка;
- б) альманаху «Русалка Дністровая»;
- в) «Енеїди» І. Котляревського;
- г) »Слова про Ігорів похід».

3. Літературна мова – це:

- а) унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей;
- б) уся сукупність мовних засобів певного народу;
- в) закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та справочинства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики;
- г) різновид мовлення, який використовується певною соціальною групою.

4. Державна мова – це:

- а) закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та справочинства;
- б) вища форма загальнонародної мови;
- в) відшліфована, оброблена майстрами слова, удосконалена, збагачена мовною практикою форма загальнонародної мови;
- г) особливий різновид мови, що становить окрему підсистему.

5. Закон, у якому українській мові надавався статус державної, був прийнятий:

- а) у 1991 році;
- б) у 1989 році;
- в) у 1990 році;
- г) у 1996 році.

6. Правильним є таке твердження:

- а) літературна мова охоплює національну мову і територіальні діалекти;
- б) національна мова охоплює літературну мову і територіальні діалекти;
- в) національна мова охоплює літературну мову і державну мову;
- г) державна мова охоплює соціальні та територіальні діалекти.

7. Правильним є таке твердження:

- а) поняття «українська літературна мова» є ширшим, ніж поняття «українська національна мова»;
- б) українська літературна мова охоплює територіальні діалекти;
- в) українська літературна мова включає в себе українську національну мову;
- г) українська літературна мова є вищою формою національної мови.

8. Українська мова належить до:

- а) східної підгрупи праслов'янської групи мов індоєвропейської мовної сім'ї;
- б) східної підгрупи слов'янської групи мов індоєвропейської мовної сім'ї;
- в) західної підгрупи слов'янської групи мов індоєвропейської мовної сім'ї;
- г) східної підгрупи індоєвропейської групи слов'янської мовної сім'ї.

9. До східної підгрупи слов'янської групи мов разом з українською входять такі сучасні слов'янські мови:

- а) російська, польська, білоруська;

- б) білоруська, російська;
- в) білоруська, російська, словенська;
- г) давньоукраїнська, російська, білоруська.

10. До західної підгрупи слов'янської групи мов входять:

- а) чеська, польська, словацька, словенська, кашубська, верхньо- і нижньолужицькі;
- б) чеська, польська, словенська, кашубська, верхньо- і нижньолужицькі;
- в) чеська, польська, словацька, кашубська, верхньо- і нижньолужицькі;
- г) чеська, польська, македонська, кашубська, верхньо- і нижньолужицькі.

11. До південної підгрупи слов'янської групи мов належать такі мови:

- а) болгарська, сербо-хорватська, македонська, словенська, старослов'янська;
- б) болгарська, сербо-хорватська, македонська, чеська, словенська, старослов'янська;
- в) болгарська, сербо-хорватська, македонська, словацька, старослов'янська;
- г) болгарська, сербо-хорватська, македонська, верхньо- і нижньолужицькі, словенська, старослов'янська.

12. Літературна мова має такі ознаки:

- а) обслуговує населення певної території, становить вищу форму національної мови, характеризується якістю, унормованістю, уніфікованістю, наявністю розвиненої системи стилів;
- б) обслуговує певні соціальні групи на всій території проживання певної нації, становить вищу форму національної мови, характеризується якістю, уніфікованістю, наявністю розвиненої системи стилів;
- в) обслуговує всю націю на всій території її проживання, створена лінгвістами для використання у всіх сферах суспільного

життя, характеризується унормованістю, уніфікованістю, наявністю розвиненої системи стилів;

г) обслуговує всю націю на всій території її проживання, становить вищу форму національної мови, характеризується якістю, унормованістю, уніфікованістю, наявністю розвиненої системи стилів.

13. Головною ознакою літературної мови є:

- а) уніфікованість;
- б) унормованість;
- в) якість;
- г) державність.

14. Норма літературної мови – це:

а) сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації;

б) сукупність загальноприйнятих правил відбору мовних елементів відповідно до умов спілкування;

в) сукупність загальноприйнятих правил слововживання та написання слів;

г) сукупність загальноприйнятих правил вимови звуків, звукосполучень і слів.

15. У якому рядку правильно названо типи мовних норм?

а) орфографічні, орфоепічні, графічні, лексичні, лексикографічні, морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні;

б) орфографічні, орфоепічні, графічні, лексичні, морфемні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні;

в) орфографічні, орфоепічні, графічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні;

г) орфографічні, орфоепічні, графологічні, лексичні, морфемні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні.

16. Орфоепічні норми – це:

- а) сукупність загальноприйнятих правил вимови звуків і звукосполучень;
- б) сукупність загальноприйнятих правил написання слів;
- в) сукупність загальноприйнятих правил передавання звуків на письмі;
- г) сукупність загальноприйнятих правил переносу слів із рядка в рядок.

17. Сукупність загальноприйнятих правил уживання розділових знаків – це:

- а) синтаксичні норми;
- б) пунктуаційні норми;
- в) стилістичні норми;
- г) граматичні норми.

18. Правила відбору мовних елементів відповідно до умов спілкування – це:

- а) лексичні норми;
- б) орфографічні норми;
- в) стилістичні норми;
- г) комунікативні норми.

19. Літературна мова реалізується:

- а) в усній і писемній формах;
- б) у державній і національній мові;
- в) у державній мові і територіальних діалектах;
- г) у літературній мові та в соціальних і територіальних діалектах.

20. Мовний стиль – це:

- а) сукупність мовних засобів, зумовлених сферою використання мови;
- б) правила відбору мовних елементів відповідно до умов спілкування;

в) форма літературної мови, яка обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові та виробничі потреби суспільства;

г) сукупність мовних засобів, які обслуговують усі сфери суспільної діяльності людей.

21. Об'єктивність, логічність, однозначність, точність, аргументація, пояснення причиново-наслідкових відношень – це ознаки:

- а) офіційно-ділового стилю;
- б) публіцистичного стилю;
- в) наукового стилю;
- г) конфесійного стилю.

22. Об'єктивність, однозначність, чіткість, стабільність, стислість, висока стандартизація вислову – це ознаки:

- а) офіційно-ділового стилю;
- б) наукового стилю;
- в) епістолярного стилю;
- г) конфесійного стилю.

23. Поєднання логічності, точності висловлення з емоційно-експресивною образністю, використанням художніх засобів – це ознаки:

- а) наукового стилю;
- б) художнього стилю;
- в) публіцистичного стилю;
- г) офіційно-ділового стилю.

24. Науковий стиль має такі підстилі:

- а) власне науковий, науково-публіцистичний, науково-навчальний;
- б) власне науковий, науково-популярний, навчальний;
- в) власне науковий, науково-популярний, науково-навчальний;
- г) власне навчальний, власне науковий, науково-популярний.

25. Офіційно-діловий стиль має такі підстилі:

- а) законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський;
- б) законодавчий, дипломатичний, адміністративний, канцелярський;
- в) законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський, бізнесовий;
- г) законодавчий, адміністративно-канцелярський, дипломатичний, офіційно-побутовий.

26. Публіцистичний стиль має такі підстилі:

- а) стиль засобів масової інформації, художньо-публіцистичний, науково-публіцистичний;
- б) стиль засобів масової інформації, художньо-публіцистичний, офіційно-публіцистичний, науково-публіцистичний;
- в) стиль засобів масової інформації, художньо-публіцистичний, науково-популярний;
- г) стиль засобів масової інформації, художньо-публіцистичний, науково-публіцистичний, науково-популярний.

27. Найпотужнішим стилем сучасної української літературної мови є:

- а) розмовний стиль;
- б) художній стиль;
- в) науковий стиль;
- г) епістолярний стиль.

28. Сплав елементів наукового, офіційно-ділового, художнього стилів характерний для:

- а) епістолярного стилю;
- б) публіцистичного стилю;
- в) адміністративно-канцелярського стилю;
- г) науково-популярного підстилю наукового стилю.

29. Використання елементів інших функціональних стилів та елементів національної мови (діалектизмів, жаргонізмів тощо) характерне для:

- а) розмовного стилю;
- б) публіцистичного стилю;
- в) художнього стилю;
- г) епістолярного стилю.

30. Установіть відповідність:

- 1) сучасна українська літературна мова;
- 2) територіальний діалект;
- 3) жаргон;

а) Мочуючи єчмінним буришніком густу сметану, я їв, дуже квап'єчиси (*П. Шекерик-Доників*);

б) А таких, як ти, сморчок галімиї, я опускав на зоні (*О. Яровий*);

в) Несвідомо обрала своїм захистом ясний сміх, запримітивши, що цим дивує усіх довкола і мовби прихиляє до себе найпохмуріші серця (*П. Загребельний*).

г) Всі покою щиро прагнуть, А не в єден гуж всі тягнуть; Той направо, той наліво, А все, браття, тото диво! Не маш любви, не маш згоди Од Жовтої взявши Води, През незгоду всі пропали. Самі себе звоювали (*І. Мазена*).

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

31. Установіть відповідність:

- 1) східнослов'янська підгрупа слов'янської групи мов;
- 2) західнослов'янська підгрупа слов'янської групи мов;
- 3) південнослов'янська підгрупа слов'янської групи мов;
- а) словацька;
- б) українська;

в) словенська;

г) румунська.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

32. Установіть відповідність:

1) зачинатель;

2) основоположник;

3) найвидатніший український мовознавець;

а) І. Котляревський;

б) О. Потебня;

в) Т. Шевченко;

г) І. Франко.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

33. Установіть відповідність:

1) орфоепічні норми;

2) графічні норми;

3) орфографічні норми;

а) передавання звуків на письмі;

б) вимова звуків і звукосполучень;

в) написання слів;

г) слововживання.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

34. Установіть відповідність:

1) регулюють відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування;

2) визначають правила побудови словосполучень і речень;

3) регулюють правильне вживання граматичних форм слів;

а) лексичні норми;

б) морфологічні норми;

в) стилістичні норми;

г) синтаксичні норми.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

35. Установіть відповідність:

1) правила вживання розділових знаків;

2) правила вимови звуків і звукосполучень;

3) правильне вживання відмінкових закінчень;

а) орфографічний словник;

б) орфоепічний словник;

в) тлумачний словник;

г) правопис.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

36. Установіть відповідність:

1) розмовний стиль;

2) конфесійний стиль;

3) офіційно-діловий стиль;

а) гул століть; шум віків; блискучо-синє небо;

б) згідно з наказом ректора №...; доводжу до відома; прошу вжити належних заходів;

в) заліковка; молоти язиком; а щоб тобі!

г) дорогі браття і сестри во Христі; взивати до Господа; Господь посеред нас!

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

37. Установіть відповідність:

1) художній стиль;

2) епістолярний стиль;

3) науковий стиль;

а) у статті проаналізовано дискусійне питання сучасної лінгвістики; проведене дослідження засвідчує;

б) надати грошову допомогу; акт набирає чинності з моменту його схвалення; за розпорядженням навчально-методичного відділу;

в) передавай вітання; не забудь же, зараз напиши; дорогий брате Іване!

г) земля лагодилась до шлюбу; біла хата купається в сонці; попід вікна снуються сутінки.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

38. Установіть відповідність:

1) найпотужніший стиль сучасної української літературної мови;

2) найдавніший стиль;

3) найстабільніший стиль сучасної української літературної мови;

- а) розмовний стиль;
- б) конфесійний стиль;
- в) художній стиль;
- г) офіційно-діловий стиль.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

39. Установіть відповідність:

- 1) офіційно-діловий стиль;
- 2) науковий стиль;
- 3) публіцистичний стиль;
- а) дипломатичний підстиль;
- б) науково-публіцистичний підстиль;
- в) розмовно-офіційний підстиль;
- г) науково-популярний підстиль.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

40. Установіть відповідність:

- 1) 1989 рік;
- 2) 1996 рік;
- 3) 2019 рік;
- а) Закон України «Про засади державної мовної політики»;
- б) Конституція України (стаття 10);
- в) Закон «Про мови в УРСР»;
- г) Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ФОНЕТИКА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Вправа 7. До термінів, поданих у першій колонці, доберіть синоніми (один або кілька) з другої колонки.

сегментні фонетичні одиниці	просодичні фонетичні одиниці
суперсегментні фонетичні одиниці	лінійні фонетичні одиниці
фонетичне слово	такт ритмічна структура семантична структура акцентна група акцентно-ритмічна структура
фізичний аспект дослідження звуку	перцептивний аспект дослідження звуку
артикуляційний аспект дослідження звуку	анатомо-фізіологічний аспект дослідження звуку
лінгвістичний аспект дослідження звуку	акустичний аспект дослідження звуку
приступ	функціональний аспект дослідження звуку
експозиція	витримка
рекурсія	відступ
розмах звукових коливань	екскурсія
перцепція	кульмінація
	амплітуда
	сила
	частота
	вимовляння
	сприймання
	розташування

Вправа 8. Продовжіть речення.

1. Органи мовлення поділяються на три поверхи: ... 2. Функція нижнього поверху мовленнєвого апарату – ... 3. Гортань як середній

поверх апарату мовлення виконує функцію ... 4. Призначення верхнього поверху мовленнєвого апарату – ... 5. Матеріалом для творення звуків мови є ... 6. Голосові зв'язки – це ... 7. Роль резонаторів у процесі творення звуків виконують ... 8. Язик як орган мовлення складається з трьох частин: ... 9. Спинка язика ділиться на ... 10. З трьох надгортанних порожнин основну роль у формуванні звуків виконує ... 11. Визначальну роль у творенні звуків людської мови відіграє ... 12. Активними органами мовлення є: ... 13. До пасивних органів апарату мовлення належать: ... 14. Найактивнішим і найважливішим органом звукотворення є ...

Вправа 9. Заповніть другу частину таблиці. Усно поясніть, як ви розумієте кожен знак звуків і фонем.

Звук	Фонема
Звук – явище фізичне та анатомо-фізіологічне	
Звук – явище індивідуальне	
Звук – явище конкретне	
Звук – мовленнєва одиниця	
Звук – величина залежна (залежить від оточення, позиції у слові)	
Звуків безліч	

Вправа 10. З поданих звукосполучень випишіть ті, які є складами.
Стр, дро, уа, здр, ао, пре, встро, ти, під, іо, стру, ау.

Вправа 11. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади. Поясніть, якими правилами ви керувалися. Охарактеризуйте кожен склад за такими ознаками: 1) прикритий / неприкритий; 2) відкритий / закритий; 3) наголошений / ненаголошений.

Мовознавство, сестра, полин, колиска, знання, малина, блискітка, поздоровлення, визбирати, молитва, смерека, Марічка, віддати, піддашся, вітряно, маківка, електроніка, ім'я, постригти, наближення, словник, крадіжка, пауза, намисто, розвиток, концепція, підручник, морфема, хвіртка, інституція.

Вправа 12. Поділіть подані слова на склади і для переносу з рядка в рядок, указуючи всі можливі варіанти. Порівняйте правила фонетичного складоподілу й орфографічні правила переносу.

Зразок:

[у-бо́-зтво] – убо-зтво, убоз-тво, убозт-во.

Підживити, мрія, боягузтво, козацький, око, слизький, Дніпро, Валерія, кобзар, пальці, академія, майдан, грудка, буття, розбавити, осінній, броджу, гострий, бездоріжжя, олівець, мишка, гудзик, український, далекосхідний, подзьобати, підзолистий, ярмо, оазис, МАГАТЕ.

Вправа 13. Поділіть подані речення на такти (фонетичні слова), визначте, скільки слів і скільки тактів має кожне з них. Чи збігаються межі слів і тактів? Випишіть: а) такти, що збігаються зі словами; б) такти, які включають проклітики; в) такти, які мають енклітики. Встановіть частиномовну належність слів, що виступають проклітиками й енклітиками.

1. До призову в армію хіба що дурень жениться (*А. Головка*).
2. Відпросився б ти в командира, прийшов би до мене хоч на часину (*О. Гончар*).
3. Не день, не годину, в журбі та в печалі Прожив той співець, як в пустині.
4. Спи ж ти, малесенький, пізній бо час (*З творів Лесі Українки*).
5. Розказав би про те лихо, та чи ж то повірять!
6. Дивлюся на море широке, глибоке, Поплив би на той бік – човна не дають.
7. Полетів би, послухав би, заплакав би з ними... Та ба, доля приборкала між людьми чужими.
8. Пішов би я в Україну, Пішов би додому, Там би мене привітали, зраділи б старому... (*З творів Т. Шевченка*).
9. Може, це я, або хто, або ти ось там сидить у куточку веранди.
10. Як довго йшла до тебе, як нехутко, і скільки ще і сумнівів, і втом!
11. Вона не чула зроду про Растреллі. Вона ходила в степ на буряки. А от якби не сволок, а на стелі – щоб тільки небо, небо і зірки (*З творів Л. Костенко*).
12. Прихилитися б у затінку до зеленої землі, і вона б почала жадібно вибирати з тіла всю вагу, зібрану за трудний тиждень жнив (*М. Стельмах*).
13. Його й в окропі не впіймаєш (*М. Номис*).
14. Стояла собі хатка – дірявий чобіток. А в ній жила бабуся, що мала сто діток (*Н. Забіла*).

Вправа 14. Поділіть на синтагми, запропонувавши кілька варіантів поділу. Від чого залежить членування фрази на синтагми? Чому одну і ту ж фразу можна поділити на синтагми по-різному, але не довільно? Що обмежує варіативність цього поділу?

1. Як парость виноградної лози, Плекайте мову. Пильно й ненастанно Політь бур'ян. Чистіша від сльози Вона хай буде. Вірно і слухняно Нехай вона щоразу служить вам, Хоч і живе своїм живим життям (*М. Рильський*). 2. Коли буду я навіть сивою, і життя моє піде мрякою, я для тебе буду красивою, а для когось, може, й ніякою. А для когось лихою, впертою, ще для когось відьмою, коброю. А між іншим, якщо відверто, то була я дурною і доброю (*Л. Костенко*). 3. У полі пусто вже. Не веселять очей густі, довгі ряди кіп, не луна у яру дзвін коси; голо й сумно, подихає осінню (*В. Винниченко*). 4. Я тепер маю окремих світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумати, що я планета, яка посувається разом із сателітами (*М. Коцюбинський*).

Вправа 15. Поділіть віршовані рядки на фрази.

1. Приймає цар послів державних. Вже здивував, чим тільки міг. Драглисто євнухи дрижали, наказів прагнули. Поріг охороняли алебарди. В короні сяяло чоло. Були раби, служниці, барди, лише цариці не було. 2. Петро – не Юда. Він любив Учителя. І вуст він зроду був би не отверз. ...Коли вели Ісуса до мучителя, була сльота. Петро апостол змерз. 3. Ця ніч мені буде надовго – як рицарська давня балада. Зима. Стародавній замок. Печаль королівських лип. Усе минуло, Ядвіго. І царство минуло, і влада. Одне лишилось, Ядвіго. Оцей твій жіночий схлип. 4. Той дід був прóстого роду. Він був мужицького роду. Йому рушники вишивали дві Ганьки і п'ять Варвар. Той дід був поїхав до міста – продавати городину. Той дід був як Вас побачив, той дід був пропив товар! 5. Я кохаю Вас, Єво. Не виходьте за мене заміж. Не жалійте мене, хоч і тяжко буде мені. Я Вас прошу, ні слова. Усе передумайте за ніч. Добре зважте на все, і вранці скажете: ні (*3 творів Л. Костенко*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке фонетика? Що є об'єктом вивчення цієї лінгвістичної дисципліни?
2. Що таке сегментні фонетичні одиниці?
3. Назвіть сегментні фонетичні одиниці, враховуючи їх субординацію (від найпростішої до найскладнішої).
4. Що таке суперсегментні фонетичні одиниці? Які фонетичні одиниці належать до суперсегментних?
5. Яку фонетичну одиницю іноді визначають як сегментно-суперсегментну? Чому?
6. Яка одиниця лежить в основі системи фонетичних одиниць? Дайте її визначення.
7. Як співвідносяться склад і звукосполучення? Чи є тотожними ці поняття?
8. Що таке фонетичне слово? Наведіть приклад.
9. Дайте визначення синтагми.
10. Що таке фраза?
11. Дайте визначення суперсегментних фонетичних одиниць – наголосу, паузи, інтонації.
12. Які аспекти дослідження мовного звуку ви знаєте? Охарактеризуйте кожен з них.
13. Що таке звук з анатомо-фізіологічного погляду?
14. Які органи беруть участь у творенні звуків? Який з цих органів є найактивнішим і найрухомішим?
15. Що таке активні органи мовлення?
16. Що таке пасивні органи мовлення?
17. Дайте визначення артикуляції.
18. З яких фаз (етапів) складається артикуляція? Який етап артикуляції є основним?
19. Що таке екскурсія?
20. Що таке витримка?
21. Що таке рекурсія?
22. Дайте визначення мовного звуку з фізичного погляду.
23. Які фізичні величини властиві мовному звукові?
24. Від чого залежать сила й висота звуку?

25. Що таке тони й шуми?
26. Яка акустична величина є найважливішою для розрізнення звуків?
27. Яка наука досліджує звуки у функціональному аспекті?
28. Коли зародилася фонологія і хто був її засновником?
29. Що є об'єктом вивчення фонології?
30. У чому полягає відмінність між звуком і фонемою?
31. Які фонологічні школи ви знаєте?
32. Яких українських фонетистів ви знаєте?

Тестові завдання

1. Фонетика – це наука, яка вивчає:

- а) звукову будову мови;
- б) норми літературної вимови звуків;
- в) співвідношення між буквами і звуками певної мови;
- г) правила передавання звуків на письмі.

2. Найменший вимовний відрізок, який можна вичленувати з мовленнєвого потоку, – це:

- а) звук;
- б) звукосполучення;
- в) фонема;
- г) склад.

3. До сегментних одиниць фонетичної системи мови належать:

- а) звуки, фрази, звукосполучення, фонетичні слова, склади, синтагми;
- б) звуки, фонетичні слова, склади, фрази, буквосполучення, синтагми;
- в) фонемі, фонетичні слова, склади, звукосполучення, звуки, синтагми, фрази;
- г) звуки, склади, звукосполучення, фонетичні слова, синтагми, фрази, словосполучення.

4. Сегментні одиниці фонетичної системи мови:

- а) накладаються на послідовність звукових одиниць;
- б) лінійно вичленовуються з мовленнєвого потоку;
- в) служать для об'єднання звукових одиниць у слова, синтагми, висловлювання;
- г) служать для творення одиниць вищих мовних ярусів.

5. Суперсегментні фонетичні одиниці:

- а) вичленовуються в послідовності мовленнєвого потоку;
- б) є базою для вияву несегментних явищ;
- в) накладаються на послідовність звукових одиниць і служать для об'єднання їх у слова, синтагми, висловлювання;
- г) є будівельним матеріалом для творення сегментних фонетичних одиниць.

6. Інша назва суперсегментних одиниць:

- а) акустичні одиниці;
- б) просодичні одиниці;
- в) акцентні одиниці;
- г) акцентно-ритмічні одиниці.

7. До суперсегментних одиниць фонетичної системи мови належать:

- а) наголос, паузи, інтонація;
- б) наголос, паузи, склади, інтонація;
- в) наголос, паузи, фонемі, інтонація;
- г) наголос, паузи, артикуляція.

8. Сукупність складів мовленнєвого ланцюжка, пов'язана єдністю наголосу, – це:

- а) слово;
- б) фонетичне слово;
- в) синтагма;
- г) фраза.

9. Ритмічна структура – це:

а) найменший вимовний відрізок, який можна вичленувати з мовленнєвого потоку;

б) основна одиниця мовлення у його звуковій формі, яка виражає закінчену думку, має смислову цілісність та інтонаційну структуру;

в) сукупність складів мовленнєвого ланцюжка, пов'язана єдністю наголосу;

г) мінімальна ланка мовленнєвого ланцюга, яка об'єднує у своєму складі кілька слів (або одне слово) і становить собою найпростіше синтаксичне ціле.

10. Яке твердження є правильним?

а) звукосполучення і склад є тотожними фонетичними одиницями;

б) звукосполучення і склад не є тотожними; ці поняття лише частково накладаються одне на одне;

в) кожне звукосполучення є складом;

г) кожен склад є звукосполученням.

11. Синтагма – це:

а) мінімальна ланка мовленнєвого ланцюга, яка об'єднує у своєму складі кілька слів (або одне слово) і становить собою найпростіше синтаксичне ціле;

б) сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення;

в) фонетична одиниця, яка об'єднує в собі риси сегментних і суперсегментних фонетичних одиниць: вичленовується в послідовності мовного потоку і є базою для вияву несегментних явищ;

г) основна одиниця мовлення у його звуковій формі, яка виражає закінчену думку, має смислову цілісність та інтонаційну структуру.

12. Основна одиниця мовлення у його звуковій формі, яка виражає закінчену думку, має смислову цілісність та інтонаційну структуру – це:

- а) речення;
- б) фраза;
- в) інтонація;
- г) звук.

13. Інтонація – це:

а) виділення складу у слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих певній мові;

б) суперсегментна одиниця, фонетична єдність якої досягається посиленням останнього словесного наголосу;

в) сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення;

г) виділення слова у фразі.

14. Є такі аспекти дослідження мовного звука:

а) анатоμο-фізичний, акустичний, функціональний, перцептивний;

б) артикуляційний, фізичний, функціональний, перцептивний;

в) артикуляційно-акустичний, фізіологічний, функціональний, перцептивний;

г) артикуляційний, фізичний, соціологічний, перцептивний.

15. Анатоμο-фізіологічний аспект дослідження мовного звука вивчає:

а) особливості сприйняття звуків людиною;

б) утворення звукових одиниць;

в) головні функції звуків;

г) фізичні характеристики звуків.

16. Аналіз акустичних властивостей звуків, які утворилися внаслідок роботи органів мовлення людини, вивчає:

- а) фізичний аспект дослідження мовного звуку;
- б) фізіологічний аспект дослідження мовного звуку;
- в) анатоמו-фізіологічний аспект дослідження мовного звуку;
- г) перцептивний аспект вивчення мовного звуку.

17. Перцептивний аспект дослідження мовного звуку вивчає:

- а) акустичні властивості звуків;
- б) звук як явище, що твориться фізіологічними органами мовлення людини і сприймається її органами чуття;
- в) особливості сприйняття звуків людиною, яка слухає;
- г) функції звуків у мові.

18. Найактивнішим і найрухомішим складником апарату мовлення є:

- а) зуби;
- б) голосові зв'язки;
- в) язик;
- г) губи.

19. Органи апарату мовлення поділяють на:

- а) рухомі і нерухомі;
- б) активні і пасивні;
- в) зовнішні і внутрішні;
- г) автономні і неавтономні.

20. Робота мовних органів, спрямована на творення звуків, називається:

- а) рекурсія;
- б) артикуляція;
- в) перцепція;
- г) витримка.

21. Екскурсія – це:

- а) робота мовних органів, спрямована на творення звуків;

б) втрата координації мовних органів унаслідок перебудови для вимови наступного звука;

в) налаштування мовних органів на певний тип координації для вимови звука;

г) повернення мовних органів у стан спокою.

22. Вимова звука зі збереженням такої координації органів мовлення, яка забезпечує потрібну якість вимови, називається:

а) витримка;

б) артикуляція;

в) приступ;

г) екскурсія.

23. Втрата координації мовних органів унаслідок перебудови для вимови наступного звука або повернення у стан спокою називається:

а) екскурсія;

б) коартикуляція;

в) приступ;

г) рекурсія.

24. Сила звука залежить від:

а) частоти коливань звукових хвиль;

б) розмаху коливань;

в) висоти звука;

г) ритмічності коливань.

25. Висота звука залежить від:

а) амплітуди коливань звукових хвиль;

б) ритмічності / неритмічності коливань звукових хвиль;

в) частоти коливань звукових хвиль за одиницю часу;

г) розмаху коливань.

26. Найважливішою для розрізнення звуків акустичною величиною, що створює специфіку звука, надає звукові притаманного лише йому забарвлення, є:

- а) тон;
- б) тривалість;
- в) тембр;
- г) сила звука.

27. Тони – це:

- а) ритмічні коливання голосових зв'язок;
- б) неритмічні коливання, що утворюються у надгортанних порожнинах у процесі подолання перешкоди на шляху повітряного струменя;
- в) поєднання шумів та обертонів, які утворюються у надгортанних порожнинах;
- г) неритмічні коливання голосових зв'язок, які породжують голос.

28. Фонологія займається вивченням:

- а) мовних звуків як акустичних явищ;
- б) суперсегментних фонетичних одиниць;
- в) звуків як сутностей, що творяться органами мовлення людини і сприймаються її органами чуття;
- г) мовних звуків як функціональних одиниць.

29. Правильним є таке твердження:

- а) фонема є матеріальним утіленням звука;
- б) звук реалізується у фонемі;
- в) звук є змістом фонемі;
- г) фонема є змістом звука.

30. Правильним є таке твердження:

- а) звук – величина конкретна, а фонема – абстрактна;
- б) звук – величина абстрактна, а фонема конкретна;
- в) звук реалізується у фонемі;

г) фонема – це індивідуальна, конкретна величина, звук у чистому вигляді.

31. Правильним є таке твердження:

- а) звук є матеріальним втіленням фонем;
- б) звуків є визначена кількість, а фонем – безліч;
- в) фонема належить до сфери мовлення;
- г) фонема є формою звука.

32. Праця “Спроба звукової характеристики літературної української мови» належить:

- а) О. Потебні;
- б) О. Синявському;
- в) Є. Тимченку;
- г) Л. Щербі.

33. Праця “До поняття “фонема» належить:

- а) Є. Тимченку;
- б) І. Бодуєнові де Куртене;
- в) О. Курило;
- г) О. Потебні.

34. Праця “Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» належить:

- а) І. Петличному;
- б) Є. Тимченку;
- в) Ю. Карпенкові;
- г) О. Курило.

35. Голосні фонем української мови досліджувала:

- а) О. Курило;
- б) Н. Тоцька;
- в) Л. Прокопова;
- г) К. Городенська.

36. Приголосні фонemi сучасної української літературної мови досліджувала:

- а) В. Перебийніс;
- б) Н. Тоцька;
- в) Л. Прокопова;
- г) О. Курило.

37. Установіть відповідність:

- 1) фонетичне слово;
- 2) сегментні фонетичні одиниці;
- 3) суперсегментні фонетичні одиниці;
- а) просодичні фонетичні одиниці;
- б) звукові одиниці;
- в) лінійні фонетичні одиниці;
- г) акцентно-ритмічна структура.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

38. Установіть відповідність:

- 1) фізичний аспект дослідження мовного звука;
- 2) лінгвістичний аспект дослідження мовного звука;
- 3) артикуляційний аспект дослідження мовного звука;
- а) соціальний аспект;
- б) перцептивний аспект;
- в) анатоμο-фізіологічний аспект;
- г) акустичний аспект.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

39. Установіть відповідність:

- 1) нижній поверх апарату мовлення;
- 2) середній поверх мовленнєвого апарату;
- 3) верхній поверх апарату мовлення;
- а) ротова, носова, глоткова порожнини;
- б) головний мозок;
- в) гортань;
- г) дихальний апарат.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

40. Установіть відповідність:

- 1) нижній поверх мовленнєвого апарату;
- 2) середній поверх мовленнєвого апарату;
- 3) верхній поверх мовленнєвого апарату;
- а) постачає необхідний для творення звуків матеріал;
- б) роль резонатора;
- в) керує роботою органів мовлення;
- г) джерело голосу й шуму.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

41. Установіть відповідність:

- 1) приступ;
- 2) експозиція;
- 3) рекурсія;
- а) кульмінація;
- б) артикуляція;
- в) відступ;

г) екскурсія.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

42. Установіть відповідність:

1) екскурсія;

2) кульмінація;

3) рекурсія;

а) сама вимова звука зі збереженням такої координації органів мовлення, яка забезпечує потрібну якість вимови;

б) накладання кінцевої фази артикуляції попереднього звука на початкову фазу артикуляції наступного звука;

в) втрата координації внаслідок перебудови органів для вимови наступного звука або повернення у стан спокою;

г) налаштування мовних органів на певний тип координації для вимови звука.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

43. Установіть відповідність:

1) акустична величина, яка створює специфіку звука, надає звукові притаманного лише йому забарвлення;

2) акустична величина, що постійно змінюється в процесі мовлення, і це є визначальним показником інтонації;

3) акустична величина, яка характеризує мовний звук і залежить від розмаху коливань звукових хвиль;

а) сила звука;

б) амплітуда звука;

в) тембр;

г) висота звука.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

44. Установіть відповідність:

1) Олена Курило;

2) Олекса Синявський;

3) Євген Тимченко;

а) «Спроба звукової характеристики літературної української мови»;

б) «Основні поняття фонології»;

в) «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика»;

г) «До поняття “фонема”».

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

45. Установіть відповідність:

1) Лариса Прокопова;

2) Валентина Перебийніс;

3) Ніна Тоцька;

а) «Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови»;

б) «Кількісні та якісні характеристики фонем сучасної української літературної мови»;

в) «Приголосні фонем сучасної української літературної мови»;

г) «Голосні фонем української літературної мови».

	А	Б	В	Г
1.				

2.				
3.				

46. Установіть відповідність:

- 1) описова фонетика;
- 2) історична фонетика;
- 3) експериментальна фонетика;

а) вивчає звуки мови за допомогою точних приладів та апаратів;
 б) виявляє й характеризує спільне і відмінне у звукових системах двох чи більше мов;

в) вивчає звукову систему мови на певному етапі її розвитку;

г) встановлює формування звукової системи мови, закономірності й тенденції її розвитку.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ЗВУКОВА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Вправа 16. Встановіть відповідність між українськими та іншомовними термінами.

пом'якшені
 зімкнено-щільні
 губно-губні
 вибухові
 голосні
 дрижачі
 глоткові
 приголосні
 м'які
 губно-зубні
 носові
 зубні

латеральні
 консонантні
 дентальні
 назальні
 лабіалізовані
 палаталізовані
 білабіальні
 вокальні
 фрикативні
 африкати
 вібранти
 фарингальні

огублені
щілинні
бокові

експлозивні
лабіодентальні
палатальні

Вправа 17. Порівняйте класифікації голосних, знайдіть розбіжності. Класифікація якого голосного викликає найбільше дискусій? Зверніть увагу на те, де він розміщений у класифікаційних таблицях, і визначте ряд та піднесення цього звука в різних фонетичних описах системи українських голосних.

Артикуляційна класифікація голосних за М. Наконечним

(Курс сучасної української літературної мови / за ред.

Л. А. Булаховського. К., 1951. Т. 1. С. 140)

		Ряд		
		передній	середній	задній
Піднесення (положення язика)	високе	<i>i</i>		<у>
	середнє		<i>и</i>	<о>
	низьке		<i>e</i>	<i>a</i>

Артикуляційна класифікація голосних за Н. Тоцькою

(Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика /

за ред. І. К. Білодіда. К., 1969. С. 54)

		ряди		
		передній	середній	задній
ступені підняття	високий	<i>i</i>		<у>
	середній	<i>и</i>		<о>
	низький		<i>e</i>	<i>a</i>

Артикуляційна класифікація голосних за Н. Тоцькою

(Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова.
Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія :
навч. посіб. К., 1981. С. 59)¹

		ряди		
		передній	середній	задній
підняття	високе	<i>i</i>		<у>
	високо-середнє	<i>и</i>		
	середнє		<i>e</i>	<о>
	низьке			<i>а</i>

Вправа 18. Розгляньте класифікаційну схему голосних української мови. Порівняйте артикуляцію наголошених голосних з артикуляцією ненаголошених.

Артикуляційна класифікація наголошених і ненаголошених голосних між твердими приголосними за Н. Тоцькою

(Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика /
за ред. І. К. Білодіда. К., 1969. С. 123)²

		ряди		
		передній	середній	задній
ступені підняття	Високий	<i>[i]</i> <i>i</i> <i>[u]</i>		<i>[y]</i>
	середній	<i>и</i>	<i>у</i>	<i>о</i>
		<i>e</i> <i>[e]</i>	<i>а</i>	<i>[o]</i>
	низький			<i>[a]</i>

¹ Така форма схеми, на думку Н. Тоцької, на відміну від раніше прийнятої в українському мовознавстві (у вигляді прямокутника, розбитого на дев'ять клітинок), дає наочнішу картину взаємного розміщення звуків, оскільки вона відтворює будову ротової порожнини й положення найвищої точки передньої чи задньої частини спинки язика відносно до піднебіння при вимові того чи іншого голосного.

² Наголошені голосні подано у квадратних дужках.

Артикуляційна класифікація приголосних за М. Наконечним

(Курс сучасної української літературної мови / за ред.
Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. 1. – С. 147)

Місце творення →	ГУБНИ				ЯЗИЧНИ												ГОРТАННИ	
	Губно- губні		Губно- зубні		передньоязичні						середньо- язичні		задньо- язичні					
	Т		Т		Плоскі			котловинні			М		Т		Т			
					Т	М	Т	М										
Спосіб творення ↓	дз	гл	дз	гл	дз	гл	Дз	гл	дз	гл	дз	гл	дз	гл	дз	гл	дз	гл
П ^к Д ^д	б	п			д	т							д'	т'	g	к		
													д̄'	т̄'				
Н ^к Д ^д	м				н								н'					
					н̄								н̄'					
Ф ^к Д ^д	в	[ф]		ф	з	с	з'	с'	ж	ш			ј			х	h	
						с̄	з̄'	с̄'			ж̄'	ш̄'						
А ^к Д ^д					д̄з	ц	д̄з'	ц'	дж	ч						ч̄'		
								ц̄'										
Б ^к Д ^д					л								л'					
													л̄'					
Д ^к Д ^д					р		р'											

Артикуляційна класифікація приголосних

(Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної
мови : в 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, М. Б. Кулик. К., 1972. Ч. 1. С. 125)

участь шуму і голосу	місце творення		Губні		язикові				
			губно- губні	губно- зубні	передньоязикові		середньо- язикові	задньо- язикові	глоткові
	спосіб творення		тв.	тв.	тв.	м.	м.	тв.	тв.
шумні	проривні	дзвінкі	[б]		[д]		[д']	[г]	
		глухі	[п]		[т]		[т']	[к]	
	фрикативні	дзвінкі			[з] [ж]	[з']			[г]
		глухі		[ф]	[с] [ш]	[с']		[х]	
	африкати	дзвінкі			[дж] [д̄з]	[д̄з']			
		глухі			[ч] [ц]	[ц']			
сонорні	фрикативні		[в]				[ј]		
	зімкнено- прохідні	носові	[м]		[н]		[н']		
		ясенно- бокові			[л]		[л']		
		вібранти			[р]	[р']			

Артикуляційна класифікація приголосних за Н. Тоцькою

(Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова.

Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія :

навч. посіб. К., 1981. С. 91)

За активним мовним органом				Губні				язикові				глоткові	
				губно-губні		губно-зубні		передньо-язикові		середньо-язикові	задньо-язикові		
				тверді	м'які	Тверді	м'які	тверді	м'які		тверді	м'які	тверді
Шумні	чисті	дзвінкі	б				д	д'		г			
		глухі	п				т	т'		к			
	зімкнені африкати	дзвінкі				дʒ	дʒ'						
		глухі				ц	ц'						
	щілинні	Дзвінкі				з	з'				г		
		Глухі			ф	с	с'			х			
сонорні	зімкнені носові		м				н	н'					
	щілинні	серединні	в						й				
		Бокові					л	л'					
		Дрижачі					р	р'					

Вправа 20. Знайдіть у кожному ряду «зайвий» звук, поясніть, чому він випадає з ряду.

- 1) [с], [дʒ], [дʒ], [з];
- 2) [й], [м], [в], [ф], [н];
- 3) [к], [г], [б], [д], [т];
- 4) [г], [к], [г], [х];
- 5) [дʒ], [ш], [дʒ], [ч], [ц];
- 6) [в], [ш], [с], [х], [р], [ж], [й];
- 7) [й], [ф], [г], [з], [н], [с];
- 8) [г], [дʒ], [ц], [т], [ч], [ш], [к];
- 9) [в], [м], [н], [п], [ф];
- 10) [с], [ц], [т], [г], [ш], [ч];

11) [б], [дз], [г], [в], [з], [ж].

Вправа 21. Продовжіть ряди звуків, визначте, яка ознака об'єднує звуки кожного ряду.

- 1) [д̂ж], [д̂з], [д̂з'], [д̂ж'], [ч] ...
- 2) [з], [ц], [д̂з'], [с'] ...
- 3) [ж'], [ч'], [в'], [м'], [г'], [д̂ж'] ...
- 4) [п], [с], [ц], [ш], [т], [к] ...
- 5) [г], [с], [й], [х], [ф], [з] ...
- 6) [г], [г'], [б], [б'], [з], [з'], [д̂ж], [д̂ж'], [д], [д'] ...
- 7) [м], [в], [б] ...
- 8) [д], [з], [ц], [н], [т], [л] ...
- 9) [р], [ж], [ч] ...
- 10) [і], [и] ...

Вправа 22. Запишіть фонетичною транскрипцією, дайте повну характеристику звуків, з яких складаються подані слова. Приголосні охарактеризуйте за такими ознаками: участь голосу і шуму, місце творення, спосіб творення, наявність / відсутність палаталізації, звукове враження; голосні звуки охарактеризуйте за такими ознаками: ряд, піднесення, лабіалізованість / нелабіалізованість, наголошеність / ненаголошеність.

Зразок:

[фéйа]

[ф] – приголосний, шумний, глухий, губний, губно-зубний, щілинний, твердий;

[é] – голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, наголошений;

[й] – приголосний, сонорний, язиковий, середньоязиковий, щілинний, м'який;

[а] – голосний заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

Бричка, п'яніти, джмелик, кіготь, цуратися, гедзь, шляхтич, дріжджі, мерехтливий, під'юджувати, віддзеркалює.

Вправа 23. Визначте слова за характеристиками звуків, з яких вони складаються.

1.

- 1) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, щілинний, твердий, свистячий;
- 2) голосний заднього ряду, середнього піднесення, огублений, наголошений;
- 3) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;
- 4) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, зімкнений, африкат, твердий, свистячий;
- 5) голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

2.

- 1) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, м'який;
- 2) голосний переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 3) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, піднебінний, зімкнений, африкат, твердий, шиплячий;
- 4) приголосний, шумний, глухий, задньоязиковий, зімкнений, проривний, твердий;
- 5) голосний заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

3.

- 1) приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, зубний, зімкнений, африкат, твердий, свистячий;
- 2) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, щілинний, твердий;
- 3) голосний заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, наголошений;
- 4) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;

- 5) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;
- 6) приголосний, шумний, глухий, задньоязиковий, зімкнений, проривний, твердий.

4.

- 1) приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, піднебінний, зімкнений, африкат, твердий, шиплячий;
- 2) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, пом'якшений;
- 3) голосний переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 4) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, щілинний, боковий, м'який.

5.

- 1) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, щілинний, твердий, свистячий;
- 2) голосний заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, ненаголошений;
- 3) приголосний, шумний, глухий, губний, губно-зубний, щілинний, пом'якшений;
- 4) голосний переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 5) приголосний, сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який;
- 6) голосний заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

6.

- 1) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, щілинний, твердий;
- 2) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 3) приголосний, сонорний, передньоязиковий, піднебінний, вібрант, м'який;

- 4) голосний переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;
- 5) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, піднебінний, щілинний, твердий, шиплячий;
- 6) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;
- 7) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;
- 8) голосний заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізований, ненаголошений.

7.

- 1) приголосний, сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який;
- 2) голосний заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований, наголошений;
- 3) приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, м'який;
- 4) голосний переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;
- 5) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, щілинний, м'який, свистячий;
- 6) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, проривний, м'який.

8.

- 1) приголосний, шумний, дзвінкий, губний, губно-губний, зімкнений, проривний, пом'якшений;
- 2) голосний заднього ряду, високого піднесення, лабіалізований, ненаголошений;
- 3) приголосний, шумний, дзвінкий, передньоязиковий, піднебінний, зімкнений, африкат, твердий, шиплячий;
- 4) голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 5) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, зубний, зімкнений, проривний, твердий.

9.

- 1) приголосний, сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який;
- 2) голосний заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, наголошений;
- 3) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, щілинний, твердий;
- 4) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений;
- 5) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, піднебінний, щілинний, твердий, шиплячий;
- 6) приголосний, шумний, глухий, передньоязиковий, піднебінний, зімкнений, африкат, твердий, шиплячий;
- 7) голосний переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений.

Вправа 24. З текстів выпишіть і затранскрибуйте слова, що мають м'які і пом'якшені приголосні. Вкажіть, у яких позиціях вони виступають; поясніть, як м'якість приголосних позначається на письмі.

I. Сліпучий день, коли світяться стерні, а шляхом, що стелиться з нашого табору до найближчого містечка, артилерійські трудові наші коні тюпачать. Тільки не гармату тягнуть за собою, не в артилерію впряжені, а в звичайну бочку-водовозку. Високо на ній в пілотці набакиреній, в медалях на всі груди сидить Діденко Сашко, артилерист. Про демобілізацію думає хлопець, не інакше. Бо всі ми в ці дні тільки тим і живемо, що скоро додому, а там кожного з нас жде любов (*О. Гончар*).

II. Джміль щойно залишив ромен (його голівка в білому пелюстковому вінку ще колишеться) і вже висить, розгойдуючись над блакитним келишком дзвіночка. Я не встигаю ступнути ближче, а джміль уже перебрався на ясно-жовтий острівець коров'яку. Відтак він повзе по волоті медівника, а звідти знову перелітає на ромен, з ромену на яскраво-червоне тім'ячко колючого, пихатого реп'яшнику. За мить він уже на рожевій китиці чебрецю. Я ледь повертаю голову, а він – на жовтій волоті льонку. Я заплющую очі: чи не сниться мені? І знову розплющую – джмелі ледь не на кожній квітці, вони тільки

мінються місцями, і весь видолок аж гуде від них. Я розгублююсь, не знаючи, за яким стежити. Джмелі падають в траву і знов злітають, вештаються над самісінькою землею, ніби обмацують її, і несподівано, коли, здається, ти нарешті вистежив гніздо, підносяться вгору і зникають за косогором, у білястій прозорості неба (*В. Дрозд*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які ознаки покладено в основу розрізнення голосних і приголосних звуків?
2. У чому полягає функціональна специфіка голосних?
3. Назвіть артикуляційні відмінності між голосними і приголосними.
4. Якими акустичними параметрами голосні відрізняються від приголосних?
5. Що таке голосні звуки?
6. Що таке приголосні звуки?
7. За якими ознаками класифікують голосні?
8. Чим зумовлений ряд голосних?
9. Чому в класифікаційній таблиці українських голосних є середній ряд?
10. Чим зумовлене піднесення голосних?
11. Як змінювалися думки мовознавців щодо місця, яке займає в класифікаційній таблиці голосних звук [и]?
12. Які звуки називаються огубленими, або лабіалізованими?
13. На основі яких ознак побудована артикуляційна класифікація приголосних звуків?
14. На які групи поділяються приголосні української мови за ознакою «участь голосу і шуму»?
15. У творенні яких звуків голос переважає над шумом?
16. У творенні яких звуків шум переважає над голосом?
17. Які звуки складаються лише із шуму?
18. Що таке місце творення для приголосного? Назвіть групи приголосних за місцем творення.
19. Як класифікують приголосні за способом творення?
20. Як творяться щілинні приголосні?

21. Охарактеризуйте вимову проривних приголосних. Чому їх ще називають «вибуховими», «миттєвими», «експлозивними»?
22. Як творяться афrikати?
23. Які звуки називаються зімкнено-прохідними?
24. Як вимовляється вібрант [p]?
25. Як утворюється боковий приголосний [л]?
26. Що таке палаталізація приголосних звуків?
27. На які групи поділяються приголосні звуки української мови за ознакою «наявність / відсутність палаталізації»?
28. Як використовуються відомості про класифікаційні ознаки голосних і приголосних звуків лінгвістичними та нелінгвістичними науками?

Тестові завдання

1. Голосні та приголосні звуки розрізняються за такими ознаками:

- а) акустичними, артикуляційними, анатомо-фізіологічними;
- б) акустичними, артикуляційними, функціональними;
- в) акустичними, артикуляційними, перцептивними;
- г) акустичними, анатомо-фізичними, складотворчими.

2. Артикуляційні особливості голосних полягають у тому, що при їх вимові:

а) мовний апарат рівномірно напружений; видихуваний струмінь повітря слабкий і не натрапляє на своєму шляху на перешкоди;

б) мовний апарат рівномірно напружений; інтенсивність і тиск повітряного струменя високі; струмінь видихуваного повітря не натрапляє на своєму шляху на перешкоди;

в) напруження зосереджене лише у певному місці мовного апарату; видихуваний струмінь повітря слабкий і не натрапляє на своєму шляху на перешкоди;

г) видихуваний струмінь повітря натрапляє на певні перешкоди у ротовій чи носовій порожнині; напруження зосереджене тільки у

місці перешкоди; інтенсивність і тиск повітряного струменя вищий, ніж при вимові голосних.

3. Голосні звуки класифікують за:

- а) артикуляційним принципом;
- б) акустичним принципом;
- в) акустично-артикуляційним принципом;
- г) перцептивним принципом.

4. Виділяють такі класифікаційні ознаки голосних:

- а) ряд, піднесення, лабіальність/ нелабіальність;
- б) ряд, піднесення, лабіалізованість/ нелабіалізованість;
- в) ряд, піднесення, місце творення голосу;
- г) ряд, піднесення, спосіб творення голосу.

5. Піднесення голосних зумовлене:

- а) мірою підняття язика до піднебіння;
- б) участю губ;
- в) горизонтальним рухом язика;
- г) мірою підняття середньої частини спинки язика до твердого піднебіння.

6. Голосними високого піднесення є:

- а) [i], [и], [y];
- б) [i], [и], [e];
- в) [i], [и], [a];
- г) [a], [o].

7. Голосними середнього піднесення є:

- а) [e], [o], [a];
- б) [i], [o];
- в) [e], [o];
- г) [y], [a], [o].

8. Голосним низького піднесення є:

- а) [e];
- б) [y];
- в) [o];
- г) [a].

9. Ряд голосних зумовлений:

- а) положенням нижньої щелепи;
- б) вертикальним рухом язика;
- в) рухом язика по діагоналі;
- г) горизонтальним рухом язика.

10. Артикуляційні особливості приголосних полягають у тому, що при їх вимові:

а) видихуваний струмінь повітря не натрапляє на будь-які перешкоди у ротовій порожнині; рівномірно напружений весь мовний апарат; інтенсивність і тиск повітряного струменя вищі, ніж при вимові голосних;

б) видихуваний струмінь повітря натрапляє на певні перешкоди у ротовій чи носовій порожнині; рівномірно напружений весь мовний апарат; інтенсивність і тиск повітряного струменя вищі, ніж при вимові голосних;

в) видихуваний струмінь повітря натрапляє на певні перешкоди у ротовій чи носовій порожнині; напруження зосереджене тільки у місці перешкоди; інтенсивність і тиск повітряного струменя вищі, ніж при вимові голосних;

г) видихуваний струмінь повітря натрапляє на певні перешкоди у ротовій чи носовій порожнині; напруження зосереджене тільки у місці перешкоди; інтенсивність і тиск повітряного струменя нижчі, ніж при вимові голосних.

11. Приголосні звуки класифікують за:

- а) артикуляційним принципом;
- б) акустичним принципом;
- в) акустично-артикуляційним принципом;
- г) анатомо-фізіологічним принципом.

12. За участю голосу (тону) і шуму приголосні поділяють на:

- а) шумні і тональні;
- б) шумні і сонанти;
- в) шумні і консонанти;
- г) шумні дзвінки і шумні сонорні.

13. З акустичного погляду приголосні звуки складаються:

- а) з голосу і шуму;
- б) лише з шуму;
- в) лише з голосу;
- г) з голосу і шуму або лише з шуму.

14. Звуки, у творенні яких голос переважає над шумом, називаються:

- а) дзвінками;
- б) сонорними;
- в) голосними;
- г) шумними.

15. Приголосні звуки, у творенні яких шум переважає над голосом, називаються:

- а) глухими;
- б) дзвінками;
- в) шумними;
- г) сонорними.

16. Глухими приголосними називаються звуки:

- а) які складаються з голосу і шуму, при цьому шум переважає над голосом;
- б) які творяться лише шумом;
- в) які складаються з голосу і шуму, при цьому голос переважає над шумом;
- г) в основі яких – ритмічні коливання повітря.

17. У якому рядку правильно названо пари «дзвінкий приголосний – глухий приголосний»?

- а) [б] – [п], [д] – [т], [з] – [с], [дʒ] – [ц], [ж] – [ш], [дʒ] – [ч], [г] – [к];
- б) [ж] – [ш], [д] – [т], [дʒ] – [ц], [б] – [п], [з] – [с], [в] – [ф];
- в) [дʒ] – [ч], [з] – [с], [б] – [п], [ж] – [ш], [д] – [т], [дʒ] – [ц];
- г) [з] – [с], [ж] – [ш], [д] – [т], [б] – [п], [дʒ] – [дʒ], [ч] – [ц].

18. У якому рядку наведено лише дзвінки приголосні?

- а) [б], [д], [з], [дʒ], [дʒ], [г], [ж], [р];
- б) [ж], [дʒ], [д], [з], [ч], [б], [дʒ], [г];
- в) [з], [ж], [д], [б], [г], [дʒ], [дʒ];
- г) [д], [з], [н], [дʒ], [дʒ], [р], [б], [г].

19. У якому рядку всі приголосні – глухі?

- а) [ц], [к], [ч], [п], [т], [х], [с], [ш];
- б) [г], [п], [с], [ч], [т], [к], [ц], [х], [ш];
- в) [п], [т], [с], [ц], [дʒ], [к], [х], [ш];
- г) [ф], [т], [ш], [х], [к], [б], [п], [с].

20. Місце творення приголосного – це:

- а) місце побудови перешкоди, яка долається повітряним струменем;
- б) місце у ротовій порожнині, де середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння;
- в) місце виникнення щілини між органами мовного апарату, крізь яку проходить повітряний струмінь;
- г) місце, де розташовані голосові зв'язки.

21. За ознакою «місце творення» приголосні звуки поділяють на такі основні групи:

- а) лабіалізовані, язикові, глоткові;
- б) губно-губні, язикові, глоткові;
- в) губні, язикові, глоткові;
- г) білабіальні, язикові, глоткові.

22. Губні приголосні поділяють на:

- а) губно-губні і губно-язикові;
- б) губно-губні і губно-зубні;
- в) огублені і неогублені;
- г) губно-губні і зубно-зубні.

23. У якому рядку всі приголосні – передньоязикові?

- а) [л], [н], [д̑з], [ц], [ж], [ш], [д̑ж], [ч];
- б) [д], [т], [з], [с], [г], [х], [ґ], [к];
- в) [ж], [ш], [м], [н], [р], [д̑ж], [ч];
- г) [д], [т], [б], [п], [д̑з], [ц], [д̑ж], [ч].

24. За способом творення шуму приголосні поділяються на такі групи:

- а) фрикативні, щілинні, зімкнені, вібранти;
- б) фрикативні, зімкнені, глоткові, вібранти;
- в) фрикативні, зімкнено-прохідні, язикові, вібранти;
- г) фрикативні, зімкнені, вібранти.

25. Зімкнено-щілинними в українській мові є такі приголосні:

- а) [д̑ж], [ш], [д̑з], [ч];
- б) [д̑ж], [ч], [д̑з], [ц];
- в) [д̑ж], [д̑з], [з], [ц];
- г) [ж], [ш], [д̑ж], [ч].

26. Повне зімкнення долається через утворення щілини при артикуляції:

- а) щілинних приголосних;
- б) зімкнено-прохідних приголосних;
- в) африкатів;
- г) фрикативних приголосних.

27. Африкати по-іншому ще називають:

- а) зімкненими;

- б) зімкнено-прохідними;
- в) щілинно-зімкненими;
- г) зімкнено-щілинними.

28. Африкатами в українській мові є такі приголосні:

- а) [дʒ], [ш], [дз], [ч];
- б) [дʒ], [дз], [з], [ц];
- в) [дʒ], [ч], [дз], [ц];
- г) [ж], [ш], [дʒ], [ч].

29. У якому рядку всі приголосні – щілинні?

- а) [в], [ф], [й], [з], [с], [г], [х], [ґ], [к], [ж], [ш];
- б) [в], [ф], [й], [з], [с], [г], [х], [ж], [ш], [л];
- в) [в], [ф], [й], [з], [с], [г], [х], [ж], [ч], [л];
- г) [в], [ф], [й], [з], [с], [ц], [г], [х], [ж], [ш].

30. У якому рядку наведено лише проривні приголосні?

- а) [з], [с], [д], [т], [г], [к];
- б) [г], [д], [ґ], [х], [т], [к];
- в) [п], [д], [з], [т], [б], [г], [к], [с];
- г) [д], [б], [г], [п], [т], [к].

31. Результат приєднання до основної артикуляції звука додаткової, яка полягає у піднятті середньої частини спинки язика до твердого піднебіння, називається:

- а) коартикуляцією;
- б) палаталізацією;
- в) асиміляцією;
- г) акомодацією.

32. У якому рядку перелічено всі м'які приголосні української мови?

- а) [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'];
- б) [с'], [д'], [л'], [дз'], [н'], [й], [т'], [з'], [ц'], [р'];
- в) [т'], [з'], [ц'], [л'], [д'], [с'], [р'], [н'], [дз'];

г) [ц'], [л'], [н'], [с'], [й], [з'], [д'], [р'].

33. У позиції перед [i], [a], [y] пом'якшеними є такі українські приголосні:

- а) губні, шиплячі, зубні;
- б) губні, шиплячі, задньоязикові, середньоязикові;
- в) губні, шиплячі, задньоязикові, глотковий;
- г) губні, шиплячі, задньоязикові, вібранти.

34. Установіть відповідність:

- 1) голосний переднього ряду, високого піднесення, неогублений;
- 2) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, неогублений;

3) голосний заднього ряду, низького піднесення, неогублений;

- а) [e];
- б) [a];
- в) [и];
- г) [і].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

35. Установіть відповідність:

- 1) [и];
- 2) [y];
- 3) [o];

а) голосний заднього ряду, високого піднесення, огублений;

б) голосний переднього ряду, високо-середнього піднесення, неогублений;

в) голосний переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізований;

г) голосний заднього ряду, середнього піднесення, огублений.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

36. Установіть відповідність:

1) приголосний, шумний, дзвінкий, глотковий, щілинний, твердий;

2) приголосний, шумний, дзвінкий, язиковий, задньоязиковий, зімкнений, проривний, твердий;

3) приголосний, шумний, дзвінкий, язиковий, передньоязиковий, піднебінний, зімкнений, зімкнено-щілинний, пом'якшений, шиплячий;

а) [г];

б) [дж'];

в) [дж];

г) [г].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

37. Установіть відповідність:

1) приголосний, шумний, глухий, язиковий, передньоязиковий, піднебінний, фрикативний, твердий, шиплячий;

2) приголосний, сонорний, язиковий, передньоязиковий, зубний, зімкнений, зімкнено-прохідний, назальний, твердий;

3) приголосний, сонорний, губний, губно-губний, зімкнений, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;

а) [н];

б) [м];

в) [б];

г) [ш].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

38. Установіть відповідність:

1) приголосний, сонорний, язиковий, передньоязиковий, піднебінний, вібрант, твердий;

2) приголосний, сонорний, язиковий, середньоязиковий, фрикативний, м'який;

3) приголосний, шумний, дзвінкий, губний, губно-губний, зімкнений, проривний, пом'якшений;

а) [й];

б) [б'];

в) [р];

г) [б].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

39. Установіть відповідність:

1) дрижачий;

2) боковий;

3) зімкнено-щілинний;

а) фрикативний;

б) вібрант;

в) африкат;

г) латеральний.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

40. Установіть відповідність:

- 1) вибуховий;
- 2) губно-губний;
- 3) носовий;
- а) білабіальний;
- б) лабіалізований;
- в) назальний;
- г) миттєвий.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

41. Установіть відповідність:

- 1) огублений;
- 2) губний;
- 3) губно-губний;
- а) лабіодентальний;
- б) лабіальний;
- в) лабіалізований;
- г) білабіальний.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

42. Установіть відповідність:

- 1) зімкнені;
- 2) передньоязикові;
- 3) шумні;
- а) зубні, піднебінні;
- б) дзвінки, глухі;
- в) зімкнено-прохідні, експлозивні, зімкнено-щілинні;
- г) сонорні, дзвінки, глухі.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

43. Установіть відповідність:

- 1) за способом творення шуму;
- 2) за активним мовним органом;
- 3) за наявністю/ відсутністю палаталізації;
- а) язикові, губні, глоткові;
- б) сонорні, шумні дзвінки, шумні глухі;
- в) фрикативні, зімкнені, вібранти;
- г) тверді, м'які, пом'якшені.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

44. Установіть відповідність:

- 1) [й], [з], [г], [в], [с], [ш], [х], [ж], [ф], [л];
- 2) [д], [з], [г], [дж], [б], [ж], [дз], [г];
- 3) [н], [л], [дз], [т], [з], [с], [д], [ц];
- а) передньоязикові зубні;
- б) щілинні;
- в) м'які;

г) дзвінкі.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

45. Установіть відповідність:

1) [ґ], [д], [б], [т], [п], [к];

2) [ж'], [х'], [м'], [к'], [д'ж'], [в'], [ч'], [б'], [г'], [ш'], [п'], [г'], [ф'];

3) [м], [п], [в], [б], [ф];

а) палатальні;

б) палаталізовані;

в) проривні;

г) губні.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

46. Установіть відповідність:

1) [ш], [с], [х], [т], [ц], [к], [п], [ч], [ф];

2) [с], [д'з], [з], [ц];

3) [д'ж], [д'з], [ч], [ц];

а) глухі;

б) шиплячі;

в) свистячі;

г) зімкнено-щілинні.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

47. Установіть відповідність:

1) струмінь повітря, що поступово нагромаджувався перед перешкодою, проривається крізь неї;

2) повітря проходить крізь стінки звуження, із шумом тручись об них;

3) повне зімкнення долається не шляхом прориву, а через утворення в зімкненні щілини;

а) щілинні;

б) експлозивні;

в) африкати;

г) зімкнено-прохідні.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

48. Установіть відповідність:

1) струмінь видихуваного повітря, оминає зімкнення, бо спрямовується у носову порожнину;

2) зімкнення і його прорив відбуваються ритмічно;

3) у певний момент артикуляції на шляху повітряного струменя виникає повна перепона;

а) проривні;

б) зімкнені;

в) вібрант;

г) зімкнено-прохідні назальні.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ПОТОЦІ МОВЛЕННЯ

Асиміляція

Вправа 25. Знайдіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких відбувається уподібнення за дзвінкістю, усно охарактеризуйте асимілятивні зміни.

Зразок:

Боротьба – [бород`ба́] – часткова регресивна асиміляція за дзвінкістю: глухий [т`] уподібнився до парного йому дзвінкого [д`] під впливом наступного дзвінкого [б].

I. 1. Вирвалися ще за тепла на молотьбу. 2. І хлопці мовчали, тривожно прислухалися, як билося сполохане село. 3. Оксана ж – хоч би обід швидше, та надвір, та з дівчатами на левади (*З творів А. Головка*). 4. І коли повз мене біжать (крос), коли я дивлюсь на футбол, на легкоатлетів – я захоплююсь (*Остан Вишня*). 5. Коли корова йшла з пасьби додому повагом, немов з роботи, телятко терлося у неї під боком і лізло до вим'я (*Григір Тютюнник*). 6. Сучасний білоруський мовознавець Адам Супрун числівником називає клас повнозначних слів, які означають число, кількість, міру і пов'язані з числом розумові категорії порядку при лічбі, кратності (повторюваності), сукупності (збірності) (*В. Горпинич*). 7. Очима ти сказав мені: люблю. Душа складала свій тяжкий екзамен (*Л. Костенко*). 8. Якби оті проміння золоті у струни чарами якими обернути, я б з них зробила б золотую арфу (*Леся Українка*). 9. Ось травичка. Ось доріжка. Ось дитинка. Ручки. Ніжки (*Н. Забіла*). 10. Минув Великдень – і якось одразу настали теплі дні. Скінчився період боротьби початків, шаленої битви скованих і схованих сил, коли все живе мало одну ціль – проявитися, родити й родитися (*Г. Хоткевич*).

II. 1. А як же ти, а як же ця молитва, А як же ця змордована клятьба І рук моїх заломлена гонитва За тим, що зветься доля і судьба? (*І. Драч*). 2. Гуде планета в буднях, як вокзал (*Б. Олійник*). 3. Може, до п'ятдесяти дверей, а у котрі постукати, кого спитатись – не знати (*Ірина Вільде*). 4. Весь Вишгородський широкий шпиль був

ніби помережаний смугами розкішних зелених городів (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Наша дума, наша пісня Не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, Слава України! 6. На Великдень, на солоні Протил сонця, діти Грالیли собі крашанками Та й стали хвалитись Обновами (*З творів Т. Шевченка*). 7. Роблячи у болгарина, вона чула про селитьби втікачів і тільки ждала, щоб Остап трохи очуняв (*М. Коцюбинський*). 8. – Це якби в шістдесятих, – каже батько, – ми б уже були під в'язницею, били б кулаками по воронках. 9. Боюся екзальтованих подруг, балакучих самітників, лекторів, у яких лоби перекреслені жировими складками, і мислителів – оригінальних, як вдруге відкритий біном. 10. У цьому черствому скрипучому світі тільки любити – тепер екзотика (*З творів Л. Костенко*).

Вправа 26. У поданих реченнях знайдіть слова, у яких відбувається уподібнення за глухістю, запишіть їх фонетичною транскрипцією, усно охарактеризуйте асимілятивні зміни.

Зразок:

Легко – [лэхко] – часткова регресивна асиміляція за глухістю: дзвінкий [г] уподібнився до парного йому глухого [х] під впливом наступного глухого [к].

I. 1. Моторошно гуде ліс, видзвонює крижаними кайданами, цокотять обмерзлими кігтями кури у сінях і, висвистуючи крильми, злітають на сідало. 2. Тулився мовчки десь у кутку, ховаючи в темряві не так себе, як шапку з печаткою... 3. Мати ніжно куйовдить мою чуприну, і рука у них легка, як пташине крило. 4. Я з усієї сили зціплюю зуби, щоб не труситись. 5. – Береться морозець, – хваляться мати і, зсутулившись, довго хукають у долоні.... 6. Знають, що в нього жінка й діти, знають, що завтра вранці наші ворота будуть облиті дьогтем і їм доведеться шкребти їх ножем, ховаючи обличчя в хустку, – знають, а ждуть (*З творів Григора Тютюнника*). 7. Відкрий мені свої хвороби, молю тебе, княже, я піду на край світу і напитаю зілля, щоб зцілити тебе. 8. Золототкана одіж спадала до землі, звів той юнак руку зі срібними нігтями і погладив Федора по голові, як дитя... 9. – Тісно тобі тут, Федоре, й вогко, – сказав, роззираючись по келії (*З творів В. Шевчука*). 10. За татарським бродом, на козачому, із сивого жита, з червоного маку викотився місяць, а біля козацької могили

заскрипів, обертаючись навколо свого короля, старий вітряк (*М. Стельмах*).

II. 1. Швиденько загнала скот у загороду та до хустки мерщій. Лап, – вогкенька ще. 2. Вилізли тіні з садків, з-під стріх, із-за повіток. 3. І не думав, і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він і глузд втратив. 4. Як зсутеніло, що ткати не видно вже, Давид виліз із-за верстата... 5. Дівчата ще надходили, хлопці їх зсаджували на ганок, а як котрої – то не хотіли навмисне: це з тих бідових дуже. 6. А обабіч шляху з тихим шумом хлюпались зелені хвилі хлібів (*3 творів А. Головка*). 7. Заглиблений у книг нових і давніх стоси, Він слухав голоси з низин і з-понад хмар. 8. Пахне грибами й медом, вогкістю пахне тією, Що, oprіч назви осінь, немає імені їй (*3 творів М. Рильського*). 9. Тут можна було зустріти полупанків, котрі з дігтярів, чумаків повиводили своїх дітей у «люди» (*Панас Мирний*). 10. В нахолolій церкві тьмяно поблискують саморобні свічі, зсукані з темного воску дуплянок (*М. Стельмах*).

Вправа 27. Прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією слова, поділивши їх на дві групи: 1) ті, у яких відбувається асиміляція за глухістю; 2) ті, у яких дзвінки приголосні не оглушуються. Поясніть, чому в словах другої групи приголосні зберігають свою дзвінкість.

Бігти, стежка, безперечний, поріг, бабка, тяжкий, легкий, ризький, мед, казка, дігтяр, вузький, розпечений, хід, безкрай, тягти, слід, черезплічник, гидко, ніж, діжка, різко, пішохід, указ, розцінка, борідка, вогкий, смужка, голуб, допомогти, мигцем, скибка, безправ'я, гриб, розквіт, вклад.

Вправа 28. Знайдіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких: 1) шиплячі зазнають асимілятивних змін під впливом свистячих; 2) свистячі зазнають асимілятивних змін під впливом шиплячих. Дайте повну характеристику цих явищ. Назвіть слова, у яких одночасно з уподібненням за місцем і способом творення відбувається уподібнення за м'якістю.

Зразок:

Аж зараз – [аз:áраз] – повна регресивна асиміляція за місцем і способом творення: шиплячий [ж] уподібнився до свистячого [з] під впливом наступного свистячого [з].

I. 1. На річці, на білому камені молодиця прала (В. Голобородько). 2. Як ти зжилася з тугою чаїною! (Л. Костенко). 3. Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш в білій сорочці з широкими рукавами. 4. ...все це наводить на душу тихі думи, втихомирює серце, в котрому й сам не зчуєшся, як примічаєш ласку й любов до всього... 5. Між сірими скелями стоїть на низині стара церква з трьома банями, сіра, поросла сизим та зеленим мохом... 6. – Був я колись Кайдаш, а тепер перевівся на маленького Кайдашця, – говорив Кайдаш за чаркою горілки в шинку (З творів І. Нечуя-Левицького). 7. Прошу: сонечко в золотій сорочці, постій за дубами – на далекій дорозі! (В. Барка). 8. А ще пізніше, копаючи льохи для вина, знайшли ми і самого хазяїна Січі – запорожця (О. Гончар). 9. Поцілунки прощань розшастав і ні дотику не зберіг, наче ввік не ввійду у хату і не вийдеш назустріч мені. 10. Мислі жорстокий камінь обезчещує юність зелені, скалічує квітнів листя (З творів Б. Рубчака). 11. І все-таки про пташку неправильно сказав: пташці велів Господь одне, а людині інше (В. Шевчук).

II. 1. Василько мало не плакав з жалю (М. Коцюбинський). 2. І пригадаються нам грози й райдуги, які прошуміли, відпалахкотіли над землею, принісши нам щастя... (Ю. Збанацький). 3. А зал, як тур, реве безжально (Б. Олійник). 4. Надворі, припадаючи цупким листям до шибок, видзвонювала дика груша, розчахнута вітром. 5. В розщепину провалилась жовтенька падалиця... 6. Палажці робилося ніяково і трохи яось аж млосно від тих слів. 7. Знадвору увійшла Одарка – вироблена, але чепурна ще жінка з чорними од землі руками (З творів Григора Тютюнника). 8. Та вся ця прикрість одразу ж зникала, тільки-но дівчина згадувала про чоловіка в гречці. 9. Хлопець аж зуби зціпив. Повз Мотузчин двір як проходив – і не глянув. 10. Були без шапок, ішли похнюплено, важко тягнучи ноги, мовчазні (З творів А. Головка). 11. – Не тривожся, матусю, ніхто на моє життя не чатує. Я тут так потрібна, не тривожся (Р. Федорів).

Вправа 29. Випишіть і затранскрибуйте слова, у яких відбулися асимілятивні зміни проривних [ð], [m] під впливом щілинних і аффрикатів. Дайте характеристику процесам уподібнення.

Зразок:

Вітчм – [в'іч:ім] – повна регресивна асиміляція за місцем і способом творення: проривний [m] уподібнився до аффриката [ч] під впливом наступного аффриката [ч].

I. 1. І в пам'яті зринає давня пісня: «Ой верніться ж, літа мої...». Не вернуться. Відгриміли, віддзвеніли (Ю. Збанацький). 2. Так відлітають птахи наших гір у вирій долин квітчастих, на дівчата й льон багатих (Б.-І. Антонич). 3. Де багатство, там і заздрість (В. Шевчук). 4. Тут лиса аж закрутилась. – Я хороша! Я не зла! Я з зайчатком не сварилась, По-сусідському жила!.. А сама мерщій на ганок, та – по східцях, та – у ліс!.. (Н. Забіла). 5. А до сонця золота струна Тчеться вітром, тчеться від землі – Я пливу до сонця на крилі (І. Драч). 6. Розходься, братці! (А. Головка). 7. От чудно, – каже Соня, зітхаючи, – кругом сади цвітуть, а там – сніг (Григор Тютюнник). 8. Було у дня дванадцять годин, дванадцять князівен, білих лебідок. 9. Відчувати простір: літ чорних птахів далеко, відчувати час: чіткі рисунки в чорних печерах (З творів Б. Рубчака). 10. Чи не найкращим свідченням цього є «Зачарована Десна», написана Довженком уже на схилі віку, коли досвід так щедро збагатив художника і його філософські роздуми над життям сягали найдальших обріїв (О. Гончар).

II. 1. Вибіг він аж на перон. Там відчеплений вагон (І. Малкович за С. Маршаком). 2. Гойдається вечора зламана віть, мов костур сліпого, що тичеться в простір осінньої невіді. 3. Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі, ніби вічна мати, вивищена до неба (од землі на відстань справедливості)... 4. Це все – одне прощання понадмірне – з Вітчизною, зі світом, із життям... (З творів В. Стуса). 5. ... Осінь, ви і осінній час, Коли стало любити важче І солодше любити знов (М. Вінграновський). 6. Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій. 7. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила. 8. Що писав би Шевченко в тридцять третьому, в тридцять сьомому роках? (З творів Л. Костенко). 9. Ти одживешся на

Вкраїні (*Леся Українка*). 10. Українці – стародавній народ, а мова їхня багатша і всеосяжніша, ніж персидська, китайська, монгольська і всілякі інші (*Ельвія Челебі*).

Вправа 30. Від поданих іменників утворіть форми давального й місцевого відмінків однини та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте зміни приголосних, які при цьому відбуваються, узагальніть свої спостереження.

Зразок:

Петрушці, у петрушці – [п^чт^чр^чу^чс^чц^чі] – часткова регресивна асиміляція за місцем і способом творення та за м'якістю: твердий шиплячий [ш] уподібнився до м'якого свистячого [с^ч] під впливом наступного м'якого свистячого [ц^ч]. Буквосполученню шц перед закінченням –і в давальному й місцевому відмінках іменників відповідає звукосполучення [с^чц^ч].

Дужка, ложка, стежка, книжка, Палажка, діжка, сережка, папужка, сніжка; юшка, пташка, дошка, кашка, пляшка, грушка, кришка, подушка, Мелашка; поличка, онучка, паличка, ручка, річка, копичка, собачка, швачка, наймичка; нотатка, квітка, тітка, азіатка, калитка, печатка, плитка, намітка, кімнатка; незабудка, жердка, кладка, грядка, борідка, колядка, загадка, довідка, ягідка.

Вправа 31. Від дієслів утворіть форми: 1) другої особи однини теперішнього часу; 2) третьої особи однини й множини теперішнього часу. Запишіть їх фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте і схематично зобразіть звукові зміни, які відбуваються в цих формах.

Зразок:

Миєшся – [мійе^чс^ч:а] – повна регресивна асиміляція за місцем і способом творення та за м'якістю: твердий шиплячий [ш] уподібнився до м'якого свистячого [с^ч] під впливом наступного м'якого свистячого [с^ч]; буквосполученню -шся в дієслівній формі другої особи однини відповідає звукосполучення [с^ч:а];

Миється, муються – [мійе^чц^ч:а], [мійу^чц^ч:а] – відбулися такі асимілятивні зміни: 1) часткова регресивна асиміляція за місцем і способом творення: [т^чс^ч] → [ц^чс^ч]; 2) повна прогресивна асиміляція за способом творення: [ц^чс^ч] → [ц^чц^ч]; буквосполученню -ться в дієслівних формах третьої особи однини й множини теперішнього часу відповідає звукосполучення [ц^ч:а].

Боротися, орієнтуватися, хвилюватися, шануватися, одягатися, молитися, вмиватися, гойдатися, торгуватися, соромитися, намагатися, клопотатися, каятися, турбуватися, снитися, хилитися, смажитися, стригтися, готуватися, братися, дивуватися, чергуватися, стажуватися, взуватися, шикуватися.

Вправа 32. Утворіть форму другої особи однини наказового способу. Визначте, які зміни приголосних звуків при цьому відбуваються.

Зразок:

Заводься – [заво́д̑з̑́с̑́а] – часткова регресивна асиміляція за місцем і способом творення: проривний [д̑] уподібнився до африката [д̑з̑́] під впливом наступного щільного [с̑́].

Порізатися, вимазатися, зважитися, обмежитися, розважитися, напружитися, наїстися, морочитися, мучитися, вибачитися, виплакати, викликати, погодитися, порадитися, обходитися, нудитися, поводитися, всістися, позбутися.

Вправа 33. З тексту випишіть і затранскрибуйте слова, у яких відбувається уподібнення за м'якістю. Дайте повну характеристику асиміляцій.

Зразок:

Дні – [д̑́н̑́і] – часткова регресивна асиміляція за м'якістю: твердий [д̑́] уподібнився до м'якого [д̑́] під впливом наступного м'якого [н̑́].

Надворі весна вповні. Куди не глянь – скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле – що безкрає море – скільки зглянеш – розіслало зелений килим – аж сміється у очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо – ні плямочки, ні хмариночки, чисте, прозоре – погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею співає хліборобська доля... Легенький вітерець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чути тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, –

дзвенить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушає докучне сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться, – і все те зливається до купи у якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Хочеться самому жити й любити; бажаєш кожному щастя. Недаром в таку годину – аби неділя або яке свято – хлібороби виходять на поле хліба обдивлятися! (*Панас Мирний*).

Вправа 34. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, поділивши їх на групи: 1) з обов'язковим м'якшенням приголосних унаслідок асиміляції за м'якістю; 2) з факультативним м'якшенням приголосних унаслідок асиміляції за м'якістю; 3) слова, у яких приголосні за м'якістю не асимілюються.

Розвиднітися, інші, цвітіння, віддячити, могутній, тліти, підніжжя, повість, жінці, скніти, середні, хатній, дзвук, хміль, торішній, зцілити, підняти, світ, відтяти, сліпий, звіт, міцність, сніп, мрія, стіл, чесні, корисні, густі, гнів, мудрі, пізні, відніс, тля, твій, злізти, кігті, сміх, сонця, цвяшок, свято, мліти, хитрі, спів, зміна, звір, для, навесні, відділ, хліб, підлізти, цвіль, через нього, від нього.

Вправа 35. Випишіть слова, у яких є асиміляція за твердістю, підберіть до них споріднені слова, що підтверджують асиміляцію і допомагають пояснити механізм цього фонетичного явища. Усно охарактеризуйте асиміляцію за такими ознаками: повна / часткова, прогресивна / регресивна, відбита на письмі / не відбита на письмі. Визначте формулу асиміляції за твердістю.

Зразок:

Кінний [к'ін:уї] – *кінь* [к'ін']; [к'ін'] + [н(уї)] = [к'і н'н уї] → [к'інний].

Кінний, моральний, буденний, сонний, мідний, пастельний, двохосний, туманний, ртутний, злісний, радісний, безвинний, чесний, міцний, вільний, законний, корінний, доповідний, колодязний.

Вправа 36. Прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки подвійних і потрійних асиміляцій.

Отже, двадцять, зшиток, людський, от дзеркало, тут джерело, не мучся, зчистити, ворітця, не врїжся, східці, брат зятя, на грядочці, болить же, крізь штори, відсіяти, от жах, намажся, зцілитель, тут за ним, тягнешся, у діжці.

Вправа 37. Визначте, які асимілятивні зміни відбиває написання поданих слів.

Покажчик, прикажчик, піщаний, піщина, дощаний, ліщина, спорудити, сформулювати, схвильований, скаламутити, бджола, бряжчати, в'їжджений, щастя, Одещина, Німеччина, пущений, зітхнути, натхненний.

Дисиміляція

Вправа 38. У поданих реченнях знайдіть слова, у яких спостерігається явище дисиміляції, і слова, у яких розподібнення могло б відбутися, але не відбулося. Охарактеризуйте дисимілятивні зміни; визначте випадки, коли дисиміляція зумовлена діалектним або просторічним характером мовлення.

I. 1. Небо зносилося лагідною глибиною над землею, а зорі дрібніли сріблом, немов усміхалися (*О. Кобилянська*). 2. Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... (*Л. Глібов*). 3. – Як тут мій помішничок? Не боявся сам уночі? – питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни. 4. Тільки десь далеко за перелогом, звідки він прийшов до цієї скирти, чулося по-вранішньому лунке гуркотіння підвід. 5. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою (*З творів Григора Тютюнника*). 6. І нишком проковтнуло море Моє не злато-серебро, Мої літа, моє добро, Мою нудьгу, мої печалі, Тії незримії скрижалі, Незримим писані пером (*Т. Шевченко*). 7. Тут кожен сам собі пан, живе по своєму закону. І сонце – найвищий Коран. І крона – найкраща корона. 8. Мій Дон Кіхоте, лицарю, чого-бо ти бредеш один по цій гіркій стежі? (*З творів Л. Костенко*). 9. Торішні барабулі скінчилися, а на сьогорічні в Дарусі неврожай, такі дрібні, як ліскові горіхи (*М. Матіос*). 10. Вона промовила: «Жорстокий переможче! Упасти в цім бою для мене найдорожче!» (*М. Рильський*).

II. 1. – Чи це житні, чи пшеничні вареники? – спитала Кайдашиха. 2. Та то, моє серденько, моя невістка незугарна ні спекти,

ні зварити, ні прясти, ні шити. 3. Борщ вийшов несмачний. Свекруха тільки ложку вмочила і не їла борщу. 4. Кайдашева хата була просторна, з чималими ясними вікнами, з новими образами, з великими вишиваними рушниками на образах. 5. – Не буду мести твоєї половини сіней і виносить твого сміття, – сказала Мелашка. 6. – Хоч і я рук до полотна доклала, та не буду красти, – промовила Мотря, але їй дуже хотілось одкрять свою частку й сховати в свою скриню. 7. Мотря боялась наробити в пазусі яєчні, держалась за бантину й ніяк не могла видертись назад на горище. 8. Святая святиця, небесна цариця! П'ятінко-матінко, і ти, святий понеділочку, Божий ключничку! 9. Кайдашиха взяла кужіль, сіла прясти за хатою та все поглядала на огірки (*З творів І. Нечуя-Левицького*). 10. Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити – і повік оскоми не збудеш! (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

III. 1. Як найдорожча спадщина, як заповіт поколінь передається нащадкам любов до свого народу і рідної мови (*Є. Чак*). 2. І та ж сама млосна туга на серці, що у такі місячні, як оця, небезпечні ночі кличе людину невідомо куди і за чим. 3. Попрощались сердечно, залишаючись вдоволеними вечором і собою взаємно (*З творів Ірини Вільде*). 4. – Єк днювали, Одно? (*Г. Хоткевич*). 5. Поезіє, сонце моє оранжеве! Щомиті якийсь хлопчисько Відкриває тебе для себе, Щоб стати навіки соняшником (*І. Драч*). 6. Найкраща рушниця – ваша. Решта – лушні. 7. – Ніякі дохтурі ваші цього не зничтожать, а я зничтожу! Це так про бешиху... (*З творів Остапа Вишні*). 8. Не треба класти руку на плече. Цей рух доречний, може, тільки в танці. 9. Червоне й чорне кредо рукава. Пшеничний принцип сонячного степу (*З творів Л. Костенко*). 10. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі, промінь морями залле золотий річку, і верби, і кручі (*В. Сосюра*).

Фонетичне подовження

Вправа 39. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, поділивши їх на групи: 1) ті, у яких відбулося подовження приголосних: а) іменники чоловічого й жіночого родів I відміни із закінченням **–я**; б) іменники середнього роду II відміни із закінченням **–я**; в) іменники III відміни у

формі орудного відмінка однини; г) форми дієслова *литу* та похідні від нього; ґ) прикметник *ляний*; д) прислівники; 2) слова, у яких наявне подвоєння літер унаслідок збігу однакових приголосних на межі морфем.

I. 1. І не марнуй чеканням плінних днів і не гніви Господнього веління. 2. Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест. Що перед вами, судді, не клонюся, в передчутті недовідомих верст. 3. Гойдається вечора зламана віть, і синню тяжкою в осінній пожежі мій дух басаманить, шалена вогненна дорога кипить... 4. О, піддайся покуті самотності (Господи, дай мені жить). 5. ...далекий всесвіт почув твій тьмянний клич, але озвався прихованим бажанням співчуття та іскрою великої незгоди: бо жити – то не є долання меж, а навикання і самособоюнаповнення. 6. Стенаються в герці скажені сини України, той з ордами ходить, а той накликає Москву, заллялися кров'ю всі очі пророчі. 7. Над Прип'яттю світання зайнялося... 8. Застерігає доля нас зарання, що калинова кров – така густа, така крута, як кров у наших жилах (З творів В. Стуса). 9. Ліс обняв тихим шелестом листя, лопотінням спілих кисличок, зарябіли увіччю мережива тіней (Григор Тютюнник). 10. На глум, на сором, на огуддя, Ввіп'явшись в груддя кам'яне, Я рік йому: «Брехав я людям, Тож покарай тепер мене!» (М. Вінграновський).

II. 1. І в житті, як на полі мінному, я просила в цьому сторіччі хоч би той магазинний мінімум: – Люди, будьте взаємно ввічливі! 2. Попада постелила ряденце йому на лаву. І задумався місяць на сорочці його ляній. 3. Стогне завія до рання, зламавши об ліс крило... Ти – моє перше кохання. Останнє уже було. 4. Життя – спокута не своїх гріхів. Життя – це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу. 5. Моє нечуване терпіння іще ніхто не переміг, бо за терпінням є Трипілля, а за Черніговом – Черніг... І ті корчі, і те коріння, розмите повинню з весни, і золотаве звечоріння в зелених кучерях сосни (З творів Л. Костенко). 6. Ця любов наче овочі цінні. Дозрілі, пізні. Наче ніч, що вібрує в осінній, в останній пісні. 7. За волосся, що ллється на перса, мов зливи сіття, за долоні, що в місячних плесах про святість світять. 8. Весінні птиці гаї зіниць розбудять: перше кохання (З творів Б. Рубчака). 9. Твоє лице

заболочене ніччю, усмішки павутиння у кутиках вуст. У кольорі очей простяглася віддаль, в шуканні якої загубилося твоє серце (Ю. Тарнавський). 10. Відчувши ласку сонця й вітерця, промерзле в рільях проросте насіння (Л. Первомайський).

Вправа 40. З'ясуйте, які явища відбиває подвоєння літер у поданих словах: фонетичне подовження приголосних чи збіг однакових приголосних на межі морфем.

Піддашся, заміжжя, воз'єднання, беззвучний, упряжжю, навмання, підніжжя, роззброїти, піднісся, узлісся, розрісся, стаття, юннат, безліччю, причинний, відлуння, годинник, законний, пасся, поміччю, спросоння, військкомат, проллється, віддалений, дозвілля, наддністрянський, Ілля, чавунний, памороззю, ячмінний, лляний, невіддільний, чуття.

Вправа 41. Обґрунтуйте відсутність подовження приголосних у поданих словах.

Совістю, щастя, міжгір'я, здоров'я, юністю, верб'я, облич, статей, породілей, зап'ястя, кров'ю, знарядь, поголів'я.

Спрощення

Вправа 42. Випишіть слова, у яких відбулося спрощення, визначте групи приголосних, що спрощуються, охарактеризуйте відображення дієрези орфографією.

І. 1. По обіді Кайдашиха загадала невістці насіяти борошна, а потім вчинить діжу, а сама знов полізла на піч спати. 2. Церква була зовсім порожня, тільки в бабинці стояли три баби в намітках. 3. Вона просто загадувала їй робити роботу, третього тижня вже почала на невістку кричать, а далі й докоряти. 4. Всі встали з-за стола, подякували Богові та Кайдашисі, а Мотря все стояла на одному місці, наче сирота в чужій сім'ї. 5. Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. 6. – А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна, хоч на одну сорочку на празники? – спитала Мотря. 7. Свекруху брала злість. Для неї невістчине мотовило гуло, неначе кусливі джмелі кругом її голови. 8. Між бровами було знать дві зморшки, в котрих чорніла густа тінь. 9. Гілка сунулась по воді поволі, а далі ніби побігла на лотоки і шубовснула

під колесо. 10. Дівчина засміялась і блиснула всіма білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. 11. Кайдашиха виставила навмисне напоказ громаді жовті нові сап'янці (*3 творів І. Нечуя-Левицького*).

II. 1. Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко. 2. Баба з Килиною внесли довгий стіл і застелили скатеркою. 3. Олеся убралась в нову сукню, причесалась, понадівала на всі пальці персні й не одходила од вікон. 4. Волосний з писарем прибігли в двір і вгляділи живого Лавріна, котрий сидів на хаті і зривав кулики. 5. Шибка дзенькнула, а дрібне скло посипалось на призьбу. 6. Серед церкви виходили ченці, ставали півкругом і співали страсні пісні. 7. Кайдаш махнув рукою, послався на лаві і ліг спати. 8. Вона скочила в Лаврінову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків, що сохли на лаві. 9. В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку з здоровою булавою. 10. Кайдаш пішов швидко, а чорний хлопчик біг за ним та приказував за кожним його ступенем: туп, туп, туп, туп! 11. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем (*3 творів І. Нечуя-Левицького*).

III. 1. Червона глина бризнула трьома кров'яними крапельками на білу Карпову сорочку. 2. Такий він був і маленьким: оце, було, покину в колисці, піду на город, вернуся, а він лежить, ані писне. 3. – Авжеж, що правда, то не гріх, – притакнула Довбишка й наче підлила масла в вогонь. 4. Лавріне! Мелашко! Вся чесна громадо! Збігайтеся сюди! Чи ви бачите, що наробила наша Мотруня? 5. Наш титар, либонь, гарний гончар; нехай він одвезе хуру своїх горшків, – і кози будуть ситі, й сіно ціле. 6. Вони шили, а скося все поглядали на того капосного віника, що стояв у кутку під мисником. 7. Батько постеріг, од чого Мелашка так пізно верталась з вулиці, і згодився на заручини. 8. – Яка ж я маленька? Мені шістнадцять років минуло. 9. Оце я ходжу по печерах та по церквах, то за мною іде слідом сотня або друга людей, а я всім розказую, в якій церкві які моці, показую, ... де святий Миколай притиснув до стіни своїм образом злодія, як той хотів обікрасти церкву. 10. – Аж у Бієвці! – крикнула мати і в долоні

плеснула. 11. Передня вісь хруснула, як тріска, а колесо зав'язло в рівчаку (3 творів І. Нечуя-Левицького).

Вправа 43. Визначте, які групи приголосних у поданих словах зазнали спрощення; там, де це можливо, доведіть свою думку, підібравши споріднені слова, у яких випадні приголосні збереглися.

Зразок:

Чесний – честь: [стн] → [сн].

Бризнути, масний, умисний, наїзник, прослати, месник, усний, гончар, скляний, місце, пісний, рослина, ремісник, ченця, персня, борозна, прихвосні, плюснути, дорослий, празниковий, виїзний, улесливий, налисник, первісний, сонце, намісник, власний.

Вправа 44. Подані слова поділіть на групи за таким принципом: 1) спрощення закріплене на письмі й підтверджується спорідненими словами (наприклад: *об'їзний – об'їзд*); 2) спрощення закріплене орфографією, але слова, які б могли його підтвердити, вийшли з ужитку або втратили семантичну спільність з аналізованим словом (наприклад: *пізній – поздньии, налисник – лист*); 3) приголосні випадають лише у вимові, а на письмі зберігаються (наприклад: *невістці – [ни^ев'іс'ц'і]*); 4) приголосні зберігаються на письмі й у вимові (наприклад: *скніти – [скн'іти]*).

Випускний, агентство, свиснути, шаснути, у хустці, порожній, пропускний, шістнадцять, символістський, дійсний, під'їзний, хресний, рискнути, компостний, кожний, невістчин, вискнути, центристський, серце, якісний, тоскно, копістці, пізній, цілісний, скнара, бандуристці, аванпостний, брезкнути, пестливий, існувати, кістлявий, вісник, дилетантство, ненависний, плюснути, шістдесят, улесливий, модерністський, у пустці, баластний, болісний, двомісний, замісник.

Узагальнення

Вправа 45. Охарактеризуйте фонетичні зміни, які відбулись у поданих словах.

Шістнадцять, шістдесят, невістці, невістчин, щасливий, студентський, братство, ближчати, подорожчання.

Вправа 46. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, дайте повну характеристику фонетичного явища, що відбулося.

Зразок:

Косьба – [коз'ба́] – часткова регресивна асиміляція за дзвінкістю: глухий [с'] уподібнився до парного йому дзвінкого [з'] під впливом наступного дзвінкого [б];

пісний – [п'існій] – спрощення [стн] → [сн] (піст);

рушник – [рушнік] – дисиміляція [чн] → [шн] (ручьникъ);

Ілля – [іл'я́] – фонетичне подовження (іменник чол. роду I відміни з закінченням –я);

сонний – [со́н:ій] – морфологічне подвоєння (збіг однакових приголосних на межі кореня і суфікса).

Якщо з якихось причин явище не відбувається (наприклад, асиміляція за глухістю), поясніть його відсутність.

Знання, ранній, сердешний, розрісся, узлісся, звітувати, п'ятдесят, двадцять, копитце, мірошник, зшити, схаменутися, безпечний, могти, кість, футбол, хто, осінній, з серця, людський, вести, берегти, волосся, льотчик, цвіт, рушничок, через поле, тінню, масний, молодший, зубчик, ремісник, хвастливий, пасся, Христа, відцвітати, безхатченко, брязнути, подорожжю, відчуття, рибка, соняшник, стоптати, вищий, контрастний, безчинство, розповіддю, мести, кращий, кінний, ляний, запрягти, рослина, святість, невинний, роззброїти.

Вправа 47. Знайдіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких спостерігається асиміляція, дисиміляція, спрощення, подовження, подвоєння приголосних. Усно дайте повну характеристику цих явищ за зразком, поданим у попередній вправі.

I. 1. Вона [Ніна Матвієнко] сприймає весь навколишній світ як рідний, а своє буття, власну сутність як його органічну часточку і в той же час розуміє, що може... пити в уяві яскраво-зелену барву трави батьківського подвір'я, відчувати на відстані осінній запах груш коло отчої хати лише тому, що є мати, що є її село, її Полісся, її Україна, а з нею – великий добрий людський світ (В. Качкан). 2. Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора дзвонкова вода для пиття, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності й ніжності, з перехресних тривог і

хрещатого цвіту надій (*М. Стельмах*). 3. Тонкі ніжні берези поперепліталися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені. 4. – Від чого ліс? Кільканадцять кавалків кілля, та, як треба, трохи й пруття, що розросталося на вогкій часті лісу, і справа скінчена. 5. Через те ліс ще не збавиться, а його пан, чи хто він там є, не збідніє. 6. Була лише в сорочці, обперезана барвним поясом, без рушника на голові, і з своїм сивим розпатланим волоссям виглядала дико (*З творів О. Кобилянської*). 7. Та ви знаєте, що оце все робить з людиною? З тою людиною, що в звичайний час життя свого повсякденного нормальніша за нормальних усіх людей, а в суботу або в день перед святом ... починає та людина на кріслі крутитися, соватися, поглядати щохвилини на годинника, а потім ... шухуть з установи! 8. І біжить та людина додому, хапає рушницю, ягдташа, патронташа, собаку і мчить на вокзал, бо ж о четвертій годині потяг іде! 9. В Києві я роззявив рота на вокзалі і так ішов з вокзалу через цілий Київ аж до святої Лаври, де ми з матір'ю зупинились (*З творів Остапа Вишні*). 10. Зложи на мої коліна Каміння жорстоких днів І срібло свого полину Мені поклади до ніг. Щоб легко розкуте серце Співало, як вільний птах, Щоб ти, найміцніший, сперся, Спочив на моїх устах (*О. Теліга*).

II. 1. Тільки тобою білий святиться світ, тільки тобою повняться брості віт, запарувала духом твоїм рілля, тільки тобою тішиться немовля. 2. І, надлетівши, зморена бджола відчує стебел плавне коливання, як подихи землі, і як кохання, і як плавбу до вічності... (*З творів В. Стуса*). 3. Рослинних рік підноситься зелена повінь, годин, комет і листя безперервний лопіт. Залле мене потоп, розчавить білим сонцем, І тіло стане вуглем, з пісні буде попіл (*Б.–І. Антонич*). 4. Немов літак, що ховається за обрієм швидше, ніж доб'ється до нашого слуху шум його двигунів, Василь Симоненко зник за пругом життя скоріше, ніж долинув до нас могутній гук його серця, зарядженого тривогою двадцятого віку і любов'ю української землі (*Д. Павличко*). 5. У важкому і незрозумілому світі ми живемо, де вчинки людські важаться не на золото, а на мідь; нелегко бути в

ньому навіть просто чесною людиною, і кожне малодушшя й криводушшя кладе нам на душу тягар, котрий руйнує її. 6. Лежало воно на вогкому, опалому листі, гарячо-жовтому, з червонуватим відливом, і поступово саме почало світитися, як і те листя (*З творів В. Шевчука*). 7. Може, всьому цьому надали іншого смислу зірки, що сповнили твою душу й тим відчуттям полегкості, якого ти начебто напився отам, серед золотих роїв, і якого ще не встиг розтратити (*Є. Гуцало*). 8. Ото як женишся на тій прояві, то кислочки тобі, внуче, не тільки снитимуться, а ще й привидяться. 9. Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті і привітно світяться вікна в хатках (*З творів Григора Тютюнника*). 10. Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі, в останньому промінні сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке, злото-рожеве повітря приймає оддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня (*М. Коцюбинський*).

III. 1. Хоч і бачив Чіпка таке безпутство – часом робилося йому противне таке життя й таке товариство, – та залле очі – мовчить. 2. Тим часом, світ, як день, тільки сонце щось забарилося... Закрасивши увесь східень палко-рожевим цвітом, воно ще не рушило з-за гори, ще не блиснуло ні одним променем над землею... 3. Як дівчина, дожидаючи свого милого, умивається й прибирається, тремтить, мов у лихоманці, і палає, наче в огні, завмирає, довго ждучи, і оживає не терплячи, – так земля дожидається ясного сонця... і міниться не дождавшись (*З творів Панаса Мирного*). 4. Так часом тяжко, що мені здається, що серце в грудях вже не б'ється. Що залишилась по мені лиш тінь від мене на стіні. І ця печаль, прискіплива, як слідчий. І ця строфа, оголена, як відчай. І дикий хміль, примерзлий до воріт. І на криниці необбитий лід (*Л. Костенко*). 5. Та навіть застигли, але присмолені колись одна до одної душі залишають по собі пекучу заздрість і незбагненну тугу,

яку хочуть «розкодувати», як правило, ті, кого жодного разу в житті не разила магма серця. 6. Якби тоді був завалився дах чи розступилася земля, застряг ніж у горлі чи куля прострелила серце, вона б змирилася з цим легше, аніж мусила тепер зживатися з думкою, що одна-єдина мить нелюдської боротьби і короткочасної покори дала їй несамовиту й незнану досі мить насолоди. 7. Це коротке торжество, ця миттєва вищість в одному – в доказові її безсумнівної чесності чи привселюдного безчестя (з творів *М. Матіос*). 8. Внутрішня мужність його [*Григора Тютюнника*], здавалося, не має меж, та, мабуть, він тільки сам знав, як легко його ранили, яка буває не захищена перед болем ця нібито нічому й не піддатна душа (*О. Гончар*). 9. В Мелашки так закидалось серце, як птиця тріпається крилами в густому гіллі (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Я б вибрав найвищу почесь: У чистім і чеснім бою На чорнім мармурі ночі Зорю записати свою (*Б. Олійник*).

IV. 1. Якщо сприймати цю метафору, то я відкотився вбік. І лежу на узбіччі сучасності, а вона двиготить далі з налятими кров'ю очима. За нею женуться, штрикають ножами і дрюччям, вона відчайдушно відбивається, мотає головою, когось уже підняла на роги, а вони її б'ють, підривають бомбами, роз'ятрюють, провокують. 2. Дівчата перехиляються через бруствер, завітчують, як на Трійцю, ті щити, те залізне пруття, пов'язують помаранчеві банти, лагідно озиваються до цих роботів у неліцарських обладунках, але – глухо, обличчя не видно, щити й шоломи, узброєний моноліт. І раптом з-під шолома – широко відкриті юнацькі очі. По пластику, що прикриває обличчя, збігає розталий від дихання сніг. 3. Може, це якісь візуальні ефекти, може, й справді комусь вдалося сфотографувати, але крізь хмари й галактичні туманності, в позасвітті загадкових безмеж, чиєсь незбагненне Око я таки бачив, – може, Бог хотів подивитися на місця колишнього раю, де колись один Каїн убив одного Авеля, а тепер той гріх розрісся до таких масштабів, що несила вже розібратись, хто кому Каїн, хто кому Авель. 4. Вони таки справді були заангажовані, ті шістдесятники. Заангажовані в добро, в справедливість, в поняття честі й солідарності. Крізь них ніби світилася Україна, відтак не

виникало сумніву, що вона є. А тепер тільки й того, що не вмерла, як співається у нашому Гімні. 5. Щось вичерпується у людства. Людство й не помітило, що перестало створювати казки, і навіть розповідати їх дітям на ніч. Є в нього і Ейнштейн, і Гейтс, і глобальна мережа, і космічні станції. Є Міккі Маус і Гаррі Поттер. Але немає Андерсена. Як помер понад століття тому, так більше й не з'являвся. Тільки на одній з тихих вуличок Данії залишилися ледь обведені сліди його підшов... 6. Ось вони й вирости – перше покоління нашої Незалежності... Вони вільні й розкуті. У них обличчя не зсудомлені болем подвижництва. Вони безстрашно йдуть на ту ж стіну, на яку йшли ми. Але ми об неї розбилися, а перед ними вона розступиться. Я дивлюсь на них очима своєї молодості і впізнаю. 7. У подружньому житті пристрасть з часом вщухає, натомість приходиться постійна невщухаюча ніжність. І я не знаю, що краще – феєрверки любовного шалу чи надійне родинне вогнище? Все-таки родинне вогнище у нас є. А всі оці негаразди – це у нас тимчасово, ось трохи полегшає, і дружина моя зміниться (*Л. Костенко «Записки українського самашедшого»*). 8. О, але поки це буде... до того я ще встигну назавжди закарбувати очима і пам'яттю чисту серцевину калейдоскопічного безмежжя моєї дідизні і батьківщини – серцевину того крихітного хутора Сірук, що затиснутий смерековими і буковими піками, як оборонними валами, де в білих привидах снігу тоді тулилося лише чотири хати – Томнюків, Матіосів, Романюків і ще одних Матіосів. 9. І увесь цей час за мною біжить безконечно жалісливе бабусине «Марічко, верніться!» – але так само безконечно уперто мені не уривається терпець дотепер бігти босоніж Планетою Життя, чуючи, як гарячі зашпори розтинають голі підшви, проте мені не спадає на думку вернутися у світ якийсь тепліший, м'якший, не такий колючий і не такий безжальний... 10. Проте моя внутрішня віра і людська впертість збігаються в одній точці: всі коди сучасного і майбутнього «зашифровані» в минулому. І якщо ми не здатні розкодувати послання з минулого – ми не є спроможні продукувати продуктивне майбутнє із теперішнього дня (*З творів М. Матіос*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке позиційні зміни звуків у процесі мовлення? Які фонетичні явища до них належать?
2. Чим зумовлені комбінаторні звукові зміни? Назвіть їх різновиди.
3. Що таке асиміляція? Дайте визначення повної і часткової, регресивної і прогресивної, суміжної і несуміжної асиміляцій. Наведіть приклади.
4. Яка асиміляція переважає в сучасній українській літературній мові?
5. Які ви знаєте різновиди уподібнення приголосних звуків?
6. Що таке асиміляція за дзвінкістю? Назвіть її формулу й наведіть приклади.
7. Що таке уподібнення за глухістю? Яку воно має формулу і в яких випадках діє? Наведіть приклади.
8. Коли асиміляція за глухістю не відбувається? Доберіть слова, у яких дзвінки приголосні відповідно до орфоепічних норм української мови зберігають дзвінкість, незважаючи на позицію перед глухими приголосними, і в яких вони вимовляються дзвінко в абсолютному кінці слова.
9. Що таке уподібнення за місцем і способом творення? Які різновиди цієї асиміляції ви знаєте? Наведіть приклади.
10. Охарактеризуйте різні підходи до явища взаємодії свистячих приголосних звуків із шиплячими та проривних [d], [t] з африкатами і щілинними. На чому ґрунтується розрізнення асиміляції за місцем творення й асиміляції за способом творення, асиміляції за способом творення та асиміляції за місцем і способом творення? Який підхід видається вам найбільш обґрунтованим? Чому?
11. Що таке асиміляція за м'якістю? Яку формулу вона має? У яких випадках м'якшення приголосних є обов'язковим, коли воно має факультативний характер? Коли уподібнення за м'якістю не відбувається? Наведіть приклади.
12. Дайте визначення, назвіть формулу та наведіть приклади асиміляції за твердістю.
13. Що таке дисиміляція? Яку формулу вона має?

14. Назвіть найбільш поширені випадки дисиміляції приголосних, наведіть приклади.
15. Які два явища відбиває подвоєння літер у словах?
16. Що таке фонетичне подовження? Наслідком яких фонетичних процесів, що відбулися в минулому, воно є? Що було обов'язковою умовою подовження?
17. У яких граматичних класах слів приголосні зазнали подовження? Наведіть приклади.
18. Що таке спрощення? Поясніть історичну основу цього явища.
19. Які групи приголосних зазнали спрощення?
20. Назвіть українські слова, у яких спрощення на письмі не відбувається.
21. Які особливості спрощення у словах іншомовного походження?

Тестові завдання

1. Прогресивна асиміляція за дзвінкістю має таку формулу:

- а) глухий + дзвінкий → дзвінкий + дзвінкий;
- б) глухий + глухий → дзвінкий + дзвінкий;
- в) дзвінкий + глухий → глухий + глухий;
- г) дзвінкий + глухий → дзвінкий + дзвінкий.

2. Глухий + дзвінкий → глухий + глухий – за таким зразком відбувається:

- а) прогресивна асиміляція за глухістю;
- б) регресивна асиміляція за глухістю;
- в) прогресивна асиміляція за дзвінкістю;
- г) регресивна асиміляція за дзвінкістю.

3. Асиміляція за глухістю не відбувається:

- а) якщо дзвінкий префіксальний [з] стоїть перед глухими кореня;
- б) якщо дзвінкий префіксальний [з] стоїть перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х];
- в) якщо сполука “дзвінкий + глухий» перебуває на межі морфем;

г) якщо сполука «дзвінкий + глухий» перебуває на межі морфем у коренево-суфіксально-постфіксальній зоні.

4. Українська орфографія відбиває такий випадок асиміляції за глухістю:

- а) асиміляцію префікса з- перед глухими кореня;
- б) асиміляцію кінцевого приголосного [з], що закінчує префікси *роз-*, *без-*, *через-* перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х];
- в) асиміляцію префікса з- перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х];
- г) асиміляцію префікса с- перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х].

5. Асиміляція за місцем і способом творення відбувається, коли проривні [д], [т] опиняються:

- а) перед щілинними [з], [с], [ж], [ш] та африкатами [д̂з], [ц], [д̂ж], [ч];
- б) перед усіма щілинними та африкатами;
- в) перед глухими [к], [т], [т'];
- г) перед пом'якшеними губними.

6. У якому рядку у всіх словах відбувається асиміляція за дзвінкістю?

- а) екзотика, Вишгород, шістдесят, п'ятдесят, Тбілісі;
- б) молотьба, лічба, боротьба, ходьба, просьба;
- в) Великдень, екзамен, вокзал, різка, анекдот;
- г) косьба, рюкзак, екзема, нігтик, повсякденний.

7. У якому рядку у всіх словах відбувається асиміляція за глухістю?

- а) бігти, тяжкий, легкий, тягти, дігтяр;
- б) діжка, різко, легко, вогко, смужка;
- в) кігті, нігті, дьогтю, легкий, вогкий;
- г) скибка, борідка, розквіт, безкрай, нігтик.

8. У якому рядку у всіх словах приголосні зберігають свою дзвінкість перед наступними глухими звуками?

- а) зцідити, гадка, везти, жабка, грибки;
- б) могти, бігти, кігті, нігті, лягти;
- в) сніжка, грядка, ризький, різка, злізши;
- г) казка, зцілення, дігтяр, кізка, голубка.

9. У якому рядку у всіх словах асиміляцію за глухістю відбиває орфографія?

- а) скосити, схвалений, сфальсифікований, скрадатися, стривожений;
- б) зсихатися, зцементований, зсутулений, зціджений, зсув;
- в) збирати, зривати, здійснений, збігатися, згадка;
- г) легкий, вогкий, кігті, нігті, дьогтю.

10. У якому рядку у всіх словах асиміляцію за глухістю відбиває орфографія?

- а) скривитися, сховати, сфотографувати, склеїти, стриножити;
- б) зсипати, зцементувати, зсадити, зціджений, зсунути;
- в) збагатити, зрадіти, здійснений, збігатися, зголодніти;
- г) кігтик, легко, дігтяр, вогко, нігті.

11. У слові [л'о́з'ц'і] відбувається:

- а) асиміляція за м'якістю;
- б) асиміляція за глухістю;
- в) асиміляція за місцем і способом творення;
- г) асиміляція за м'якістю та асиміляція за місцем і способом творення.

12. У слові [сказа́ти] відбувається:

- а) асиміляція за дзвінкістю;
- б) асиміляція за місцем і способом творення;
- в) асиміляція за глухістю, відбита орфографією;
- г) дисиміляція.

13. У слові [заво́дз'с'а] відбувається:

- а) асиміляція за місцем і способом творення та за м'якістю;

- б) асиміляція за місцем і способом творення;
- в) асиміляція за дзвінкістю;
- г) асиміляція за глухістю.

14. У слові [погódз'с'а] відбувається:

- а) асиміляція за місцем і способом творення та за м'якістю;
- б) асиміляція за глухістю;
- в) асиміляція за дзвінкістю;
- г) асиміляція за місцем і способом творення.

15. Повна регресивна асиміляція за місцем і способом творення та за глухістю відбувається в слові:

- а) [ж:йтис'а];
- б) [бе^нж:арту];
- в) [вív'іжши];
- г) [ш:йти].

16. У слові [стéз'ц'і] відбувається:

- а) асиміляція за м'якістю;
- б) асиміляція за глухістю;
- в) асиміляція за місцем і способом творення;
- г) асиміляція за м'якістю та асиміляція за місцем і способом творення.

17. У слові [стоптáти] відбувається:

- а) асиміляція за дзвінкістю;
- б) асиміляція за місцем і способом творення;
- в) асиміляція за глухістю, відбита орфографією;
- г) дисиміляція.

18. У слові [погódз'с'а] відбувається:

- а) асиміляція за місцем і способом творення та за м'якістю;
- б) асиміляція за місцем і способом творення;
- в) асиміляція за дзвінкістю;
- г) асиміляція за глухістю.

19. Повна регресивна асиміляція за місцем і способом творення та за глухістю відбувається у слові:

- а) [ж:йтис'а];
- б) [бе^нж:арту];
- в) [в'ів'іжши];
- г) [ш:інкойу].

20. Дію дисиміляції можна узагальнено зобразити за допомогою такої формули:

- а) проривний + фрикативний → фрикативний + фрикативний;
- б) проривний + проривний або фрикативний + фрикативний → фрикативний + проривний;
- в) проривний + проривний або фрикативний + фрикативний → проривний + фрикативний;
- г) свистячий + шиплячий → шиплячий + шиплячий.

21. У якому рядку в усіх словах відбулася дисиміляція?

- а) мірошник, зручніше, найвищий, найкращий, торішній;
- б) дорожчий, вищий, нижчий, молодший, багатший;
- в) рушник, сердешний, соняшник, срібло, хто;
- г) зручний, доречний, сердечний, річний, цьогорічний.

22. У якому рядку в усіх словах відбулася дисиміляція?

- а) прясти, мести, красти, класти, брести;
- б) упасти, везти, клясти, плести, відповісти;
- в) цвісти, пропасти, винести, доплисти, сісти;
- г) вести, рости, трясти, переповісти, влізти.

23. У якому рядку в усіх словах унаслідок дисиміляції сполучення *чн* вимовляється як [шн]?

- а) підручник, ручний, річний, доречний, місячний;
- б) сонячний, молочний, смачний, пшеничний, ячний;
- в) ячня, сердечний, зручний, помічник, ключник;
- г) вічний, безпечний, бічний, безконечний, точний.

24. Фонетичний процес, характерний лише для української мови, – це:

- а) дисиміляція;
- б) фонетичне подовження;
- в) спрощення;
- г) асиміляція за дзвінкістю.

25. Фонетичне подовження є наслідком:

- а) збігу двох однакових приголосних на межі морфем після занепаду зредукованих;
- б) повної прогресивної асиміляції твердих приголосних з наступним [j];
- в) повної прогресивної асиміляції м'яких приголосних з наступним [j];
- г) інтервокальної позиції сполуки «приголосний + [j]».

26. Подовження зазнали такі приголосні:

- а) [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж], [ш], [ч];
- б) [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ш'], [ч'];
- в) [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ш'], [ч'];
- г) [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'], [р'], [й].

27. Морфологічне подвоєння типу А є наслідком:

- а) збігу двох приголосних на межі морфем;
- б) збігу морфем;
- в) збігу двох однакових приголосних на межі морфем;
- г) повної асиміляції, найчастіше за місцем і способом творення.

28. У якому рядку в усіх словах відбувається фонетичне подовження?

- а) заміжжя, беззвучний, упряжжю, навмання, підніжжя;
- б) роззброїти, піднісся, узлісся, розрісся, стаття;
- в) безліччю, відлуння, поміччю, спросоння, лляний;
- г) годинник, проллється, дозвілля, чавунний, чуття.

29. У якому рядку у всіх словах відбувається фонетичне подовження?

- а) Ілля, памороззю, ячмінний, військкомат, ніччю;
- б) попідтинню, коріння, рілля, синню, виляти;
- в) передчуття, суддя, останній, піддатися, Прип'яттю;
- г) лопотіння, сторіччя, піччю, цінний, віддаль.

30. У якому рядку в усіх словах відбувається фонетичне подовження?

- а) печаттю, терпіння, зрання, рілля, навмання;
- б) оббирати, повинню, віддаль, колосся, тушшю;
- в) буття, Полісся, пиття, роззявити, рослинний;
- г) піднісся, проміння, залле, миттю, суддя.

31. У якому рядку в усіх словах відбувається фонетичне подовження?

- а) люттю, навмання, тушшю, беззбройний, підніжжя;
- б) роззброїти, оббивати, Підлісся, розрісся, ніччю;
- в) маззю, чуття, рілля, попідвіконню, ляний;
- г) годинник, наллю, сіллю, ячмінний, життя.

32. У якому рядку у всіх словах відбувається фонетичне подовження?

- а) кінний, коріння, ячмінний, військкор, піччю;
- б) спросоння, гілля, Ілля, синню, знання;
- в) суддя, осінній, віддерти, відчуття, породілля;
- г) річчю, цінний, Поділля, обличчя, віддаль.

33. У якому рядку у всіх словах спрощення відбувається лише у вимові?

- а) випускний, агентство, свиснути, шаснути, порожній;
- б) у хустці, шістнадцять, символістський, невістці, компостний;
- в) пропускний, дійсний, під'їзний, хресний, рискнути;
- г) кожний, невістчин, вискнути, центристський, серце.

34. У якому рядку у всіх словах спрощення відбувається лише у вимові?

- а) якісний, тоскно, об'їзний, пізній, налисник;
- б) цілісний, скнара, брезкнути, пестливий, існувати;
- в) кістлявий, вісник, ненависний, плюснути, шістдесят;
- г) у пустці, бандуристці, аванпостний, дилетантство, модерністський.

35. У якому рядку у всіх словах спрощення не відбувається (групи приголосних зберігаються на письмі й у вимові)?

- а) випускний, пропускний, скніти, рискнути, скнара;
- б) бризнути, масний, умисний, наїзник, прослати;
- в) месник, усний, гончар, скляний, брезкнути;
- г) агентство, аванпостний, баластний, туристський, контрастний.

36. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [дв'атц'ат'];
- б) [дв'адз'ц'ат'];
- в) [дв'адз'ц'ат'];
- г) [дв'ац':ат'].

37. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ш: іток];
- б) [сшіток];
- в) [жшіток];
- г) [зшіток].

38. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ни^е ўр'ішс'а];
- б) [ни^е ўр'ізс'а];
- в) [ни^е ўр'іс':а];
- г) [ни^е ўр'із'с'а].

39. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [счісти^ети];
- б) [шчісти^ети];
- в) [жчісти^ети];
- г) [зчісти^ети].

40. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [с'в'át'ic't'];
- б) [с'в'át'ic't'];
- в) [с'в'át'ic't'];
- г) [св'át'ic't'].

41. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [подрúж':a];
- б) [по^удрúж':a];
- в) [по^удрúжж'a];
- г) [по^удрúж':a].

42. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [брáтцтво];
- б) [брáтство];
- в) [брáцтво];
- г) [брáц:тво].

43. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [п'íz'н'і́ї];
- б) [п'íзн'і́ї];
- в) [п'íz'н'і́й];
- г) [п'íz'н'і́ї].

44. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [в'ід^жчаї];
- б) [в'ідчаї];
- в) [в'ітчаї];
- г) [в'іч:аї].

45. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [артіс'ц'і];
- б) [артістц'і];
- в) [артісц'і];
- г) [артіс':ц'і].

46. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ш'істде^нс'át];
- б) [ш'ісде^нс'át];
- в) [ш'ізде^нс'át];
- г) [ш'ізде^нс'át'].

47. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [студэнтс'киї];
- б) [студэ́н'с'киї];
- в) [студэ́нс'киї];
- г) [студэ́нц'киї].

48. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [агэ́нтство];
- б) [агэ́нцтво];
- в) [агэ́нство];
- г) [агэ́нс:тво].

49. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ш'іс:от];
- б) [ш'іст'сот];
- в) [ш'істсот];
- г) [ш'іс:от].

50. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ш'існадц'ат'];
- б) [ш'існац':ат'];
- в) [ш'існадз'ц'ат'];
- г) [ш'існадзц'ат'].

51. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ни^ев'істчи^ен];
- б) [ни^ев'ісчи^ен];
- в) [ни^ев'іжчи^ен];
- г) [ни^ев'ішчи^ен].

52. Правильний варіант фонетичної транскрипції подано в рядку:

- а) [от ж'ал'];
- б) [оджж'ал'];
- в) [оч ж'ал'];
- г) [од ж'ал'].

53. Правильний варіант фонетичної транскрипції подано в рядку:

- а) [одз:э́ркало];
- б) [оддзэ́ркало];
- в) [отдзэ́ркало];
- г) [оцдзэ́ркало].

54. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [дванáтц'ат'];
- б) [дванáд̂зц'ат'];
- в) [дванáд̂з'ц'ат'];
- г) [дванáц':ат'].

55. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [ш: íти];
- б) [сші́ти];
- в) [жші́ти];
- г) [зші́ти].

56. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [звáшс'а];
- б) [звáзс'а];
- в) [звáс':а];
- г) [звáз'с'а].

57. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [счі́тувати];
- б) [шчі́тувати];
- в) [жчі́тувати];
- г) [зчі́тувати].

58. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [порúч':а];
- б) [по^урúч':а];
- в) [по^урúчч'а];
- г) [по^урúч':а].

59. У якому рядку подано правильний варіант фонетичної транскрипції?

- а) [багáтцтво];
- б) [багáтство];
- в) [багáцтво];
- г) [багáц:тво].

60. Установіть відповідність:

1) асиміляція, коли два різні звуки стають подібними між собою за однією або кількома ознаками;

2) уподібнення, коли попередній звук впливає на наступний;

3) асиміляція, коли обидва звуки стають однаковими та зливаються в один довгий приголосний;

- а) повне уподібнення;
- б) часткове уподібнення;
- в) прогресивна асиміляція;
- г) регресивна асиміляція.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

61. Установіть відповідність:

1) уподібнення твердих приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дʒ] до відповідних м'яких [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дʒ'] під впливом наступного м'якого цієї ж групи;

2) африкатизація [д], [т] перед щілинними [з], [с], [ж], [ш] або африкатами [дʒ], [ц], [дʒ], [ч];

3) уподібнення глухого приголосного до парного йому дзвінкого під впливом наступного дзвінкого;

- а) регресивна асиміляція за дзвінкістю;
- б) асиміляція за місцем і способом творення;
- в) регресивна асиміляція за м'якістю;
- г) прогресивна асиміляція за дзвінкістю.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

62. Установіть відповідність:

- 1) [p]...[p] → [p]...[л];
 - 2) [сткл] → [скл];
 - 3) [дз] → [д^зз];
- а) дисиміляція;
 б) асиміляція;
 в) подовження;
 г) спрощення.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

63. Установіть відповідність:

- 1) [кт] → [хт];
 - 2) [лнц] → [нц];
 - 3) [гт'] → [хт'];
- а) дисиміляція;
 б) асиміляція;
 в) подовження;
 г) спрощення.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

64. Установіть відповідність:

1) [тч] → [ч:];

2) [н'й] → [н':];

3) [*dt] → [*st];

а) дисиміляція;

б) асиміляція;

в) подовження внаслідок повної прогресивної асиміляції;

г) спрощення.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

65. Установіть відповідність:

1) [нц'] → [н'ц'];

2) [рдц] → [рц];

3) [шш] → [жш];

а) дисиміляція;

б) асиміляція;

в) подовження;

г) спрощення.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

66. Установіть відповідність:

1) асиміляція за м'якістю;

2) асиміляція за глухістю;

3) асиміляція за місцем і способом творення;

а) дружка;

б) хатній;

в) дігтярство;

г) осадчий.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

67. Установіть відповідність:

- 1) асиміляція за м'якістю;
 - 2) асиміляція за глухістю;
 - 3) асиміляція за місцем і способом творення;
- а) зжувати;
 - б) гадка;
 - в) з тарілки;
 - г) близнята.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

68. Установіть відповідність:

- 1) асиміляція за м'якістю;
 - 2) асиміляція за дзвінкістю;
 - 3) асиміляція за місцем і способом творення;
- а) рум'янці;
 - б) ходьба;
 - в) людство;
 - г) Тбілісі.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

69. Установіть відповідність:

- 1) асиміляція за місцем і способом творення і за глухістю;
- 2) асиміляція за місцем і способом творення;
- 3) асиміляція за місцем і способом творення і за м'якістю;
- а) слідчий, спадщина, можновладцем;
- б) незабудці, дивуєшся, тітці;
- в) горобці, ризький, розштовхати;
- г) зчитувати, зшивальник, зчищений.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

70. Установіть відповідність:

- 1) асиміляція за дзвінкістю;
- 2) асиміляція за місцем і способом творення;
- 3) асиміляція за місцем і способом творення і за м'якістю;
- а) східці, у бричці, одинадцять;
- б) Вишгород, бухгалтер, хоч зараз;
- в) обезжирений, митцем, безжурний;
- г) порадься, погодься, не мучся.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

71. Установіть відповідність:

- 1) асиміляція за м'якістю;
- 2) асиміляція за місцем і способом творення;
- 3) асиміляція за місцем і способом творення і за м'якістю;
- а) митці, наважся, на кладці;
- б) дивуються, веселишся, удосконалюється;
- в) півдня, щедрості, селянський;

г) отчий, віддзвеніти, оселедцем.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

72. Установіть відповідність:

1) асиміляція за дзвінкістю відбувається у швидкому темпі мовлення;

2) асиміляція за глухістю відбувається у швидкому темпі мовлення;

3) асиміляція за м'якістю є факультативною;

а) цв'охнути, світанок, гуслі;

б) кладка, різка, прудко;

в) через тебе, розплести, без тіні;

г) сип зерно, піч біла, ніс звістку.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

73. Установіть відповідність:

1) асиміляція за місцем і способом творення та асиміляція за глухістю у швидкому темпі мовлення;

2) асиміляція за місцем і способом творення та асиміляція за глухістю;

3) асиміляція за глухістю, відбита орфографією;

а) через силу, розтанути, без помилок;

б) з шаною, зчистити, не зчулася;

в) стишитися, спекти, скомбінувати;

г) розширити, безшумний, розщебетатися.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

74. Установіть відповідність:

1) спрощення;

2) наслідки дисимілятивних змін, що відбулися в минулому мови;

3) дисиміляція, що має живомовний характер;

а) сонячний, смачний, ячник;

б) соняшник, рушник, торішній;

в) дорослий, кожний, сонце;

г) річний, зручний, підручник.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

75. Установіть відповідність:

1) спрощення;

2) наслідки дисимілятивних змін, що відбулися в минулому мови;

3) дисиміляція, що має живомовний характер;

а) ручний, сердечний, точний;

б) мірошник, сердешний, рушниця;

в) місячний, молочний, пшеничний;

г) месник, перехресний, об'їзний.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

76. Установіть відповідність:

- 1) спрощення, закріплене орфографією;
- 2) приголосні випадають лише у вимові, на письмі спрощення не відбите;
- 3) приголосні зберігаються й у вимові, і на письмі;
 - а) скніти, випускний, рискнути;
 - б) пізній, налисник, болісний;
 - в) невістці, у хустці, бандуристці;
 - г) мести, вести, брести.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

77. Установіть відповідність:

- 1) фонетичне подовження;
- 2) морфологічне подвоєння;
- 3) дисиміляція;
 - а) дорожчий, нижчий, кращий;
 - б) миттю, спросоння, почуття;
 - в) оббрехати, законний, беззвучний;
 - г) коротший, молодший, гладший.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

78. Установіть відповідність:

- 1) фонетичне подовження;
- 2) морфологічне подвоєння;
- 3) дисиміляція;
 - а) беззбройний, військкор, беззоряний;
 - б) гладшати, солодшати, свідчити;

- в) важчий, ближчий, вужчий;
г) доллете, заміжжя, сторіччя.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

79. Установіть відповідність:

- 1) ;
2) спрощення;
3) дисиміляція;
а) доблесний, борозна, притиснути;
б) відсоток, сніжинка, Стокгольм;
в) безпечний, помічник, кінечний;
г) дворушник, ячний, красти.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ФОНОЛОГІЯ

Вправа 48. Розгляньте звукові поля фонем /д/, /т/, /з/. Доберіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких виступали б усі звукові реалізації цих фонем (по одному прикладу на кожну реалізацію). Визначте, у якому саме варіанті (позиційному, комбінаторному, додатковому тощо) реалізуються в дібраних вами прикладах фонем.

Зразок:

Фонема /с/

Головний вияв [с] – [садóк];

додатковий варіант [с'] – [п'іс'н'а];
додатковий варіант [ш] – [при^ен'іш:у].

[ð]	[ð']	[ð̂з]	[ч]	[т]	[з]	[з']		
[ð̂з']	/д/	[ð̂з]	[ц]	/т/	[т']	[ж]	/з/	[с]
[ð̂ж]		[ц']	[ð̂ж]	[ð]	[ш]	[с']		

Вправа 49. Запишіть фонематичною транскрипцією слова, подані фонетичною транскрипцією.

[ла́з'н'а], [п'ід:а́ш':а], [віл':у], [с'в'а́т'іс'т'], [бра́цтво], [бага́чшиї], [коз'ба́], [егзéма], [бра́ч:и^ек], [воўчи^ек], [п'і́з'н'ії], [п'і́ло], [к'і́хт'і], [у кни́з'ц'і], [по́м'іч':у], [ш'існа́д̂з'ц'ат'], [по^удру́ж':а], [с:а́діти], [с'м'і́йс':а], [осе^иле́д̂з'ц'і], [в'і́д̂жчаї].

Вправа 50. Зробіть фонетичну й фонематичну транскрипції поданих слів. Охарактеризуйте звукові реалізації голосних фонем /e/, /и/, /o/.

Мироносиці, криве, криєшся, предок, кожух, козушок, диверсія, писар, писемність, дивоцвіт, шепіт, метафора, мотузка, мотузочок, мо́туз, травневий, китаєць, предивний, степи, чисельний, коломийка, кається, дерун, шипшина, нагодуйте, нагодувати, бентежний, мести, пиріг, колисочка, гордий, низькокалорійний, менталітет, брести, Побужжя, млосний, прикметник, берізка, окраєць, певний, метафізичний, держава, безсмертник, намагаєшся, перлина, поріг, примерзлий, здобути, побігти, модуль.

Вправа 51. Запишіть фонетичною і фонематичною транскрипціями слова, у яких є фонема /в/ та її алофони. У фонетичному записі підкресліть звукові реалізації цієї фонемі. З'ясуйте, у яких випадках вона реалізується в головному вияві, а коли – у позиційному й комбінаторному варіантах.

Зранку – гульк!..

«Егей! – гукає. –

Що за станція? – питає.

Чемний голос відповів:

– То є славне місто Львів!

Ще поспав. Аж сходить сонце.
Знов поглянув у віконце.
Бачить – знов стоїть вокзал,
здивувався і сказав:

– Що за місто?.. Це Болехів,
Коломия чи Радехів?
Чемний голос відповів:
– То є славне місто Львів.

Ще собі поспав з годинку,
знов поглянув на зупинку.
Бачить – знов якийсь вокзал,
здивувався і сказав:

Що за станція цікава –
Київ, Зміїв чи Полтава?
Чемний голос відповів:
– То є славне місто Львів!

Тут він крикнув:
– Що за жарти?!
Жартувати так не варто!
Вчора я у Львові сів,
а приїхав знов у Львів?!

Отакий роззява –
ліві двері справа! (*І. Малкович за С. Маршаком*).

Вправа 52. Подані слова запишіть фонетичною і фонематичною транскрипціями; зверніть увагу на звукові реалізації фонем /в/ та /й/. У яких випадках вони реалізуються у своїх позиційних варіантах – звуках [ʋ] та [j]?

Чайка, мавка, виступ, ймовірний, кований, йшов, ввічливий, йотований, нагайка, вивчився, вівця, вантаж, зайшлий, вицвів, вволю, ймення, вбивчий, вояк, йойкати, вдивлятися, даймо, вдавлений,

йогурт, ввірватися, вавилонський, втовкмачувати, йог, ввійти, знайдений, вдовівна, йолоп, став, ставок, гай, ваніль.

Вправа 53. Запишіть фонетичною та фонематичною транскрипціями. У поданих словах знайдіть комбінаторні варіанти фонем. Назвіть фонем української мови, комбінаторними варіантами яких є пом'якшені приголосні звуки.

Збіжжя, мюзикл, бюро, пір'я, святий, пюпітр, філолог, духмяний, поміркованість, вісник, Поволжя, фіалка, дріжджі, Підзамчя, вічність, бюлетень, чітко, спокій, Гюго, вихід, мяо, гідний, цвях, фюзеляж, мавпячий, тьмяний, бязь, гість, кювет, бідність, коржі, хімія, гюрза, фюрер, мідь, шість.

Вправа 54. Запишіть подані слова фонематичною й фонетичною транскрипціями. Охарактеризуйте кожну фонему з погляду її звукової реалізації.

Зразок:

Пізній – /пізн'ій/, [п'із'н'ій].

/п/ – [п'] – комбінаторний варіант;

/і/ – [і'] – головний вияв;

/з/ – [з'] – додатковий варіант;

/н'/ – [н'] – головний вияв;

/і/ – [і] – головний вияв;

/й/ – [й] – позиційний варіант.

Вкупочці, могутність, відчайдух, Великдень, айсберг, майбутній, вітаєшся, вертається, ввівши, п'ятдесят, відчуття, ввічливість, весняний.

Вправа 55. Запишіть фонематичною та фонетичною транскрипціями. Зіставте два записи, визначте фонем, які реалізуються в позиційних, комбінаторних і додаткових варіантах.

I. Був собі котик та півник, і були вони у великій приязні. Котик, було, у скрипочку грає, а півник тільки співає. Котик, було, йде їсти добувати, а півник удома сидить та хату глядить. То котик, було, йдучи і наказує:

– Ти ж тут нікого не пускай та й сам не виходь, хоч би хто й кликав.

– Добре, добре, – каже півник: засуне хатку та й сидить, аж доки котик вернеться.

Навідала півника лисиця та й надумала його підманити.

Підійде під віконце та й промовляє:

Ходи, ходи, півнику, до мене:

є у мене золота пшениця,

медяна водиця!

А півник їй:

То-ток, то-ток!

Не велів коток!

То-ток, то-ток!

Не велів коток!

Бачить лисиця, що так не бере, прийшла раз уночі, насипала півникові попід вікном золотої пшенички, а сама засіла під кущем. Зранку глянув півник у віконце – бачить: нікого нема, тільки пшеничка попід вікном розсипана (*Українська народна казка*).

II. На все це дивишся, все це вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, що облягає тебе, і відчуваєш, що ти не в силі не любити цей рідний куток землі, що ця любов стоїть клубком у твоєму горлі, й ти не годен клубок той проковтнути (*Є. Гуцало*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке фонема?
2. Які функції виконує фонема?
3. У чому полягає конститутивна функція фонему?
4. Розкрийте суть ідентифікаційної функції фонему.
5. У чому полягає дистинктивна функція фонему?
6. Що таке алофони? Наведіть приклади.
7. Дайте визначення головного вияву фонему.
8. Що таке позиційні варіанти фонему? Наведіть приклади. Які фонему української мови реалізуються в позиційних варіантах? Назвіть ці варіанти.
9. Що таке факультативні варіанти фонему? Наведіть приклади.

10. Дайте визначення комбінаторних варіантів фонем. Наведіть приклади.
11. Що таке додаткові варіанти фонем? Наведіть приклади. Які звукові зміни відбуваються в дібраних вами словах?
12. Що таке диференційні ознаки фонем?
13. Розкрийте поняття «мінімальна пара». Наведіть приклади.
14. Дайте визначення звукового поля фонем. Наведіть приклади.
15. Що таке фонологічна опозиція і фонологічна кореляція? У чому відмінність між ними?
16. Як формувалися погляди на систему фонем сучасної української літературної мови? Які питання викликали й викликають найбільше суперечок мовознавців?

Тестові завдання

1. Фонема – це:

а) найменша фонетична одиниця мови, яка служить для творення, розпізнавання і розрізнення значущих одиниць мови – морфем і слів;

б) найменша значуща одиниця мови, яка служить для творення, розпізнавання і розрізнення морфем і слів;

в) найменша фонетична одиниця мови, яка служить для творення, розпізнавання і розрізнення звуків;

г) найменша фонетична одиниця мови, яка служить для творення, розпізнавання і розрізнення частин мови.

2. Фонема виконує такі функції:

а) конструктивну, ідентифікаційну, дистинктивну;

б) конститутивну, інтегрувальну, дистинктивну;

в) конститутивну, ідентифікаційну, дистинктивну;

г) конститутивну, ідентифікаційну, диференціовальну.

3. До основних варіантів фонем належать:

а) факультативні, додаткові, комбінаторні;

б) конститутивні, ідентифікаційні, дистинктивні;

в) анатомо-фізіологічні, акустичні, функціональні;

г) позиційні, комбінаторні, факультативні.

4. Конститутивна функція фонему полягає у тому, що фонему:

а) є матеріалом для творення одиниць вищих мовних ярусів – морфем і слів;

б) є тим матеріалом, з якого утворюються звуки;

в) є засобом розрізнення звуків;

г) є матеріалом для творення слів і речень.

5. Ідентифікаційна функція фонему полягає у тому, що:

а) завдяки фонемам людина розпізнає значення слів і речень;

б) за допомогою цієї функції ми розрізняємо звуки;

в) із суцільного потоку мовлення людина вловлює окремі звуки та розпізнає їх як реалізації тих чи інших фонем;

г) фонему, розрізняючи звукові оболонки слів і морфем, вносять розрізнення у їх значення.

6. Дистинктивна функція фонему полягає у тому, що фонему:

а) вносять розрізнення у звукову систему мови;

б) є матеріалом для творення морфем і слів;

в) розрізняють звукові оболонки слів і морфем, вносячи тим самим розрізнення у їх значення;

г) розрізняють частини мови.

7. Звуки, які виступають замість головного вияву фонему внаслідок впливу сусідніх звуків, називаються:

а) позиційними варіантами фонему;

б) комбінаторними варіантами фонему;

в) додатковими варіантами фонему;

г) факультативними варіантами фонему.

8. Звуки, які можуть виступати замість головного вияву фонему і збігаються з головними виявами інших фонем, називаються:

а) основними варіантами фонему;

б) факультативними варіантами фонему;

- в) додатковими варіантами фонемі;
- г) позиційними варіантами фонемі.

9. Звуки [i] і [y] є:

- а) позиційними варіантами фонем |й| і |в|;
- б) позиційними варіантами фонем |і| й |у|;
- в) додатковими варіантами фонем |й| і |в|;
- г) головними виявами фонем |i| і |y|.

10. У якому рядку правильно названо характерну для сучасної української літературної мови пару «фонема – її позиційний варіант»?

- а) |о| – [oʲ];
- б) |о| – [y];
- в) |о| – [o];
- г) |oʲ| – [o].

11. У якому рядку правильно названо пару «фонема – її позиційний варіант»?

- а) |в| – [y];
- б) |в| – [y̞];
- в) |в| – [vʲ].
- г) |в| – [v].

12. У якому рядку правильно названо пару «фонема – її комбінаторний варіант»?

- а) |в| – [y̞];
- б) |в| – [vʲ];
- в) |в| – [v];
- г) |в| – [w].

13. У якому рядку правильно названо пару «фонема – її додатковий варіант»?

- а) |г| – [x];
- б) |г| – [gʲ];
- в) |е| – [eʲ];

г) | в | – [w].

14. У якому рядку правильно названо пару «фонема – її додатковий варіант»?

а) | с | – [с'];

б) | к | – [к'];

в) | с' | – [с'];

г) | й | – [ї].

15. Фонема | г | реалізується в додатковому варіанті [х] у слові:

а) легко;

б) гриміти;

в) ріг;

г) гірко.

16. Фонема | т' | реалізується в головному вияві [т'] у слові:

а) тінь;

б) болить же;

в) боротьба;

г) годиться.

17. Фонологічна кореляція – це:

а) відношення протиставлення між фонемами;

б) два слова, які різняться лише однією фонемою;

в) фонемі, що різняться лише однією диференційною ознакою;

г) відношення протиставлення між фонемами, що різняться лише однією диференційною ознакою.

18. У якому рядку в усіх словах фонема /в/ реалізується у звуці [ў]?

а) виступ, йшов, вбивчий, став;

б) ваніль, Київ, віконце, ймовірний;

в) вокзал, кований, мавка, впиратися;

г) славний, поспав, Болехів, вбачати.

19. У якому рядку в усіх словах фонема /в/ реалізується у звуці [ў]?

- а) впасти, повний, мавпочка, сливка;
- б) втримати, сливовий, знов, цікавий;
- в) втратити, крикнув, вірш, відчай;
- г) павич, півник, кликав, вись.

20. У якому рядку в усіх словах фонема /в/ реалізується у звуці [ў]?

- а) любов, вічність, дівка, дивишся;
- б) квартал, відчувати, довбати, повітря;
- в) вбирати, проковтнути, сповнити, спів;
- г) квакати, коваль, вісник, повня.

21. У якому рядку в усіх словах фонема /й/ реалізується у звуці [і]?

- а) чайка, ймовірний, кований, йшов;
- б) нагайка, ймення, вбивчий, йод;
- в) даймо, вдавнений, йогурт, ввійти;
- г) йог, гай, йолоп, Йордан.

22. У якому рядку в усіх словах фонема /й/ реалізується у звуці [і]?

- а) егей, чемний, нагодуйте, його;
- б) гордий, ймовірний, сядливий, вояк;
- в) відчай, айсберг, майбуття, весняний;
- г) йодомарин, айстра, чайка, сойка.

23. У якому рядку в усіх словах фонема /й/ реалізується у звуці [і]?

- а) гайок, гострий, майдан, ймення;
- б) жайворонок, соловейко, йти, лінійка;
- в) майорить, Стрий, кайдани, ймовірність;
- г) майка, район, пайка, перейматися.

24. У якому рядку в усіх словах фонема /o/ реалізується у звуці [oʲ]?

- а) кожушок, лопух, зозуля, Софія;
- б) коза, повний, поріг, голуб;
- в) зозулястий, корито, боець, подруга;
- г) кожух, нагодуйте, голубка, розумний.

25. У якому рядку в усіх словах фонема /o/ реалізується у звуці [oʲ]?

- а) подружжя, союз, поріг, собі;
- б) колихати, ходімо, воріт, народ;
- в) чому, хочу, зозулька, воли;
- г) самотність, сон, голубиний, доля.

26. У якому рядку в усіх словах фонема /o/ реалізується у звуці [oʲ]?

- а) поріг, осінь, модуль, предок;
- б) Побужжя, здобути, мотузка, союзник;
- в) мотуз, мотузочка, нагодувати, добуток;
- г) голубонька, тобі, здобич, порушник.

27. У якому рядку губні фонemi [б], [п], [в], [м], [ф] реалізуються у комбінаторних варіантах [бʹ], [пʹ], [вʹ], [мʹ], [фʹ]?

- а) духмяний, поміркований, вісник, м'ятний;
- б) мюзикл, бюро, святий, пюпітр;
- в) фіалка, вічність, бюлетень, риб'ячий;
- г) цвях, фюзеляж, мавпячий, кров'ю.

28. У якому рядку губні фонemi [б], [п], [в], [м], [ф] реалізуються у комбінаторних варіантах [бʹ], [пʹ], [вʹ], [мʹ], [фʹ]?

- а) бязь, В'ячеслав, Святослав, пов'язати;
- б) м'якоть, пам'ять, верф'ю, арф'яр;
- в) п'янкий, т'мяний, в'язкий, фітнес;
- в) пізній, бідність, мідь, фюрер.

29. У якому рядку губні фонemi [б], [п], [в], [м], [ф] реалізуються у комбінаторних варіантах [б'], [п'], [в'], [м'], [ф']?

- а) в'юн, мяо, квіт, пізній;
- б) Великдень, повістяр, зміна, вокзал;
- в) бюро, віньетка, Пешковський, мюзикл;
- г) в'ється, в'юнитися, солом'яний, об'єднати.

30. Установіть відповідність:

- 1) позиційний варіант;
- 2) комбінаторний варіант;
- 3) додатковий варіант;
- а) | в | – [в'];
- б) | в | – [ў];
- в) | в | – [v];
- г) | г | – [x].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

31. Установіть відповідність:

- 1) позиційний варіант;
- 2) факультативний варіант;
- 3) додатковий варіант;
- а) | т | – [д];
- б) | е | – [eⁱ];
- в) | т | – [т];
- г) | в | – [v].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

32. Установіть відповідність:

- 1) слова, у кожному з яких є головний вияв фонем | в |;
 - 2) слова, у кожному з яких є позиційний варіант фонем | в |;
 - 3) слова, у кожному з яких є комбінаторний варіант фонем | в |;
- а) цвях, вісник, вічність;
 - б) виступ, держава, вихід;
 - в) мавка, йшов, товкти;
 - г) став, ставок, стовбичити.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

33. Установіть відповідність:

- 1) слова, у кожному з яких є головний вияв фонем | в |;
 - 2) слова, у кожному з яких є позиційний варіант фонем | в |;
 - 3) слова, у кожному з яких є комбінаторний варіант фонем | в |;
- а) півник, спів, кликав;
 - б) увага, добувати, віконце;
 - в) поважний, величний, коваль;
 - г) священник, вістря, морквяний.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

34. Установіть відповідність:

- 1) слова, у кожному з яких є головний варіант фонем | в |;
 - 2) слова, у кожному з яких є позиційний варіант фонем | в |;
 - 3) слова, у кожному з яких є комбінаторний варіант фонем | в |;
- а) В'ячеслав, зав'язнути, в'юн;
 - б) повернення, вісник, володар;
 - в) повітряний, гравюра, дзвякнути;

г) повстяний, вчитися, повня.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

35. Установіть відповідність:

1) | е | – [e^и];

2) | е | – [и^е];

3) | е | – [e^і];

а) повієшся, китаєць, вмивається;

б) пшениця, величність, мести;

в) поверхня, предок, примерзлий;

г) мета, перлина, веснувати.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

36. Установіть відповідність:

1) | е | – [e^и];

2) | е | – [и^е];

3) | е | – [e^і];

а) ведіть, веду, веди;

б) екватор, перше, морем;

в) вело, вела, веде;

г) окраєць, каєшся, мріється.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

37. Установіть відповідність:

1) | з | – [з];

2) | с | – [с];

3) | з' | – [з'];

а) позірний, вилазь, зірниця;

б) стежка, верес, осердя;

в) злива, прозорий, поріз;

г) зцілити, злетіти, зчорніти.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

38. Установіть відповідність:

1) | д | – [д];

2) | д | – [д'];

3) | д | – [д̂ж];

а) розвиднітися, підніжжя, підняти;

б) древній, видолинок, предок;

в) солодшати, віджати, свідчити;

г) діжка, радість, поділ.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

39. Установіть відповідність:

1) | т | – [т];

2) | т | – [т'];

3) | т' | – [т'];

а) у нотатці, кімнатці, митці;

б) хатній, літній, тління;

в) тісно, витівка, стільниця;

г) отара, вітражі, шістка.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

40. Установіть відповідність:

- 1) | з | – [ж];
 - 2) | з | – [ш];
 - 3) | з | – [з'];
- а) з черепків, зчорніти, з черешнями;
 - б) з джерела, без джему, з джентльменом;
 - в) розілляти, паморозь, зяблик;
 - г) приязнь, пізній, близнята.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

41. Установіть відповідність:

- 1) конститутивна функція фонемі;
 - 2) ідентифікаційна функція фонемі;
 - 3) дистинктивна функція фонемі;
- а) розпізнавальна;
 - б) розмежувальна;
 - в) утворювальна;
 - г) розрізнявальна.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

42. Установіть відповідність:

- 1) конститутивна функція фонему;
- 2) ідентифікаційна функція фонему;
- 3) дистинктивна функція фонему;

а) завдяки фонемам людина розпізнає складені з цих фонем одиниці вищих мовних ярусів – слова і речення;

б) із суцільного потоку мовлення людина вловлює окремі звуки і розпізнає їх як реалізації тих чи інших фонем;

в) фонему, розрізняючи звукові оболонки слів і морфем, вносять тим самим розрізнення у їх значення;

г) фонему є тим матеріалом, з якого утворюються морфему і слова.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

43. Установіть відповідність:

- 1) факультативні варіанти фонему;
- 2) позиційні варіанти фонему;
- 3) комбінаторні варіанти фонему;

а) звуки, які можуть виступати замість головного вияву фонему у незалежній позиції і залежать від особливостей вимови того чи іншого звука окремими людьми чи групами людей;

б) звуки, які виступають замість головного вияву фонему і збігаються з головними виявами інших фонем;

в) звуки, які виступають замість головного вияву фонему унаслідок впливу сусідніх звуків;

г) звуки, які виступають замість головного вияву фонему тільки в певній позиції.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

44. Установіть відповідність:

- 1) головний вияв фонем;
- 2) додаткові варіанти фонем;
- 3) комбінаторні варіанти фонем;

а) звуки, які виступають замість головного вияву фонем і збігаються з головними виявами інших фонем;

б) звуки, які виступають замість головного вияву фонем унаслідок впливу сусідніх звуків;

в) звук, у якому ця фонема реалізується найчастіше в незалежній від фонетичних умов (місце у слові, вплив сусідніх звуків, наголошений/ ненаголошений склад тощо) позиції;

г) звуки, які можуть виступати замість головного вияву фонем у незалежній позиції і залежать від особливостей вимови того чи іншого звука окремими людьми чи групами людей.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

45. Установіть відповідність:

- 1) звукове поле фонем;
- 2) мінімальна пара;
- 3) фонологічна якість фонем;

а) сукупність диференційних ознак фонем;

б) усі звукові реалізації фонем;

в) відношення протиставлення між фонемами;

г) дві фонем, що різняться однією диференційною ознакою.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

46. Установіть відповідність:

1) нейтралізація диференційних ознак фонем;

2) фонологічна кореляція;

3) фонологічна опозиція;

а) відношення протиставлення між фонемами, що різняться лише однією диференційною ознакою;

б) втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній лише однією ознакою і відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем;

в) фонем, що різняться однією ознакою;

г) відношення протиставлення між фонемами.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

47. Установіть відповідність:

1) перед наголошеним складом з [и], [і], [у];

2) у побічнонаголошених складах, у ненаголошених закінченнях іменників, прикметників, дієслів та ін.;

3) у ненаголошеній позиції при обобічному сусідстві м'яких приголосних;

а) позиційний варіант [e^и];

б) головний вияв [e];

в) позиційний варіант [e^і];

г) позиційний варіант [и^е].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

48. Установіть відповідність:

1) | р |;

2) | д |;

3) | к |;

а) приголосна, шумна, дзвінка, язикова, передньоязикова, зубна, зімкнена, проривна, тверда;

б) приголосна, шумна, глуха, язикова, задньоязикова, зімкнена, проривна, тверда;

в) приголосна, сонорна, язикова, передньоязикова, піднебінна, дрижача, трерда;

г) приголосна, шумна, глуха, язикова, задньоязикова, зімкнена, щілинна, тверда.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

49. Установіть відповідність:

1) | т |;

2) | г |;

3) | б |;

а) приголосна, шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, зімкнена, проривна, тверда;

б) приголосна, шумна, дзвінка, язикова, задньоязикова, зімкнена, проривна, тверда;

в) приголосна, шумна, глуха, язикова, задньоязикова, зімкнена, проривна, тверда;

г) приголосна, шумна, дзвінка, губна, губно-губна, проривна, тверда.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

50. Установіть відповідність:

1) | ш |;

2) | с |;

3) | ж |;

а) приголосна, шумна, глуха, язикова, передньоязикова, піднебінна, щілинна, тверда;

б) приголосна, шумна, дзвінка, язикова, передньоязикова, піднебінна, щілинна, тверда;

в) приголосна, шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, щілинна, тверда;

г) приголосна, шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зубна, щілинна, м'яка.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

51. Установіть відповідність:

1) | й |;

2) | ф |;

3) | в |;

а) приголосна, сонорна, губна, губно-губна, щілинна, тверда;

б) приголосна, шумна, дзвінка, язикова, передньоязикова, піднебінна, зімкнена, зімкнено-щілинна, тверда;

в) приголосна, сонорна, язикова, середньоязикова, щілинна, м'яка;

г) приголосна, шумна, глуха, губна, губно-зубна, щілинна, тверда.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

52. Установіть відповідність:

1) | е |;

2) | і |;

3) | а |;

а) голосна фонема заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована;

б) голосна фонема заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізована;

в) голосна фонема переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована;

г) голосна фонема переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізована.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

53. Установіть відповідність:

1) | у |;

2) | о |;

3) | и |;

а) голосна фонема переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована;

б) голосна фонема переднього ряду, високого, але обниженого піднесення, нелабіалізована;

в) голосна фонема заднього ряду, високого піднесення, лабіалізована;

г) голосна фонема заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

МОРФОНОЛОГІЯ

Вправа 56. Запишіть фонетичною та фонематичною транскрипціями подані слова й поділіть їх на групи, віднісши до першої ті, у яких чергуються варіанти тих самих фонем, а до другої – ті, у яких чергуються фонеми.

Кожух – кожушанка, пастух – пастуше, рука – руці – ручка, легенький – легкий, писар – запис – писемний, четверо – чотири, зёрна – зерна́ – зернина, сотня – сто, голуб – голубка, як сумно – як жаль, весна – весняний, косити – кошу, косити – косьба, молодий – молодший, ніжності – ніжність, лічити – лічба, ходити – ходжу, ломити – ламати.

Вправа 57. Поділіть подані слова на групи залежно від того, які найдавніші чергування голосних фонем у них відбуваються.

Текти – потоки, сідати – садити, ломити – ламати, мести – замітати, рити – рови, терти – стирати – тру, лізти – лазити, скочити – скакати, наректи – нарікати, починати – почну, гонити – ганяти, брести – бродити, стерегти – сторожити, допомогти – допомагати, плести – заплітати, трясти – трусити, дождити – ждати, грязь – грузнути, гребти – загібати, в'язати – вузол, сухий – висихати – сохнути – висхлий, стояти – стати, летіти – літати, засинати – заснути, дух – дихати – дохнути – тхнути.

Вправа 58. Змініть форми поданих слів і (або) доберіть до них спільнокореневі так, щоб /o/, /e/ чергувалися з /i/. Визначте, у яких морфемах відбувається чергування і коли воно відбувається: у процесі

словотворення чи словозміни. Випишіть слова, у яких чергування немає, усно поясніть причини відхилень.

Віл, бджола, кілок, жона, Київ, дрібний, зростати, приятелів (*прикметник*), лебедиця, берег, мостити, кісник, пір'я, Львів, робота, Яків, брова, підкова, вісь, ступінь, постіль, череда, ковалів (*прикметник*), сім, межа, дозволити, ворог, кров, зоря, узгір'я, верхівка, яловий, ягода, голос, розбійник, шкідник, борщ, болото, зелень, боятись, корж, ремесло.

Вправа 59. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається чергування фонем /o/, /e/ з /i/. Поділіть слова на групи залежно від того, з яких причин чергування відсутні.

Волос, морква, припічок, візок, рівень, ніготь, діловод, шовк, анекдот, студент, молот, метр, віконце, Семен, молоковоз, перед, стілець, думок, футбол, медонос, Арсен, кінець, хлібороб, Артем, ніженька, камінець, дзвіночок, стежок, птахолов.

Вправа 60. До поданих слів доберіть їх форми так, щоб утворені пари ілюстрували чергування /o/, /e/ з фонемним нулем. Поділіть їх на групи: 1) ті, де /o/, /e/ випадні; 2) ті, де /o/, /e/ вставні. Усно поясніть історичну основу чергувань.

Візок, пісня, віхоть, свекор, лісок, лісочок, красень, сосна, журавель, вогонь, клопоть, посол, вихор, жнець, заєць, вікно, півень, вітер, співець, ярмарок, травень, лікоть, вузол, земля, волокно.

Вправа 61. Поясніть, чому в поданих словах не відбувається морфологічне чергування /o/, /e/ з фонемним нулем.

Лоб, мох, рот, лев, паросль, театр, метр.

Вправа 62. Подані слова запишіть парами, підібравши їх так, щоб кожна ілюструвала чергування /e/ з /o/ після шиплячих і /й/.

Женити, шостий, лійок, гайок, чорний, вечеря, копійок, пшениця, гаєчка, жонатий, шести, чернець, четверо, копієчка, пшоно, чернетка, лієчка, вечора, чотири.

Вправа 63. Використовуючи знання з історії української мови та знання споріднених мов (зокрема російської), доведіть, що подані слова засвідчують перехід /e/ в /o/ після шиплячих і /й/.

Бджола, знайомий, його, нашого, щока, чоло.

Вправа 64. До поданих слів доберіть споріднені так, щоб в утворених парах відбувалося чергування /o/ та /e/ з /и/ після сонорних приголосних /р/, /л/. Усно поясніть причини чергування.

Кров, глотка, дроз, брова, дрова, ложка, встромити, бренькіт, лоск, блешня, громи.

Вправа 65. З поданих текстів выпишіть слова, у яких можливі чергування голосних фонем, доберіть до них пари, які б ілюстрували чергування. Визначте, у яких морфемах відбуваються чергування і коли вони відбуваються: у процесі словотворення чи в процесі словозміни.

Послушниці зупинились.

Поки вони злазили вгору, діл западавсь їм з-під ніг усе глибше та й глибше, вrostав у землю, у чорну безодню, тоді як гори росли, виростали і розгортались. З-під сосен, як і з вікон, виднілись далекі і близькі гори. Немов острови на морі туману. Вже трохи розвиднілось. Повітря зробилось прозорим і ясним, і буки зеленіли у ньому, як рута. А там, де сонце торкнулось вершечків дерев, листя спажнуло золотозеленим вогнем і стало прозорим, як скло. Здавалось, воно дзвеніло. Рядом курилась туманом важка соснова гора, закурена, спалена вогнем, який лизав іще червоним язиком вершечки пнів. А там знов бук та грабина, затоплені синім мороком ночі, немов повиті мріями, збігали, як драбина Якова, з неба в долину та єднались із далекими тіннями гір, прозорими і легкими, як дим із кадьниць.

І вся ця гармонія ліній і фарб, сей ранішній сон неба, ся пісня тиші здіймали душу у небо (*М. Коцюбинський*).

Вправа 66. До поданих слів доберіть їх форми або спільнокореневі слова, у яких відбуваються чергування приголосних фонем унаслідок першої і другої палаталізацій.

Друг, бік, дорога, вухо, око, рука, нога, пиріг, берег, блоха, вік, муха, пастух, книга, мука, пасіка, байрак, луг, жінка, невістка, наука, мачуха, увага, рік, молоко, ріг, дух.

Вправа 67. До поданих слів (1) доберіть інші форми або споріднені слова (2), що ілюструють чергування приголосних унаслідок першої, другої і третьої палаталізацій. Запишіть їх у три колонки, згрупувавши

відповідно до того, чим зумовлене чергування. Визначте, у якій сфері – словотвору чи словозміни – воно спостерігається.

1. Міх, балка, барліг, рік, сніг, стежка, лук, гілка, Василиха, юнак, капелюх, черга, козак, коса, вовк, княгиня, кінець, лик, сваха, байрак, урок, ходити, дух, друг, горох, стріха, горіх, вінок, плуг, парубок.

2. Вінець, віночок, Василисі, плужок, парубче, у барлозі, горошина, у місі, мішок, у байраці, капелюшок, у капелюсі, парубочити, сніжинка, у дусі, пошесть, річний, рочок, на уроці, друзі, князь, княжий, козаче, лице, свашин, у черзі, лучник, вовчиця, юначе, чесати, на стежці, початок, свашка, у балці, стрісі, горішок, на гілці.

Вправа 68. Від поданих дієслів утворіть форму першої особи однини теперішнього часу. Поясніть, які чергування приголосних при цьому відбуваються і чим вони зумовлені.

Казати, колихати, плакати, платити, світити, могти, їздити, писати, любити, ломити, ходити, робити, садити, пестити, графити, косити, ростити, голосити, ліпити, трусити, мазати, дрейфити, щепити, ловити, трафити, тямити.

Вправа 69. Визначте, які зміни приголосних, зумовлені впливом /й/, відбивають подані слова. Доберіть до них пари, при зіставленні з якими виявляються чергування.

Вимовляти, ношений, будівля, свічка, розбещений, щеплення, загашу, круча, ослаблений, затоплювати, закручу, суша, стружу, кличу, граблі, купівля, пряжа, кочу, в'язу, уявляю, народжений, пещений, запрошений, стужа, пуца.

Вправа 70. Поясніть, чим спричинені чергування /г/ – /ж/, /к/ – /ч/, /х/ – /ш/ у поданих словах. Запишіть у дві колонки: 1) слова, чергування в яких є наслідком першої палаталізації; 2) слова, чергування в яких зумовлені впливом /й/.

Стругати – стружу, сухий – суша, рука – ручний, перемогти – переможу, друг – дружина, знак – значок, тягну – тяжа, смуга – смужка, викликати – викличу, батіг – батожити, слуга – служка, кликати – клич, крига – крижина, текти – теча, сніг – сніжний, вухо –

вушко, дихати – дишу, дихати – душа, пастух – пастуше, Ївга – Ївжин, Явтух – Явтуше.

Вправа 71. У поданих реченнях знайдіть слова, у яких можливі чергування приголосних фонем. Випишіть їх, згрупувавши залежно від виду чергування, доберіть іншу форму чи спільнокореневе слово, щоб проілюструвати чергування.

I. 1. Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. 2. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. 3. Дуже цікавий чоловік зараз упізнав би той голос підсолоджений, ті очі, зумисне спущені вниз, впізнав би природжену вдачу й підроблену. 4. Дашковичів кабінет був обставлений шафами з книжками. 5. Невеличка Джерина пасіка була обгороджена низьким тином і обставлена од півночі очеретом. 6. Там, де все веселка падала кінцем на море, там плавала Мокрина з зеленими кісьми з осоки і ніби ждала Нимидору, щоб потягти в те страшне клекочуче хвилями море. 7. Коло повітки на току два Кайдашеві сини, молоді парубки, поправляли поди під стіжки: жнива кінчались і наставала возовиця. 8. Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить. 9. Вона дістала свяченої води, покропила хату, засвітила страсну свічку перед образами. 10. Онися тикнула йому в руки граблі, й він мусив скородити, а потім чистити доріжки (З творів І. Нечуя-Левицького).

II. 1. Далі – вискочила на зелену луку, що красувалася польовими квітками; потім – повернула круто наліво, почесала яриною; як білочка на деревину в лісі, так вона збігла прудко на згірок: стала, перевела дух, озирнулась, осміхнулась, махнула правою рукою: «Сюди, мов!» – та, наче мана яка, опустилась вниз – і скрилася за горою. 2. Взяла Оришка окраєць хліба, одломила шматочок, дала йому, а останній положила на столі. 3. «Не бери ж цього, – наказує Чіпці, – бо он дивись: дивиться Бозя. Прийде мати, спитає, хто хліб поїв. То Бозя вкаже пальцем, – мати і виб'є. Гляди ж, не бери!» 4. – А куди, руда? – кричить Грицько на овечку, що одрізнулась од отари й прожогом почесала з шляху до зеленого

обніжка. 5. Вівця не слухає Грицькового покрику: біжить швиденько до зеленого моріжка вхопити свіжої травиці та хоч крапельку поквасити душу од тієї страшної пилюги, що до самих печінок добиралася, давила-душила. 6. Зостався Чіпка в Бородая. Хазяїн коло нього перше миром та ласкою, показує й розказує, як і що й коли робити... 7. Хазяїн приказує: «Піди, Чіпко, загороду почисть». 8. А Чіпка піде на тік, забереться в ожеред соломи та й давай з неї то верчки крутити, то хрести вив'язувати... 9. Не дурно Чіпка жалкував про хліб: він був у них, як розважений. Одними руками що заробиш? Тільки що з голоду не мерли... Сказано – убожество! 10. Поміж людьми ж ходила чутка, що молодиця – його небога, сестрина дочка, з далекого села, зветься Пріською; була замужем, та чоловік умер, – ото дід і взяв її до себе за помічницю (*З творів Панаса Мирного*).

Вправа 72. Прочитайте речення, знайдіть у них слова, у яких можливі чергування голосних і приголосних фонем. Погрупуйте їх залежно від різновиду чергувань, доберіть словоформи або спільнокореневі слова, які б ілюстрували чергування.

I. 1. Не знати, чи то вічний шум Черемоша і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван усе плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на нею таким глибоким старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. 2. Незабаром Іван побачив стрічу ворожих родів. 3. Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки і сердитий шум річки... 4. А долом мчить Черемош, жене зелену кров гір, неспокійну й шумливу. 5. Вони [*коломийки*], здається, гойдалися з нею ще у колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні по сіножатях, як смереки ростуть по горах. 6. А над ними розстелилося небо, ся полонина небесна, де випасаються зорі, як білі овечки. 7. Води постікали з верхів і ходять вже під ногами, сонце постелило на небі свою корону і ось-ось покаже лице, а з стаї несеться сумний голос трембіти і будить зі сну полонину. 8. Другої днини знайшли пастухи ледве живого Івана. 9. Я щодня проходжу повз самотній, закинутий сад. 10. Я засвічую свічку і раптом, набравшись зваги, гашу лампу (*З творів М. Коцюбинського*).

II. 1. Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. 2. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. 3. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. 4. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. 5. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. 6. В городах земля одягнена в камінь і залізо – і недоступна. 7. А згори сипле та й сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки й свердлить криницю, плаче, голосить і сіє регіт на дрібне сито. 8. Я краще ляжу. Погашу лампу і сам потону у чорній пітьмі. 9. Вороги і друзі, близькі і сторонні – і всі кричать у мої вуха криком свого життя або своєї смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підшов. 10. З правого боку збігала вниз з нами течійка кривавих маків, а зліва, на кожному закруті стежки, осміхалося море (*З творів М. Коцюбинського*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке морфонологія? Що є об'єктом її вивчення?
2. Які два різновиди чергувань ви знаєте?
3. Що таке позиційні чергування? Чим вони зумовлені? Наведіть приклади позиційних чергувань голосних і приголосних звуків.
4. Що таке морфонологічні чергування? Чому їх ще називають історичними, або традиційними?
5. Які ви знаєте різновиди історичних чергувань голосних?
6. Назвіть випадки доісторичних чергувань голосних фонем. Наведіть приклади.
7. Які історичні чергування голосних фонем характерні лише для української мови, а в інших слов'янських мовах не відбуваються?
8. Яку історичну основу має чергування /o/, /e/ з /i/? Чим зумовлені відхилення від цього чергування?
9. Поясніть суть та історичне підґрунтя чергування /o/, /e/ з фонемним нулем. Наведіть приклади.
10. Що таке вставні, випадні та етимологічні /o/, /e/? Які з цих фонем чергуються з /i/, а які з фонемним нулем?

11. Поясніть закономірність переходу /е/ в /о/ після шиплячих і /й/. Наведіть приклади цього історичного чергування.
12. Розкрийте суть і причини чергування /о/ та /е/ з /и/ після сонорних приголосних /р/, /л/. Доберіть слова, які ілюструють чергування та відхилення від нього.
13. Які різновиди історичних чергувань приголосних ви знаєте?
14. Що таке перша палаталізація? Які чергування приголосних фонем є її наслідком? Наведіть приклади цих чергувань.
15. Які чергування приголосних фонем зумовлені другою палаталізацією? Наведіть приклади. У яких граматичних формах вони відбуваються? У яких формах наслідки другої палаталізації втрачено?
16. Які чергування приголосних фонем є наслідком третьої палаталізації? Доберіть слова, які б ілюстрували ці чергування.
17. Назвіть чергування приголосних фонем, зумовлені впливом /й/. Наведіть приклади цих чергувань.
18. Чим спричинені характерні для української мови чергування приголосних фонем /г/ – /ж/, /к/ – /ч/, /х/ – /ш/?
19. Які фонетичні процеси зумовлюють чергування приголосних фонем при додаванні суфіксів *-ськ*, *-ств*, *-ин*? Відтворіть ланцюжок звукових змін, що відбуваються у процесі творення слів *козацький*, *козацтво*, *козаччина*.

Тестові завдання

1. Морфонологія – це наука, що вивчає:
 - а) частини мови;
 - б) найменші значущі частини слова, їх структуру і типи;
 - в) лексико-граматичні класи слів;
 - г) фонологічну структуру морфем.

2. Чергування фонем у межах однієї морфемі називаються:
 - а) фонетичними;
 - б) морфологічними;
 - в) морфонологічними;
 - г) позиційними.

3. Чергування варіантів фонем у межах однієї морфеми називаються:

- а) історичними;
- б) позиційними;
- в) традиційними;
- г) морфонологічними.

4. Зміни у складі морфем, що відбуваються при формо- та словотворенні, бувають двох типів:

- а) чергування голосних і чергування приголосних;
- б) історичні та доісторичні чергування;
- в) чергування звуків і чергування фонем;
- г) історичні та морфонологічні чергування.

5. Фонетичними законами сучасної української літературної мови викликані:

- а) традиційні чергування;
- б) морфонологічні чергування;
- в) позиційні чергування;
- в) історичні чергування.

6. Чергування |o|, |e| // |i| полягає в тому, що:

- а) фонемі |o|, |e| у відкритому складі змінюються на |i| у закритому складі;
- б) фонемі |o|, |e| у закритому складі змінюються на |i| у відкритому складі;
- в) у словах з повноголоссям фонемі |o|, |e| у відкритому складі змінюються на |i| у закритому складі;
- г) фонема |o| у відкритому складі змінюється на |e| в закритому складі.

7. Фонемі |o|, |e|, що чергуються з |i|, називаються:

- а) секундарними;
- б) етимологічними;

- в) вставними;
- г) вторинними.

8. Які з названих чергувань є результатом першої палаталізації приголосних?

- а) |Г| // |ж|, |к| // |ч|, |т| // |ч|;
- б) |Г| // |з|, |к| // |ц|, |х| // |с|;
- в) |Г| // |з'|, |к| // |ц'|, |х| // |с'|
- г) |Г| // |ж|, |к| // |ч|, |х| // |ш|.

9. Вставні |о|, |е|, що чергуються з фонемним нулем, розвинулися:

- а) після шиплячих і |j|;
- б) на місці етимологічних |о|, |е|;
- в) на місці зредукованих, що вокалізувалися у сильній позиції;
- г) перед сонорними |р|, |л|, |м|, |н|.

10. Позиційні чергування відбуваються у словах:

- а) кожух – кожушанка, пастух – пастуше, рука – руці, рука – ручка, текти – потоки;
- б) легенький – легкий, четверо – чотири, сотня – сто, косити – кошу, ломити – ламати;
- в) голуб – голубка, косити – косьба, молодий – молодший, лічити – лічба, весна – весняний;
- г) ходити – ходжу, ніжності – ніжність, починати – почну, возити – віз, печі – піч.

11. Історичні чергування відбуваються у словах:

- а) горох – горошок, боротися – боротьба, гонити – ганяти, скочити – скакати, бджола – бджілка;
- б) міх – мішок, женити – жонатий, байрак – у байраці, друг – дружба, трясти – трусити;
- в) шести – шостий, четверо – чотири, друг – друзі, молотити – молотьба, черга – у черзі;

г) людина – людство, тихий – тихенький, ягода – ягідка, зоря – зірка, стерегти – сторожити.

12. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з /i/?

- а) ступінь, постіль, сім, шовк;
- б) дозволити, студент, ворог, зоря;
- в) узгір'я, ягода, шкідник, болото;
- г) верхівка, голос, розбійник, анекдот.

13. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з /i/?

- а) боятись, вгору, діл, пиріг;
- б) корж, піч, Арсен, кінець;
- в) дзвеніти, Яків, ніс, птахолов;
- г) голос, слово, береза, нога.

14. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з /i/?

- а) ніготь, шість, молот, сім;
- б) хрін, віз, стільниця, віск;
- в) Семен, засіб, будова, воля;
- г) хлібороб, віл, трійка, березень.

15. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з /i/?

- а) стояти, метр, Канів, Львів;
- б) гусінь, особа, молоковоз, твій;
- в) родина, футбол, доба, Микола;
- г) мостити, підкова, ягода, ківш.

16. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з фонемним нулем?

- а) візок, лоб, віхоть, свекор;
- б) лісок, лісочок, журавель, мох;
- в) клопоть, жнець, посол, лев;
- г) палець, кінець, сон, вітер.

17. У якому рядку у всіх словах можливе чергування /o/, /e/ з фонемним нулем?

- а) півень, співець, ярмарок, день;
- б) творець, рот, синок, травень;
- в) корінець, ліфтер, сон, в'язень;
- г) атом, липень, парубок, грудень.

18. У якому рядку у всіх словах можливі історичні чергування голосних?

- а) кожух, ніжність, голуб, весна;
- б) четверо, сотня, вітер, бджола;
- в) легкий, текти, кісник, вузол;
- г) зерно, свекор, вогонь, лоб.

19. У якому рядку у всіх словах можливі історичні чергування голосних?

- а) рот, женити, кров, береза;
- б) дрова, півень, молодий, ворог;
- в) вузол, ступінь, анекдот, постіль;
- г) женити, пшоно, трясти, травень.

20. У якому рядку у всіх словах можливі історичні чергування голосних?

- а) Київ, морква, клапоть, гонити;
- б) метр, дождати, брести, зоря;
- в) гриміти, сосна, дрож, чернець;
- г) театр, вихор, журавель, шовк.

21. У якому рядку у всіх словах можливі історичні чергування голосних?

- а) Семен, день, летіти, гребти;
- б) сідати, промінь, вечеря, чекати;
- в) метр, лісок, візник, дрижати;
- г) молот, чорний, пшениця, нога.

22. У якому рядку у всіх словах чергування приголосних зумовлені впливом першої палаталізації?

- а) рука – ручний, смуга – смужка, сніг – сніжний;
- б) стругати – стружу, сухий – суша, друг – дружина;
- в) знак – значок, перемогти – переможу, тягну – тяжа;
- г) викликати – викличу, мазати – мажу, дихати – дишу.

23. У якому рядку у всіх словах чергування приголосних зумовлені впливом першої палаталізації?

- а) міх – мішок, юнак – юначе, колихати – колишу;
- б) сухий – суша, рік – річний, сніг – сніжний;
- в) пастух – пастуше, Ївга – Ївжин, Явтух – Явтуше;
- г) кликати – кличу, горох – горошок, юнак – юначе.

24. У якому рядку у всіх словах чергування приголосних зумовлені впливом першої палаталізації?

- а) байрак – байраче, бік – бічний, тягну – тяжа;
- б) рука – ручка, ріг – ріжок, дихати – душа;
- в) книга – книжка, пасіка – пасічник, текти – теча;
- г) ходити – пошесть, коса – чесати, кінець – початок.

25. У якому рядку у всіх словах чергування приголосних зумовлені впливом першої палаталізації?

- а) дихати – дишу, горіх – горішок, сваха – свашка;
- б) батіг – батожити, слуга – служка, вухо – вушко;
- в) вовк – вовчиця, загасити – загашу, вінок – віночок;
- г) могли – зможу, рік – річниця, мачуха – мачушин.

26. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних?

- а) казати, колихати, плакати, платити;
- б) світити, могли, їздити, нести;
- в) писати, любити, ломити, везти;
- г) ходити, кидати, робити, садити.

27. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних?

- а) пестити, графити, косити, брати;
- б) ростити, голосити, ліпити, жити;
- в) трусити, мазати, дрейфити, виміряти;
- г) щепити, ловити, трафити, тямити.

28. У якому рядку в усіх словах можливе чергування приголосних?

- а) загасити, носити, щепити, йти;
- б) ослабити, затопити, закрутити, в'язати;
- в) стругати, кликати, котити, дерти;
- г) уявити, брати, народити, пестити.

29. Установіть відповідність:

- 1) найдавніше кількісне чергування голосних;
- 2) найдавніше якісне чергування голосних;
- 3) історичне чергування голосних;
- а) /e/ // /o/ (< /ě/ // /ǔ/);
- б) [e] // [e^н];
- в) /o/ // /a/ (< /ǒ/ // /ǫ/);
- г) /o/, /e/ // /i/.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

30. Установіть відповідність:

- 1) найдавніше кількісне чергування голосних;
- 2) найдавніше якісне чергування голосних;
- 3) історичне чергування голосних;
- а) /e/ // /o/ після шиплячих і /й/;
- б) [o] // [o^у];
- в) /e/ // /i/ (< /ě/ // /ē/);

г) /a/ // /y/ (< /en/ // /on/).

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

31. Установіть відповідність:

- 1) найдавніше кількісне чергування голосних;
- 2) найдавніше якісне чергування голосних;
- 3) історичне чергування голосних;
- а) дзвеніти – дзвонити;
- б) голуб – голубка;
- в) возити – віз;
- г) перемогти – перемагати.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

32. Установіть відповідність:

- 1) найдавніше кількісне чергування голосних;
- 2) найдавніше якісне чергування голосних;
- 3) історичне чергування голосних;
- а) вєсни – веснянка;
- б) земля – земель;
- в) нести – носити;
- г) летіти – літати.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

33. Установіть відповідність:

- 1) найдавніше кількісне чергування голосних;
- 2) найдавніше якісне чергування голосних;
- 3) історичне чергування голосних;
- а) скочити – скакати;
- б) зёрна – зерна́ – зернина;
- в) везти – возити;
- г) женити – жонатий.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

34. Установіть відповідність:

- 1) чергування /o/, /e/ // /i/;
- 2) чергування /o/, /e/ // /ø/;
- 3) чергування /e/ // /o/ після шиплячих і /й/;
- а) шести – щостий, четверо – чотири, боець – бойовий, пшениця – пшоно;
- б) летіти – літати, плести – виплітати, нести – носити, дзвеніти – дзвонити;
- в) журавель – журавля, лісок – ліска, клопоть – клоптя, палець – пальця;
- г) гора – узгір'я, ягода – ягід, ніжності – ніжність, Канева – Канів.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

35. Установіть відповідність:

- 1) чергування /o/, /e/ // /i/;
- 2) чергування /o/, /e/ // /ø/;

3) чергування /e/ // /o/ після шиплячих і /й/;

а) дихати – тхнути, сохнути – схнути, замикати – замкнути, збирати – зібрати;

б) вузол – вузла, вітер – вітру, вогонь – вогню, земля – земель;

в) Якова – Яків, слово – слівце, Києва – Київ, коса – кісник;

г) вечера – вечора, женити – жонатий, копієчка – копійок, чернетка – чорний.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

36. Установіть відповідність:

1) чергування приголосних фонем унаслідок першої палаталізації;

2) чергування приголосних фонем унаслідок другої палаталізації;

3) чергування приголосних фонем унаслідок впливу /j/;

а) /ж/ // /з/, /ч/ // /ц/, /ш/ // /с/;

б) /г/ // /ж/, /к/ // /ч/, /х/ // /ш/;

в) /г/ // /з'/, /к/ // /ц'/, /х/ // /с'/;

г) /к/ // /ч/, /х/ // /ш/, /г/ // /ж/.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

37. Установіть відповідність:

1) чергування приголосних фонем унаслідок першої палаталізації;

2) чергування приголосних фонем унаслідок другої палаталізації;

3) чергування приголосних фонем унаслідок третьої палаталізації;

а) друг – друзі, берег – на березі, свекруха – свекрусі, язик – на язиці;

б) писати – пишу, косити – кошу, просити – прошу, носити – ношу;

в) смуга – смужка, сніг – сніжний, рука – ручний, ріка – зарічний;

г) лик – лице, вінок – вінець, княгиня – князь, мученик – мучениця.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

38. Установіть відповідність:

1) чергування приголосних фонем унаслідок першої палаталізації;

2) чергування приголосних фонем унаслідок другої палаталізації;

3) чергування приголосних фонем унаслідок впливу /j/;

а) їздити – їжджу, пускати – пущу, ростити – вирощую, колихати – колишу;

б) книга – книжка, друг – дружити, горох – горошок, парубок – парубче;

в) молотити – молотьба, просити – просьба, косити – косьба, селитись – селитьба;

г) пастух – на пастусі, урок – на уроці, дорога – дорозі, невістка – невістці.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

39. Установіть відповідність:

1) історичні чергування приголосних;

2) позиційні чергування приголосних;

3) історичні чергування голосних;

а) сміх – смішити, юнак – юнацький, народити – народження, бродити – броджу;

б) весна – веснянка, березень – березня, мідь – мідний, блакить – блакитний;

в) заплетений – заплету, дерево – дерев'яний, тихий – тихенький, миша – мишеня;

г) дзвеніти – дзвонити, грязь – грузнути, трясти – трусити, пекти – запікати.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

40. Установіть відповідність:

1) історичні чергування приголосних;

2) позиційні чергування приголосних;

3) історичні чергування голосних;

а) овес – вівсяний, знаємо – знайте, повен – повний, овець – вівця;

б) перевозити – перевізник, брова – чорнобривці, сотня – сто, сон – снитися;

в) кожух – кожушина, голуб – голубка, союз – союзанка, його – йому;

г) захопити – захоплю, поздоровити – поздоровлю, оздобити – оздоблю, заломити – заломлю.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ОРФОЕПІЯ

Вправа 73. Прочитайте вголос, запишіть фонетичною транскрипцією правильний варіант. Вкажіть, які вимовні помилки – фонетичні чи фонологічні – зроблено.

Зразок:

[d̪^σz'íŭchi^ena] – [d̪'íŭchi^ena] – фонетична помилка.

[спасі́б'і ма́м'і за ц'і́н':і пара́ди], [л'ут'ц'í], [наро́дна ка́ска колобо́к], [д'д̪z'áte^нл], [про́шу галасува́ти за зако́напрае́кт], [ч'о́рний], [поч'áток], [д'д̪z'áкуйу], [б'і́лий грип], [зі́ч'у ш'ч'áс'т'ц'á], [в'і́з'мі́ сло́во ў ду́шкі], [ви^есті́ ванта́ш маши́нойу], [ўс'ш'íŭс'ш'а].

Вправа 74. Визначте, які саме помилки зроблено у вимові слів, записаних фонетичною транскрипцією¹. Поясніть, яким чином неправильна вимова викликає спотворення звукового образу слів, їх плутання і неправильне розуміння сказаного. Усно висвітліть значення орфоепічних норм.

У мене [гриб] – у мене [грип];
 дійшла до тих [к'із] – дійшла до тих [к'іс];
 обійдемо́сь без [ваз] – обійдемо́сь без [вас];
 треба ж їх [ве^нзті́] – треба ж їх [ве^нсті́];
 [важ хл'і́б] – [ваш хл'і́б];
 зробив це [мимох'і́д'] – зробив це [мимох'і́т'];
 була [га́дка] – була [га́тка];
 іди [зо мно́йу] – іди [за мно́йу];
 люблю [пора́ди^е] – люблю [пара́ди^е];
 хотів [зоста́ви^ети] – хотів [заста́ви^ети];
 треба [золі́ти] – треба [залі́ти];
 іду [полі́ти] – іду [палі́ти];
 підлогу [мо́стіти] – підлогу [ма́стіти];
 бур'ян [попо́лі] – бур'ян [попалі́];
 бачу [во́лі] – бачу [ва́лі].

¹ Приклади взято з: Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С.373 – 374.

Вправа 75. Прочитайте вголос і знайдіть помилки у вимові поданих слів. Визначте причини порушення норм української літературної вимови; згрупуйте слова відповідно до джерел відхилень від літературної норми. Поряд запишіть фонетичною транскрипцією правильний варіант.

[кале́ги], [два́ц':ат'], [ск'іра], [ч'огó], [розжува́ти], [порйáдок], [л'убóф], [га́нок], [ч'аї], [грап], [др'і́ждж'і], [го́луп'], [ку°ро́ва], [с'м'і́йет'с'а], [говóрат'], [л'і́кар'], [по'у́їздц'і], [май'і́], [куче"рйáв'і], [дзвоні́ти], [мохті́], [дараг'і́], [но́сиєшс'а], [хо́ч'у], [жо́фтиї], [ус'ш'áкиї], [зші́ти], [каска́вий], [о́тчий], [вогóн'], [а́грус], [бд^ж'ола́], [д'д́з'ід], [мохті́], [га́рантува́ти], [дже"рел'ни́ї], [т'ц'і́л'ки].

Вправа 76. Прочитайте подані слова вголос, звертаючи увагу на вимову наголошених і ненаголошених голосних. Запишіть їх фонетичною транскрипцією, дотримуючись орфоепічних норм сучасної української літературної мови.

Мета, вела, державний, оглядається, виплести, у степу, швиденько, вершина, печериця, великий, пшениця, винести, випечу, учителі, весна, навесні, миліше, пиріг, бриніти, корець, бере, мене, пишть, колихати, берізка, письмена, зернинка, лице, розумний, нагодуйте, а чому, лопух, зозуля, на собі, не тобі, подушка, козі, поріг, ходімо, воріт.

Вправа 77. Прочитайте вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Проаналізуйте особливості вимови початкового голосного в поданих словах.

Інший, іноді, інколи, іній, індик, інде.

Вправа 78. Прочитайте подані слова вголос, дотримуючись орфоепічних норм, запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Чуб, хліб, без хиб, граб, суд, рід, мед, лад, холод, народ, віз, мороз, раз, сторож, ніж, відріж, не маж, потяг, навідліг, протяг, ворог, дзиг, гандж, гедзь; чубчик, хлібчик, голубчик, дубки, грядка, кладка, вудка, везти, казкар, візки, віжки, тяжкий, дужка, важчати, тягти, зберегти, стригти, двигтять, лягти, молодший, швидший, солодший, відчайдушний.

Вправа 79. Прочитайте вголос подані тексти; проаналізуйте вимову дзвінких приголосних у кінці слова й перед глухими в коренево-суфіксальній зоні. Випишіть і затранскрибуйте слова, у яких дзвінкі приголосні відповідно до орфоепічних норм української мови не оглушуються.

I. Сипле, сипле, сипле сніг...

Мов метелики срібlistі,
Ті сніжинки, білі, чисті,
Тихо стеляться до ніг...
Сипле, сипле, сипле сніг...

Сипле, сипле, сипле сніг...

Тихо, легко і спроквола
Покриває все довкола, –
Ні стежок, ані доріг...

Сипле, сипле, сипле сніг... (*Марійка Підгірянкa*).

II. Падав сніг на поріг.

Кіт зліпив собі пиріг.

Поки смажив, поки пік,
а пиріг – водою стік.

Кіт не знав, що на пиріг

треба тісто, а не сніг (*П. Воронько*).

III. Ішов кіт через лід

чорнолапо на обід.

Коли чує він: зима

Його біла підзива.

– Ти чого йдеш через лід
і лишаєш чорний слід?

– Бо я чорний, – каже кіт, –
я лишаю чорний слід.

Коли ж біла ти сама,
то білій тут дотемна!

І пішов кіт через лід
чорнолапо на обід.

Стала зимонька сумна:

за котом ішла весна (*М. Вінграновський*).

IV. Очеретяна хатина

біля річечки була.

І жила у ній родина –

не велика й не мала:

жабка-дід і жабка-бабка,

мама-жабка, тато-жабка

і маленьке маленя –

жабенятко-жабеня.

Мама-жабка ловить мушки,

тато шиє капелюшки,

курить люльку жабка-дід,

бабка варить всім обід,

а веселе жабеня

їм виспіває щодня... (*Н. Забіла, І. Малкович*).

V. Білий сніг – холодний пух –

Побілів усе навкруг,

Вітерець пушок збирає,

Гарні шапочки сплітає:

І дубкам,

І грибкам,

І берізкам,

І кленкам (*В. Заєць*).

VI. Ішов Миколай лужком-бережком,

Святий Миколай із повним мішком.

Від хати до хати біленьким сніжком

ішов Миколай із повним мішком.

Тяжкий і великий у нього мішок,

а в ньому дарунки для всіх діточок! (*І. Малкович за народною пісенькою*).

Вправа 80. Прочитайте подані слова вголос і запишіть їх фонетичною транскрипцією спочатку відповідно до норм літературної мови, а потім, – відтворюючи вимову, властиву південно-західним говорам. Зіставте вимову дзвінких приголосних у літературній мові і в наших місцевих діалектах. Простежте, як порушення орфоепічних норм зумовлює сплутування слів і перекручення їх змісту. З трьома парами слів складіть і запишіть речення.

Зразок:

[криз] – [крис]

Я втомилася від криз. – Від крис капелюха на обличчя падала тінь.

Гриб, гадка, плід, лід, п'ядь, мимохідь, ваз (родовий відмінок множини від *ваза*), кіз (родовий відмінок множини від *коза*), везти, дужка, ворог, міг, ніж, різка.

Вправа 81. Вимовте й затранскрибуйте слова, записавши їх у дві колонки: 1) ті, у яких буквосполученням **дж**, **дз** у вимові відповідають африкати [дж], [дз]; 2) буквосполученням **дж**, **дз** відповідають два окремі звуки [дж], [дз].

Джміль, відзнака, віджимати, дзбан, гандж, підзолистий, бджола, підземний, кукурудза, ходжу, підживити, дзеркало, дзвін, віджени, джерело, підзивати, надзвуковий, гудзик, броджу, відзиватися, джура, віджартовуватися, дзвоник, дзвякнути, надзвичайний, віджити.

Вправа 82. Прочитайте вголос, вимовляючи шиплячі приголосні відповідно до норм літературної мови. Доберіть слова, у яких є пом'якшені шиплячі.

Ручка, круча, курча, чому, що, щастя, чайка, помічниця, чесати, чоло, позичте, часто, пече, чесний, час, Миколайчук, чоловічий, народження, джерело, проводжати, сиджу, відчай, шепіт, шапка, вишня, вищий, поспішати, лоша, жаба, жолоб, журитися.

Вправа 83. Запишіть фонетичною транскрипцією і прочитайте вголос подані слова. Проаналізуйте особливості вимови приголосних звуків.

Молотьба, косьба, просьба, боротьба, лічба, волочба, аякже, якби, вокзал, екзамен, рюкзак, екзема, анекдот, Великдень, повсякденний, нігті, кігті, дьогтю, легкий, вогкий, зцілення, зцідити,

зсадити, зсунути, зсушити, зціпити, зсувати, розтанути, розпочати, розкрити, розхотілося, безправний, безперечний, безхарактерний, з хати, з подвір'я, з телефоном, з саду, з кімнати, без цукру, без хазяїна.

Вправа 84. Прочитайте слова, стежачи за правильною вимовою звукосполучень «свистячий + шиплячий», «шиплячий + свистячий», «проривний ([d], [m]) + щілинний», «проривний ([d], [m]) + африкат». Запишіть фонетичною транскрипцією. У випадках, де можлива подвійна вимова, подайте два варіанти фонетичної транскрипції.

Відгризши, вилізши, зшиток, з шинкою, Кузьчин, зчинити, зчитувати, з чоловіком, з чаші, крізь час, зжерти, з жару, з джурою, дорісши, віднісши, Парасчин, розжалобити, розжований, розширити, розшматувати, розчинити, розчулити, без жала, безжальний, безшелесний, безчестити, без чобіт, без джему, надієшся, бережешся, милуєшся, міжзоряний, між дзеркалами, наважся, не мучся, дружці, запорожці, у ющі, у ручці, на поличці, відсіч, підселити, звідси, дванадцять, під церквою, віддзеркалювати, під дзвонами, безпутство, багатство, копитцем, отцем, от дзеркало, от запах, віджити, підшити, молодший, відчистити, підчісувати, від джмеля, отчий, завітчаний, коротший, багатший, от жаль, от джерело.

Вправа 85. Запишіть фонетичною транскрипцією подані слова. Прочитайте їх уголос, дотримуючись орфоепічних норм. Вкажіть випадки, коли можливі два варіанти вимови.

Сльози, стілець, ясність, стяг, цвіт, Христинці, Христя, пізній, сьогодні, велетні, після, у казці, дзвяк, цвях, пісні, святкувати, світ, постіль, сонця, швидкість, днює, сніданок, Снятин, міцніти, одні, самотність, чесність, зміна, сліпці, повістяр, женці, хатній, великодній, ніжність.

Вправа 86. Прочитайте вголос. Проаналізуйте особливості вимови слів іншомовного походження і запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Економія, енергія, естетика, відеоплеєр, реєстр, математика, інженер, перука, директор, декрет, семантика, алітерація, декан, астероїд, мозаїка, комуна, логістика, антагонізм, джем, джин, джаз, джемпер, джентльмен, піджак, кювет, бюст, фюзеляж, бюлетень, пюре, бюро, пюпітр, гяур, кюре, бюджет, мюзикл, театр, метр,

магістр, студентський, декадентський, гігантський, альпіністський, агентство, аванпостний, форпостний, компостний, баластний, газета, гімнастика, галактика, гіпотенуза, гелій, Гете, Гюго.

Вправа 87. Поставте наголос у поданих словах, перевірте себе за словником.

Спина, обруч, подушка, олень, кропива, подруга, дрова, циган, вітчим, щелепа, отаман, вимова, феномен, читання, запитання, завдання, гуртожиток, чорнослив, рукопис, літопис, кілометр, міліметр, термометр, барометр, псевдонім, монолог, діалог, філолог, корисний, старий, новий, вузький, легкий, виразний, одинадцять, чотирнадцять, сімдесят, вісімдесят, мене, до мене, його, від нього, кого, на кого, себе, через себе, нести, везти, мести, плести, несемо, ідемо, тчемо, будемо, несете, ідете, тчете, будете, високо, глибоко, разом, широко.

Вправа 88. Прочитайте вголос подані тексти. Знайдіть у них і випишіть слова, вимова яких потребує пояснень (з ненаголошеними голосними [e], [u], початковим наголошеним [i], [y] та [i], буквосполученнями **дж**, **дз**, шиплячими приголосними, дзвінкими приголосними в абсолютному кінці слова й перед глухими приголосними, глухими приголосними перед дзвінкими, звуками [d], [m], [z], [c], [ц], [л], [н], [дз] перед м'якими та пом'якшеними приголосними, шиплячими перед свистячими і свистячими перед шиплячими, буквосполученнями **ться**, **шся** тощо). Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією, поясніть їх вимову; виявіть і охарактеризуйте можливі варіанти вимови, які відповідають орфоепічним нормам літературної мови.

I. Ішов дід лісом, а за ним біг песик, та й загубив дід рукавичку. От біжить мишка, влізла у ту рукавичку:

– Тут я буду жити.

Коли це жабка плиг-плиг та й питається:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка. А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене! (*Українська народна казка*).

II. Їжачатко

з їжачком
їли кашку
з молочком.

Кашка
була солодка.
Моя казка –
коротка (*З народного*).

III. У дворі індик

узувається,
до нього індичка
озивається:

«Індиче-інде,
ходім деінде,
бо тут зимонька,
мерзнуть крилонька!» (*З народного*).

IV. Щука лящу щигля дала,

ляща щиро запитала:
– Ляще-ляще, дати ще?
Бумц! (*За Н. Просяниківною*).

V. Скочив зайчик в тернину

і роздер кожушину.
Йде лисичку просити
кожушину зашити.

А лисичка регоче,
зашивати не хоче:
«Де ти був? Нащо дер?
Ходи в дранім тепер!»

Біжить зайчик до мами,
зайшли очка сльозами:
«Мамо, люба, не бийте,
кожушину зашийте!..»

Мама сина не била,
 кожушину зашила.
 Зайчик очка обтер
 і знов скаче тепер (*Марійка Підгірянка*).

VI. Це хатка, яку збудував собі Джек.

Це сад і город. А це – сонях, як сонце,
 який заглядає до Джека в віконце,
 до хатки, яку збудував собі Джек.

А це ось комора.
 В коморі – пшениця,
 яку викрадає хитрюща синиця,
 і вже не печеться смачна паляниця
 у хатці, яку збудував собі Джек.

Це кіт.
 Він сміливо виходить з воріт,
 бо дуже він хоче зловити синицю,
 яка викрадає з комори пшеницю,
 з якої так смачно пекти паляницю
 у хатці, яку збудував собі Джек.

А це – подивіться –
 це пес без хвоста,
 який каже «гав!» на сміливця-кота,
 який доганяє синицю,
 яка викрадає пшеницю,
 з якої так смачно пекти паляницю
 у хатці, яку збудував собі Джек (*За англійськими
 мотивами переспівали І. Малкович та Ю. Андрухович*).

VII. Пішла бабуся на город

по моркву й буряки,
 пішла вона до пекаря
 по хліб та пиріжки,

а сто дітей – не ледарі –
 пішли збирати хмиз.
 Усі взяли по гілочці
 й набрали цілий віз. [...]

А потім сто зернинок
 поклали в землю в ряд –
 і вирости з них квіти,
 і став квітучий сад (*Н. Забіла*).

VIII. Робін-Бобін-Ненажера

схрумав міліціонера!
 З'їв коня і сім телят,
 і дванадцять поросят!
 Згамав кузню, коваля,
 і самого короля!..
 Лондон з'їв і Ліверпуль,
 випив річку – буль-буль-буль,
 змолотив сімсот кролів,
 з'їв тринадцять кораблів!..
 Закривай швиденько книжку,
 щоб тебе, бува, не з'їв! (*Іван Малкович за
 англійською пісенською*).

IX. Жив собі роззява –

ліві двері справа.

Зранку він хутенько встав,
 піджака вдягати став:
 шусть ногами в рукави –
 з'ясувалось, то штани.

Отакий роззява –
 ліві двері справа! [...]

Трамваєм тридцять третім
 він їхав на вокзал
 і, двері відчинивши,

до водія сказав:

«Шановний трам-тарам-пам-пам!

Я щось хотів сказати вам...

Я сів не в той... Мені... а-яй!

Трамзал негайно на воквай!..»

Водій перелякався,

і на вокзал подався.

Отакий роззява –

ліві двері – справа! (*І. Малкович за С. Маршаком*).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке орфоепія? Що є предметом орфоепії як розділу науки про мову?
2. У чому полягає значення орфоепічних норм?
3. Які чинники зумовлюють порушення орфоепічних норм?
4. Які типи вимовних помилок ви знаєте? У чому полягають помилки кожного типу? Наведіть приклади таких помилок.
5. Від чого залежить вимова голосних звуків української мови?
6. Назвіть правила вимови ненаголошених [e], [u], [o].
7. У яких випадках ненаголошені [e], [u] вимовляються чітко?
8. Охарактеризуйте вимову дзвінких приголосних української мови. У яких випадках вони оглушуються?
9. Як вимовляються глухі приголосні звуки української мови? Коли вони уподібнюються до парних їм дзвінких? Наведіть приклади.
10. Поміркуйте, які чинники зумовлюють особливу дзвінкість української мови.
11. Охарактеризуйте вимову шиплячих приголосних в українській мові.
12. У яких випадках замість звуків [в] та [й] вимовляються [ў] та [ї]? Наведіть приклади.
13. Як вимовляються звукосполучення «свистячий + шиплячий», «шиплячий + свистячий», «проривний ([ð], [m]) + щілинний», «проривний ([ð], [m]) + африкат»? Проілюструйте свою відповідь прикладами.

14. Розкрийте особливості вимови слів іншомовного походження. Яким правилам підпорядкована вимова голосних і приголосних звуків у цих словах?

Тестові завдання

1. Орфоепія – це розділ науки про мову, що вивчає:

- а) співвідношення літер і фонем певної мови;
- б) співвідношення літер і звуків певної мови;
- в) норми літературної вимови;
- г) систему правил, які забезпечують єдність передачі усного мовлення у писемній формі.

2. Предметом орфоепії є:

- а) правильна вимова звуків, звукосполучень, окремих слів та їх граматичних форм;
- б) співвідношення букв і фонем певної мови;
- в) звукова будова мови;
- г) сегментні фонетичні одиниці.

3. Приголосні звуки в українській мові найчіткіше вимовляються:

- а) перед наступним приголосним;
- б) між голосними; на початку слова перед голосним;
- в) у кінці слова після приголосного;
- г) на початку слова перед приголосним.

4. У сучасній українській літературній мові є такі норми вимови приголосних:

- а) дзвінкі приголосні у кінці слова вимовляються глухо;
- б) шиплячий приголосний [ч] вимовляється м'яко;
- в) у словах *кігті, нігті, вогко, легко, дьогтю* і похідних від них дзвінкий [г] перед наступними глухими зберігає свою дзвінкість;
- г) глухі приголосні перед сонорними не переходять у дзвінкі.

5. У сучасній українській літературній мові є такі норми вимови приголосних:

- а) африкати [дʒ] [дʒ̣] вимовляються як один звук;
- б) дзвінкі приголосні перед глухими в середині слова втрачають свою дзвінкість;
- в) подовжені шиплячі у корені слова є м'якими;
- г) приголосні [в], [й] на початку слова перед голосним, у середині та в кінці слова після голосного переходять у нескладові [ў], [ї].

6. У сучасній українській літературній мові існують такі норми вимови голосних звуків:

- а) ненаголошений звук [о] перед складом з наголошеними [у], [і] вимовляється як [у];
- б) перед складом з наголошеним [і], [и], [о], [у] ненаголошений [и] вимовляється як [e^и];
- в) ненаголошений звук [и] вимовляється виразно в ненаголошеному кінцевому відкритому складі;
- г) перед складом з наголошеними [і], [и], [у] ненаголошений голосний [е] вимовляється як [e^и].

7. У сучасній українській літературній мові існують такі норми вимови голосних звуків:

- а) ненаголошені [е], [и] вимовляються чітко;
- б) ненаголошені [а], [у], [і] зберігають чіткість;
- в) ненаголошений голосний [е] вимовляється з наближенням до [і], але ступінь цього наближення різний;
- г) голосні звуки [а], [у], [і] в ненаголошеній позиції внаслідок ослаблення напруженості вимовляються менш виразно і зазнають певних змін.

8. У ненаголошеній позиції чітко звучать такі ненаголошені голосні:

- а) [а], [у], [і];
- б) [и], [а], [е];

- в) [a], [e], [o];
- г) [a], [y], [o].

9. У яких позиціях глухі приголосні відповідно до орфоепічних норм сучасної української літературної мови одзвінчуються:

- а) перед наступними дзвінками;
- б) перед наступними сонорними;
- в) в абсолютному кінці слова;
- г) перед наступними голосними звуками.

10. *Жц* у словах на зразок *стежці, книжці, діжці* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [жц'];
- б) [с'ц'];
- в) [з'ц'];
- г) [шц'].

11. *Чц* у словах на зразок *ручці, онучці, наймичці* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [чц'];
- б) [ц':];
- в) [ч'ц'];
- г) [ц'].

12. *Тц* у словах на зразок *квітці, кімнатці, тітці* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [цц'];
- б) [тц'];
- в) [т'ц'];
- г) [ц':].

13. *Дц* у словах на зразок *кладці, довідці, колядці* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [дʰз'ц'];
- б) [ц':];
- в) [т'ц'];
- г) [тц'].

14. *Жс* у словах на зразок *зважся, обмежся, розважся* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [жс'];
- б) [з'с'];
- в) [зс'];
- г) [с':].

15. *Дьс* у словах на зразок *всядься, погодься, порадься* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [дʰз'с'];
- б) [ц':];
- в) [ц'с'];
- г) [т'с'].

16. *Чс* у словах на зразок *вибачся, виплачся, не мучся* згідно з орфоепічними нормами сучасної української літературної мови вимовляється як:

- а) [ч'с'];
- б) [ц':];
- в) [чс'];
- г) [ц'с'].

17. У якому рядку у всіх словах наголос падає на останній склад?

- а) обруч, кропива, несемо, олень;

- б) спина, міліметр, кілометр, термометр;
- в) дрова, сімдесят, вісімдесят, нести;
- г) вітчим, діалог, монолог, новий.

18. У якому рядку у всіх словах наголос падає на останній склад?

- а) нести, мести, везти, плести;
- б) несемо, ідемо, тчемо, будемо;
- в) несете, ідете, тчете, будете;
- г) пишу, сиджу, ношу, прибуду.

19. У якому рядку у всіх словах наголос падає на перший склад?

- а) підемо, підете, будемо, будете;
- б) обруч, нести, колесо, пишу;
- в) дрова, олень, подруга, вітчим;
- г) дошка, новий, циган, колесо.

20. У якому рядку у всіх словах наголос падає на другий склад?

- а) коромисло, тополя, страшний, обруч;
- б) шумний, легкий, різкий, вузький;
- в) подруга, вимова, читання, термометр;
- г) щелепа, ідете, тчете, несете.

21. У якому рядку у всіх словах наголос падає на другий склад?

- а) отаман, подушка, чорнослив, чорнозем;
- б) дрова, коромисло, вітчим, гуртожиток;
- в) кілометр, міліметр, філолог, вільха;
- г) кропива, завдання, бажання, читання.

22. Установіть відповідність:

- 1) ягідці, довідці, загадці;
- 2) сніжці, папужці, сережці;
- 3) подушці, кришці, грушці;
- а) вимовляємо [с'ц'];
- б) вимовляємо [ц':];

в) вимовляємо [д̂з'ц'];

г) вимовляємо [з'ц'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

23. Установіть відповідність:

1) Мелашці, подушці, мишці;

2) онучці, річці, на поличці;

3) незабудці, на кладці, на жердці;

а) вимовляємо [с'ц'];

б) вимовляємо [ц':];

в) вимовляємо [д̂з'ц'];

г) вимовляємо [з'ц'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

24. Установіть відповідність:

1) Палажці, на стежці, у книжці;

2) колядці, борідці, грядці;

3) наймишці, швачці, собачці;

а) вимовляємо [с'ц'];

б) вимовляємо [ц':];

в) вимовляємо [д̂з'ц'];

г) вимовляємо [з'ц'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

25. Установіть відповідність:

- 1) в намітці, в кімнатці, на плитці;
 - 2) у діжці, дужці, у ложці;
 - 3) у юшці, пташці, на дошці;
- а) вимовляємо [с'ц'];
 - б) вимовляємо [ц':];
 - в) вимовляємо [дз'ц'];
 - г) вимовляємо [з'ц'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

26. Установіть відповідність:

- 1) поріжся, вимажся, зважся;
 - 2) не морочся, не мучся, вибачся;
 - 3) погодься, порадься, обходься;
- а) вимовляємо [ц'с'];
 - б) вимовляємо [ц':];
 - в) вимовляємо [дз'с'];
 - г) вимовляємо [з'с'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

27. Установіть відповідність:

- 1) стриждься, готується, хвилюються;
 - 2) поводься, не нудься, позбудься;
 - 3) виплачься, викличься, вибачься;
- а) вимовляємо [ц'с'];
 - б) вимовляємо [ц':];
 - в) вимовляємо [дз'с'];

г) вимовляємо [з'с'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

28. Установіть відповідність:

- 1) чергуєшся, дивуєшся, шикуюєшся;
- 2) обмежся, розважся, напружся;
- 3) всядься, позбудься, погодься;
- а) вимовляємо [ц'с'];
- б) вимовляємо [с':];
- в) вимовляємо [дз'с'];
- г) вимовляємо [з'с'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

29. Установіть відповідність:

- 1) вимовляємо [ш:];
- 2) вимовляємо [жш];
- 3) вимовляємо [ж:];
- а) безжурний, обезжирений, розжувати;
- б) виріши, приніши, доріши;
- в) зчинити, зчитувати, розчесати;
- г) відгризши, вилізши, вивізши.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

30. Установіть відповідність:

- 1) вимовляємо [ц:];
- 2) вимовляємо [ц];
- 3) вимовляємо [ц':];
- а) домочадцем, блюдо, відщуратися;
- б) на поличці, у ручці, на річці;
- в) отцем, копитце, митцем;
- г) братство, багатство, сирітство.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

31. Установіть відповідність:

- 1) вимовляємо [ц:];
- 2) вимовляємо [д̂зц];
- 3) вимовляємо [ц':];
- а) східці, одинадцять, оселедці;
- б) втомлюються, кається, веселяться;
- в) відцентровий, холодцем, під церквою;
- г) болітце, читцем, коритце.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

32. Установіть відповідність:

- 1) глухі приголосні перед дзвінкими шумними вимовляються як відповідні дзвінки;
- 2) дзвінки приголосні перед глухими вимовляються дзвінко;
- 3) дзвінки приголосні перед глухими вимовляються як відповідні глухі;
- а) пиріжки, лягти, дибки;

- б) нігтьовий, кігтистий, дігтяр;
 в) дитбудинок, п'ятдесят, так званий;
 г) різьба, ходьба, ворожба.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

33. Установіть відповідність:

- 1) тверді приголосні перед м'якими вимовляються як відповідні м'які;
 2) дзвінкі приголосні перед глухими вимовляються дзвінко;
 3) дзвінкі приголосні перед глухими вимовляються як відповідні глухі;
 а) зцементований, зсадити, зціджений;
 б) казкар, трубка, змігши;
 в) мліти, хміль, гнів;
 г) повість, хатні, сніп.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ГРАФІКА

Вправа 89. Запишіть український алфавіт, після букв у дужках укажіть їх назви.

Зразок:

Аа (а), Бб (бе), ...

Вправа 90. Запишіть літери українського алфавіту, згрупувавши їх так: 1) букви, що позначають одну фонему (мають однофонемне значення); 2) літери, які завжди передають сполучення двох фонем; 3) літери, які можуть мати одно- або двофонемне значення; 4) букви, що

позначають дві фонемі: тверду і співвідносну м'яку; 5) літеру, яка не позначає окремої фонемі.

Вправа 91. Запишіть у три колонки подані слова: 1) ті, у яких кількість букв і фонем однакова; 2) ті, у яких букв більше, ніж фонем; 3) ті, у яких фонем більше, ніж букв. Поясніть, чим зумовлена невідповідність між буквами та фонемами в кожному випадку.

Знання, дзбан, їжачок, журавель, калька, В'ячеслав, гаївка, люю, діжка, джоуль, щока, Горький, ганок, криниця, Полісся, віджати, дзига, єлейний, виїжджати, тьохкати, щука, дзеркало, ящірка, надзвуковий, щавель, тьмяний, полька, Ївга, юність, підзвітний, громаддя, юрта, дженджуристий, їжа, щирість, Ілля, різьбяр, пояснення, завдання, юродивий, джемпер, виїсти, єретик, вищирити, солов'їний, вояк, гудзик, ядучий, пісня, молитва, насіння, казковий.

Вправа 92. Зробіть фонетичну транскрипцію поданих слів і запишіть їх у три колонки: 1) слова, у яких один і той же звук позначається різними літерами; 2) слова, у яких один звук передається двома буквами; 3) слова, у яких є літери, що не позначають жодного звука.

Воджу, Йосип, шістнадцять, джміль, невістчин, приїзд, джура, дзвін, студентство, завойовник, джаз, кістці, пораджу, дзуськи, Київ, юрист, гудзик, дзьоб, артистчин, віддзеркалювати, п'ю, дзеленькати, шістдесят, джигун, йоржик, дзінь-дзінь, ялина, агентство, Євдокія, дзеркало, гайок, у відпустці, пояснити, джерело, садистський, дзвякнути, Юрій, повістці, бджола, його, шістсот, гедзь, у хустці.

Вправа 93. Знайдіть у тексті й запишіть у дві колонки слова, у яких: 1) літери *д, т, з, с, ц, л, н, р* позначають тверді фонемі; 2) ці ж літери позначають співвідносні з ними м'які фонемі. Поряд з орфографічним записом подайте їх запис фонематичною транскрипцією. Назвіть додаткові засоби, за допомогою яких на письмі передається м'якість фонем.

Зразок:

казка /казка/

зілля /з'іл'л'а/

дні /дн'і/

дні /дн'і/

Лукаш починає грати. Спочатку гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене й незабутнє, але хутко переможний

спів кохання покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом; весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмянний зимовий день змінється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зорянім вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя.

Вітер збиває білий цвіт з дерева. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, відко знов зимовий краєвид з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця... (*Леся Українка*).

Вправа 94. Запишіть фонетичною і фонематичною транскрипцією. Визначте способи позначення м'якості приголосних фонем і приголосних звуків у поданих словах.

Тютюн, пильний, весняний, ліщина, рясний, кільце, щодня, стілець, ділянка, бряжчати, молодість, коваль, сине, зілля, міць, колишне, літечко, ряст, ціль, потіха, зіронька, вись, дьоготь, кість, зозулька, ціна, дятел, тюк, цілісний, тягар, кинь, пізній, сільський, сяйво, неділя, недільний, шість, нічка, цюкати, тінь, літній, любов, січовик, вінця, гедзь, наділити, нявкати, лісок.

Вправа 95. Запишіть у дві колонки: 1) слова, у яких літери **я, ю, є** мають однофонемне значення; 2) слова, у яких ці літери позначають дві фонемі.

В'юн, вогняний, мяо, барельєф, юшка, хвиля, ляний, без'язикий, каятися, лють, явір, боятися, п'янкий, тюхтій, якати, подяка, солом'яний, порт'єра, поява, нюх, тюльпан, юність, об'єднаний, поєдинок, лялечка, копіювати, єнот, дзюдо, полум'яний, біль'ярд, воєнкор, воювати, під'юджувати, заюшити, трете, єхидна, ін'єкція, життєпис, юнак, танцюрист, якір, Пешковський, юстиція, матір'ю, заява, асиміляція, ательє, об'єктивний, боець, маззю, бюро, п'ятеро, конюшина, віньєтка, поєднати, дружнє, яструб, Лєсков, пояс, тушшю.

Вправа 96. Запишіть слова фонетичною та фонематичною транскрипціями. Порівнявши орфографічний запис із фонетичним і фонематичним, визначте, які фонемі і які звуки (варіанти цих фонем) позначають літери **д, т, з, с, ж, н, 2, ч, в**.

Зразок:

/ц/ – [ц]: /цар/ – [цар], /циган/ – [ц^іган], /цап/ – [цап];

ц [ц^і]: /цвах/ – [ц^ів^ах], /цвіт/ – [ц^ів^іт], /цвохнути/ – [ц^ів^охнути];

/ц^і/ – [ц^і]: /кінец^і/ – [кінец^і], /ц^іамрина/ – [ц^іамри^іна], /лошиц^іа/ – [лошиц^іа].

Доля, будь же, Десна, ділити, оселедцем, позбудься, будь-
д хто, великодній, дудка, у будці, відчинити, будяк, днювати, п'ятнадцять, долина.

Тільки, бореться, потужний, братчик, робіть же, Вітчизна,
т кутній, на квітці, отче, отцем, баскетбол, боротьба, от жаль, квітня, брат зятя, отже, звитяга, кліть, от сюрприз, клятьба.

Злазити, злазь, злазь же, з чоловіком, зять, зшити,
з перезимувати, з парубком, кузня, зіронька, заялозити, розженуся, пізніше, зілля, розширити.

Сип, шістдесят, Христа, сяйво, не журишь же, після,
с Парасчин, сало, косьба, ніс же, ніс би, сіль, синіти, дивись ще, просьба, висівки.

Жабка, Палажці, між дзьобом, на стежці, ліжник, Поволжя,
ж збіжжя, не поріжся, жолоб, аж засміялась, жінка, обжинки, міжзоряний, кужіль, підніжжя.

Ніжка, наріжний, віконця, тінню, коняка, нести, танцюрист,
н нірка, нюхати, киньте, станьте, ніжністю, колінця.

Гість, вогкий, могли, гірчиця, дьогтю, тугий, голос, гяур,
2 рагу, нігтик, Гюго, вигоріти, глина, дігтяр.

Очільник, волочба, нічці, чуйність, калач, не морочся,
ч паліччя, черепки, лічба, дочці, чарівниця, на паличці, хоч би, вечеря, піччю.

Молитва, священник, вів, ковдра, злива, лавка, Василь,
в вістря, вплав, дзвякнути, повний, вирвати, вільний, коваль, вважай, ковзкий, повітря, реву.

Вправа 97. Визначте звукове значення поданих літер, доберіть відповідні приклади (3 – 4 на кожне значення).

Зразок:

б /б/ – [б]: [б^іти], [б^аїка], [заб^ути];

[б^ʹ]: [б^ʹї], [б^ʹуро́], [об^ʹід].

В, й, к, я, ю, е, и, о, ц.

Вправа 98. Розгляньте таблицю¹, доповніть її власними прикладами (по 5 на кожен випадок).

Звукове значення окремих буквосполучень

Буква	Основне значення	Приклади	Додаткове значення	Приклади
дж	[дʲж] [дж]	джерело, раджу підживити, переджнив'я		
дз	[дʲз] [дз]	дзвін, дзиґа надзвичайно, підзвітний		
тс			[ц]	багатство [бага́цтво]
тш			[ч:]	коротше [коро́ч:е]
ться			[ц':]	вітається [в'іта́йе'ц':а]
чц			[ц':]	качці [ка́ц':і]
шс			[с':]	вітаєшся [в'іта́йе'с':а]

Вправа 99. З поданих текстів випишіть слова, у яких немає повної відповідності між буквами і фонемами.

I. Андрій прямував до старого береста, що ріс на вершечку горба...

Вліво від Андрія грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались у ньому, а за ним, на другому горбі, ховалася поміж деревами церква. За берестом лежала долі широка й зелена лука, порізана закрутами синьої річки... На виднокрузі, в далеких околиць селах, білили дзвіниці.

Був сонячний ранок провідної неділі. По церквах дзвонили. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золото сонця.

¹ Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С.373 – 412.

Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою:

– Га! вже воно так довго не буде!.. Вони як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!

«Вони» – були німці чи чехи, а може, й жиди, що перед шістьма роками приїздили оглядати згорілу сахарню. Хоч потому ніхто вже не цікавився руїнами. Андрій не покидав надій, що ось-ось не видко як наїдуть пани, усе полагодять і пустять фабрику.

Ну, а тепер він певний, бо панський пастух Хома Гудзь шепнув йому тоту новину. Хома хоч сидить біля товару, та все ж ближче до панів, бо треться коло них. Буде фабрика, буде!..

Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та! Велике щастя – латочка землі!.. Крутиться оден з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!.. (М. Коцюбинський).

II. Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху. Оте чисте, виплекане, немов вилизане матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами, в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка вкинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувсь на нитці, і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки.

– Мамо, давати обідати?

– Давай, давай, Гафійко...

Маланка зразу відійшла.

– Та чого ти крутишся по хаті, мов дзига? Так і миски поб'єш. І в церкві все крутилася та оглядалася... (М. Коцюбинський).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке графіка?
2. Що таке буква, або літера?
3. Чому українське письмо називають звуковим, фонематичним?

4. Що таке алфавіт? Як утворилися терміни «алфавіт», «азбука», «абетка»?
5. Скільки літер в українському алфавіті? Скільки літер позначають приголосні фонemi, а скільки голосні?
6. Які зміни відбулися в українському алфавіті з виходом у світ 4-ї редакції «Українського правопису» у 1993 році?
7. Які вимоги ставлять до організації графічної системи мови? Чи відповідає усім їм графічна система української мови? Наведіть приклади недотримання цих вимог.
8. Назвіть літери, які позначають голосні фонemi сучасної української літературної мови. Які з них завжди позначають по одній фонемі?
9. У яких випадках літери *я, ю, є* позначають одну фонему і вказують на м'яку чи пом'якшену вимову попереднього приголосного? Проілюструйте свою відповідь прикладами.
10. У яких позиціях *я, ю, є* мають двофонемне значення? Наведіть приклади.
11. Які фонemi передаються двома буквами?
12. Коли буквосполучення *дж, дз* позначають дві окремі фонemi? Наведіть приклади.
13. Як в українському алфавіті позначаються м'які приголосні фонemi? Чому букви *д, т, з, с, ц, л, н, р* є двофонемними?
14. Назвіть засоби позначення на письмі м'якості та пом'якшення приголосних звуків.
15. У якому випадку м'яка вимова приголосних звуків на письмі не передається?
16. Чи є в українській графічній системі спеціальні засоби, що позначають твердість приголосних? Який нелітерний графічний засіб, ужитий після букви на позначення приголосного, свідчить про твердість цього приголосного?
17. Наведіть приклади, коли одна буква передає на письмі різні звуки.
18. Коли довгі приголосні звуки передаються на письмі однаковими буквами, а коли – різними? Наведіть приклади.

Тестові завдання

1. Графіка – це розділ науки про мову, який вивчає:

- а) систему правил, що визначають написання слів;
- б) систему правил, що забезпечують нормативність написань;
- в) сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації;
- г) співвідношення літер і фонем.

2. Основною одиницею графічної системи є:

- а) фонема;
- б) графема;
- в) орфограма;
- г) алфавіт.

3. Алфавіт – це:

- а) спеціальні умовні знаки для передачі фонем на письмі;
- б) сукупність букв певної писемності, розташованих у сталому порядку, кожна з яких має свою назву;
- в) сукупність усіх рукописних і друкованих знаків певної писемності;
- г) сукупність літер певної мови.

4. Термін «алфавіт» утворений від назв перших букв:

- а) кирилиці;
- б) грецького алфавіту;
- в) українського алфавіту;
- г) латинського алфавіту.

5. Український алфавіт має:

- а) 33 літери;
- б) 32 літери;
- в) 32 літери і знак м'якшення;
- г) 33 літери й апостроф.

6. Основою сучасного українського алфавіту є:

- а) глаголиця;
- б) рунічне письмо;
- в) кирилиця;
- г) давньогрецький алфавіт.

7. До нелітерних графічних засобів належать:

- а) апостроф, наголос;
- б) знак м'якшення;
- в) апостроф, знак м'якшення;
- г) дужки, лапки.

8. Букви *я*, *ю*, *є* позначають дві фонем (*[ja]*, *[ju]*, *[je]*):

- а) на початку слова, після букв на позначення голосних, апострофа, знака м'якшення, *й*;
- б) на початку слова, після букв на позначення м'яких або пом'якшених приголосних, апострофа, знака м'якшення, *й*;
- в) завжди;
- г) після букв на позначення м'яких чи пом'якшених приголосних.

9. Букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки в кожному слові рядка:

- а) в'юн, вогняний, м'ята, барельєф;
- б) юшка, хвиля, ляний, без'язикий;
- в) каятися, явір, в'юнитися, якати;
- г) лють, боятися, п'яний, тюхтій.

10. Букви *я*, *ю*, *є* позначають два звуки в кожному слові рядка:

- а) подяка, солом'яний, порт'єра, поява;
- б) нюх, тюльпан, юність, об'єднаний;
- в) поєдинок, копіювати, єнот, біль'ярд;
- г) лялечка, дзюдо, полум'яний, воєнкор.

19. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) футбол, дихання, подвиг, подумки;
- б) дах, подорож, джерело, подушка;

- в) дівчина, раджу, дарунок, подяка;
- г) податок, удача, ходьба, Андрій.

20. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) південь, шедевр, Дніпро, сядь;
- б) баскетбол, духовність, подруга, далечінь;
- в) Дарина, Богдан, піджак, думка;
- г) душа, дні, більярд, годинник.

21. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) джаз, водиця, джура, одружений;
- б) долина, відчай, одежина, радитись;
- в) тридцять, дрімота, будинок, дружка;
- г) відерце, духовність, дифтонг, щоденник.

22. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) подорожній, діжка, однина, дитина;
- б) Тбілісі, ударний, драма, детектив;
- в) диригент, дьоготь, дукач, дисципліна;
- г) вид, відмінок, трудитися, джин.

23. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) радник, адміністрація, діамант, одержати;
- б) дисиміляція, глід, держава, здивуватися;
- в) дармоїд, деревій, будівля, садок;
- г) дисонанс, дракон, блюдце, схід.

24. Звук [т] є в кожному слові рядка:

- а) техніка, витягати, готичний, анекдот;
- б) трусити, стримати, тариф, трунок;
- в) невістчин, отець, талант, тривога;
- г) отава, телиця, копитце, тренування.

25. Звук [т] є в кожному слові рядка:

- а) готель, варто, жарт, містечко;

- б) питання, станція, тижневий, болітце;
- в) Полтава, метафора, шепіт, вітчим;
- г) ментальний, отримати, вертеп, невістці.

26. Звук [т] є в кожному слові рядка:

- а) планета, кентавр, трактор, баластний;
- б) континент, сотий, тріска, квітці;
- в) прослати, таємниця, часточка, пристрасний;
- г) зітканий, субота, жорстокий, братство.

27. Звук [т] є в кожному слові рядка:

- а) скатертина, тоскно, уста, могутній;
- б) птах, компостний, Карпати, розкутий;
- в) Тимофій, тривога, золото, отцем;
- г) утома, пустеля, тон, привітний.

28. Звук [т] є в кожному слові рядка:

- а) товариш, строфа, птиця, шістсот;
- б) катрен, футбол, теорія, туман;
- в) світло, безстрашний, планетарій, у хустці;
- г) витвір, точка, отупіння, фонетика.

29. Звук [з] є в кожному слові рядка:

- а) зірка, зайчик, злива, застава;
- б) кобза, Захар, zenітка, золото;
- в) захід, зупинка, збіг, зцідити;
- г) березень, козацький, пізній, звичай.

30. Звук [з] є в кожному слові рядка:

- а) кізонька, підзахисний, зеленіти, зустріч;
- б) земля, вокзал, зцілення, затишок;
- в) узуватися, дзеркало, Різдво, резюме;
- г) дзьоб, зірниця, затока, позаздрити.

31. У якому рядку у всіх словах є звук [с]?

- а) сальто, Парасчин, солянка, посестра;
- б) сіль, висмикнути, сховати, асиміляція;
- в) оселедець, шістдесят, слимак, солома;
- г) масло, осилити, квасоля, слива.

32. У якому рядку у всіх словах є звук [с]?

- а) осердя, юстиція, масовий, Христя;
- б) косьба, нести, лист, спалахнути;
- в) краса, навіс, постать, рясний;
- г) юність, січовик, Василина, поселити.

33. У якому рядку у всіх словах є звук [с]?

- а) синіти, смуток, Десна, посол;
- б) красуня, висівки, пасовище, прислівник;
- в) сяйво, ніжність, слава, навмисне;
- г) сотня, сивина, класика, принісши.

34. У якому рядку у всіх словах є звук [з']?

- а) пізній, зілля, кузня, зіронька;
- б) зимувати, зять, зяблик, розірвати;
- в) маззю, зів'янути, крізь, жалюзі;
- г) роззява, злива, сузір'я, резюме.

35. У якому рядку у всіх словах є звук [з']?

- а) без'язикий, зілля, зяблик, паризький;
- б) князь, книжці, зірниці, різьбяр;
- в) гедзь, сузір'я, слизько, боягузький;
- г) дзюдо, зіткнення, воронезький, низький.

36. У якому рядку у всіх словах є звук [з']?

- а) вузький, зірниця, з'ясувати, слизько;
- б) зять, позиція, галуззя, дзьоб;
- в) косьба, різьблення, злазьте, зіниця;
- г) близькість, позірний, паморозь, паморозю.

37. У якому рядку у всіх словах є звук [ж]?

- а) Палажці, жаль, бряжчати, Женева;
- б) жабка, жолоб, обжинки, пожовкнути;
- в) переможний, жінка, важити, жахіття;
- г) дружній, потужний, міжзоряний, отже.

38. У якому рядку у всіх словах є звук [ж]?

- а) важкий, ніжність, паж, наріжний;
- б) на стежці, пожежа, пожива, кужіль;
- в) пружина, збіжжя, бджілка, пражити;
- г) джміль, вважати, жолоб, жалітися.

39. У якому рядку у всіх словах є звук [ж]?

- а) Поволжя, зважати, жалібний, кожний;
- б) жадати, жовтий, стежина, підніжжя;
- в) зважся, ходжу, жарт, джакузі;
- г) мажорний, ближчати, можливо, авжеж.

40. У якому рядку у всіх словах є звук [г]?

- а) горизонт, пагін, гречка, гість;
- б) гяур, звитяга, бігти, гратися;
- в) могти, збіг, година, погода;
- г) голос, тугий, дьогтю, гірчиця.

41. У якому рядку у всіх словах є звук [г]?

- а) рагу, вигоріти, горб, берегти;
- б) вогкий, глина, гай, нога;
- в) гримати, галас, вигін, дігтяр;
- г) Гюго, гайнути, грім, гармидер.

42. У якому рядку у всіх словах є звук [х]?

- а) мох, Харків, сніг, хвіртка;
- б) хронотоп, хлоп'я, нігтик, маховик;
- в) бігти, вогкий, хоробрий, хвала;
- г) хранитель, храм, хіхикати, нюх.

43. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) синіти, сірий, селяни, соняшник;
- б) хоробрий, вогкий, прихисток, халепа;
- в) манера, маківка, омана, місяць;
- г) дріт, донечка, раджу, видих.

44. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) весна, втрата, поволі, Ярослав;
- б) зима, пізній, зухвалий, кобзар;
- в) мак, кіготь, клямка, крилатий;
- г) ніжці, зірниця, узяти, мазь.

45. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) джура, отже, джин, відчай;
- б) підземний, дзеркало, дзвонити, дзига;
- в) гедзь, дзвонар, дзеркальний, дзьоб;
- г) дзбан, дзвякнути, дзеркало, гудзик.

46. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) жнива, обжинки, збіжжя, пожежа;
- б) дарунок, відро, віддати, здихатися;
- в) дідусь, молотьба, дні, дякую;
- г) м'ята, мідь, мюзикл, тьмянний.

47. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) голод, гість, вигнати, вогонь;
- б) свято, прославити, повість, сон;
- в) Йосип, гайок, ймення, сойка;
- г) Парасчин, пошана, щирий, шепіт.

48. У якому рядку у всіх словах є спільний приголосний звук?

- а) калина, крихта, кігті, виделка;
- б) яблуня, барельєф, майорить, район;
- в) шелест, Вишгород, пошана, мишка;

г) пастух, хлопчик, хіба, тихий.

49. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) дишло, подвиг, баскетбол, думка;
- б) Дарина, подарунок, джерело, подушка;
- в) діжка, буджу, вдосвіта, одяг;
- г) видихнути, удар, дятел, Дмитро.

50. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) денний, дріт, Дністер, будь;
- б) душевний, дружба, футбол, далина;
- в) Дарниця, будинок, піджак, дошка;
- г) діти, звідси, сад, дитинство.

51. Звук [д] є в кожному слові рядка:

- а) радість, водойма, джаз, одружений;
- б) долоня, відчай, одежина, порада;
- в) дванадцять, бідолашний, дача, друг;
- г) видолинок, назад, дрова, денний.

52. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) сінце, косьба, правило, апостроф;
- б) каравай, єдиний, звичай, арф'яр;
- в) підручник, дзбан, тушшю, пісня;
- г) цвях, єднання, криниця, молитва.

53. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) розв'язання, колонка, алфавіт, підзвітний;
- б) задзеркалля, поетичний, гостинно, осика;
- в) солов'їний, гудзик, соковитий, вертоліт;
- г) ласощі, джмелик, насіння, казковий.

54. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) гусеня, пісенний, калька, йоржик;
- б) виїжджати, щирість, приголосний, вереда;

- в) прояв, гаївка, Великдень, прибуток;
- г) фонема, самотність, небеса, сюрприз.

55. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) дзвіночок, галуззя, черешня, помаранча;
- б) юродивий, танцюрист, мольберт, поселитися;
- в) якір, бюро, долати, ін'єкція;
- г) підзахисний, сп'яніння, конюшина, лялечка.

56. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) надзвуківий, спрощення, ліжник, обжинки;
- б) ляний, коняка, ніжність, голос;
- в) дзюдо, квітневий, коваль, калина;
- г) літній, любов, лісок, об'єктивний.

57. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) братчик, малина, світанок, подружній;
- б) ательє, материнство, прощення, осердя;
- в) скатертина, підручник, методика, возз'єднання;
- г) отчий, рукавичка, метамова, друкарня.

58. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) барельєф, щедрість, вербичка, малеча;
- б) щавель, квітник, агентство, поляна;
- в) чумақ, копитце, танцюрист, подяка;
- г) матір'ю, дзенькіт, Христя, гірчиця.

59. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) пшениця, щиглик, поліття, заручини;
- б) Ївга, кузня, зернина, паляниця;
- в) яблунька, щирість, пояснення, підживити;
- г) глибінь, калина, бджола, плакса.

60. Однакова кількість букв і звуків у кожному слові рядка:

- а) підживлення, конструктор, помилятися, пауза;

- б) роботящий, блиск, дзеркальний, плямка;
- в) рілля, щогла, кулястий, комашня;
- г) косар, Польща, покращення, юність.

61. У якому рядку у всіх словах буквосполучення *дж*, *дз* позначають звуки [дʲж], [дʲз]?

- а) відзнака, кукурудза, віджимати, ходжу;
- б) підзолистий, дзеркало, дзвін, віджени;
- в) джерело, гудзик, підземний, джем;
- г) джміль, дзбан, гандж, бджола.

62. У якому рядку у всіх словах буквосполучення *дж*, *дз* позначають звуки [дʲж], [дʲз]?

- а) броджу, джигіт, надзвичайний, віддзеркалення;
- б) раджу, гедзь, дзвонар, підземний;
- в) дзвонити, піджак, джура, дзвеніти;
- г) дріжджі, джаз, відзвучати, дзвякнути.

63. У якому рядку у всіх словах буквосполучення *дж*, *дз* позначають звуки [дʲж], [дʲз]?

- а) джемпер, дзвонар, джигіт, дзига;
- б) підзаголовок, джгут, джем, дзеленькати;
- в) кинджал, дріжджі, відзначити, кукурудза;
- г) підземелля, раджу, джаз, відзолити.

64. У якому рядку у всіх словах буквосполучення *дж*, *дз* позначають звуки [дʲж], [дʲз]?

- а) раджа, віджити, джазовий, дзбан;
- б) відзвук, піджак, відзвітувати, дзвонити;
- в) джура, воджу, дзенькіт, джоуль;
- г) відзнака, підзорний, дзеркальний, дзьобати.

65. У якому рядку у всіх словах буквосполучення *дж*, *дз* позначають один звук?

- а) сиджу, віджиматися, їжджу, дзвонити;

- б) дзьобати, джезва, джем, підзолистий;
 в) джигун, гандж, гедзь, провадження;
 г) дзвякнути, джміль, проважати, віджартовуватися.

66. Установіть відповідність:

- 1) д – /д/ – [д̂з];
 2) д – /д' / – [д'];
 3) д – /д/ – [д'];
 а) у будці, п'ятнадцять, відсіля;
 б) великодній, днювати, у Відні;
 в) оселедцем, підступ, людство;
 г) будь-хто, поділ, подяка.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

67. Установіть відповідність:

- 1) т – /т/ – [д̂з];
 2) т – /т/ – [т'];
 3) т – /т/ – [д];
 а) кутній, квітня, пітніти;
 б) футзал, от знай, тут зима;
 в) баскетбол, тут би, Тбілісі;
 г) звитяга, кліть, тім'я.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

68. Установіть відповідність:

- 1) с – /с/ – [ш];
 2) с – /с' / – [з'];

3) с – /с/ – [з];

а) Парасчин, мисчина, гусчин;

б) призьба, грозьба різьба;

в) ніс же, приніс би, шістдесят;

г) просьба, косьба, пасьба.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

69. Установіть відповідність:

1) з – /з/ – [ш];

2) з – /з/ – [ж];

3) з – /з/ – [з'];

а) Мотузчин, вивізви, з джерела;

б) злазь же, Кузьчин, крізь жалюзі;

в) з чуйністю, зчісувати, з чаші;

г) кузня, приятнь, пізніше.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

70. Установіть відповідність:

1) ч – /ч/ – [д̂ж];

2) ч – /ч/ – [ч'];

3) ч – /ч/ – [ц'];

а) відзначся, вибачся, возвеличся;

б) лічба, хоч би, волочба;

в) слухачка, часечка, качечка;

г) очільник, підвечірок, очіпок.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

71. Установіть відповідність:

- 1) кривда, чоловікові, ставок;
 - 2) кільце, кість, якір;
 - 3) так званий, як бачите, повсякденний;
- а) к – /к/ – [к];
 - б) к – /к/ – [г];
 - в) к – /к' / – [к'];
 - г) к – /к/ – [к'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

72. Установіть відповідність:

- 1) могли, бігти, тягти;
 - 2) Гюго, гірчиця, гяур;
 - 3) дігтяр, полегкість, кігтистий;
- а) г – /г/ – [г];
 - б) г – /г/ – [х];
 - в) г – /г' / – [г'];
 - г) г – /г/ – [г'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

73. Установіть відповідність:

- 1) кужіль, межі, жіночність;
 - 2) між дзвінками, міжцентровий, міжсезоння;
 - 3) Палажці, не поріжся, на стежці;
- а) ж – /ж/ – [з'];
 - б) ж – /ж/ – [ж'];
 - в) ж – /ж/ – [з];
 - г) ж – /ж/ – [с'].

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

74. Установіть відповідність:

- 1) літери, що позначають дві фонemi: тверду і співвідносну м'яку;
 - 2) літери, що можуть мати однофонемне або двофонемне значення;
 - 3) літери, що позначають одну фонему (мають однофонемне значення);
- а) я, ю, є;
 - б) дж, дз;
 - в) д, н, л;
 - г) м, г, ф.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

ОРФОГРАФІЯ

Вправа 100. Визначте, на яких принципах орфографії ґрунтуються орфограми в поданих словах. Відповідно до цього запишіть їх у чотири колонки.

Лічба, косьба, просьба; ялинка, єдиний, юнак, їхати; Коваль – коваль, Надія – надія; вечеря, вечора; дьогтю, нігті, легкий; прагнеться, мислиться, кається, соромишся; вісник, умисне, корисний; стіл, рід, батьків, іду; щирий, шука, щасливий; зцідити, зціпити, зшити; спитати, скрутити, сфабрикований, стиснути, схвилювати; дзеркало, дзбан, джміль; поїздці, невістці, артистці; кажан, калач, багатий, гарячий; розсипати, розжарений, розправити, безшовний, безжурний; кишенья, левада, лиман, лопух; Марокко, Руссо; насилу – на силу, по нашому – по-нашому, убік – у бік, вранці – в ранці; весна, село, розумний; кузня, листя, пісня; туристський, агентство, дилетантський; **предобрий**, **пригірклий**, **прибігти**; убозтво, ткацтво, празький, буцацький; пшеничний, сонячний, яечня; весни, села, розум; Дізель – дизель, Ватт – ват.

Вправа 101. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф. Письмово поясніть правопис виділених слів.

Назвіть слова, написання яких змінилося відповідно до нової редакції правопису.

Над...яр...я, без...язикий, передгір...я, арф...яр, черв...як, торф...яний, верб...яний, бур...я, бур...ян, бур...яний, бур...як, **верф...ю**, п...янкий, плем...я, праслов...янський, св...ятковий, В...ячеслав, Св...ятослав, Лук...ян, Стеф...юк, моркв...яний, мавп...ячий, духм...яний, **пів...яблука**, **пів...Європи**, **пан...європейський**, пів...юрти, **пів...острів**, транс...європейський, пам...ятка, рівноправ...я, об...єднати, під...юджувати, з...ясувати, з...економити, з...орати, зв...язати, розв...язання, **цв...ях**, дит...ясла.

Вправа 102. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, знак м'якшення. Письмово поясніть правопис виділених слів. Як можна перевірити написання слів, виділених курсивом?

Коли-небуд..., близ...ко, україн...с...кий, **прип'ят...с...кий**, **облич...**, бур..., сторіч..., Хар...ків, уман...ський, **Уман...щина**,

ірпін...ський, **корін...чик**, мен...ший, тон...ший, праслов'ян...ський, **киц...ці**, киц...чин, **Малан...ці**, Малан...чин, Натал...ці, Натал...чин, **піднос...ся**, **підніс...ся**, винос...те, винос...ся, виніс...ся, вір...те, піз...ній, т...мянний, **різ...бяр**, нян...чин, брин...чати, дзелен...чати, **Омел...ян**, Ул...яна, Фед...чук, Михал...чук, ціпил...но, пужал...но, пужал...це, чотир...ма, шістдесят..., п'ят...десят..., **люд...с...кіс...ть**, **слиз...кіс...ть**, **різ...кіс...ть**, **бояз...кіс...ть**.

Вправа 103. Запишіть, вставляючи пропущені літери. Усно поясніть, чому вимова поданих слів відрізняється від написання і в який спосіб можна перевірити написання сумнівних приголосних. Письмово поясніть правопис виділених слів.

Пара...чин, Они...чин, (*він*) сміє...ся, (*ти*) сміє...ся, (*ти*) бере...ся, не порі...ся, згри...ши, прині...ши, **ай...берг**, у ложе...ці, у кни...ці, на сте...ці, боро...ьба, про...ьба, моло...ьба, ро...судити, ро...жарити, ро...шарування, ро...жевритися, ро...ширити, бе...чинство, бе...жалісний, ане...дот, Ві...чизна, ні...ті, дьо...тю, **кі...тик**, фу...бол, баске...бол, ві...чай, льо...чик, ма...ч, моло...ший, бага...ший, ...пізнитися, ...хитрувати, ...фабрикувати, ...фокусувати, ...цідити, ...садити, п'я...десят, Вели...день.

Вправа 104. Запишіть, вставляючи замість крапок літери **з** або **с**. Яке фонетичне явище зумовлює труднощі у написанні виділених слів?

...косити, ...сихатися, ...харапудити, ...середини, ...саджувати, ...фальсифікований, ...сукати, ...крадатися, ...цементований, ...креслений, ...хвалений, ...фабрикувати, ...повільнений, ...сунутися, ...сипаний, ...фотографуватися, ...сув, ...пакуватися, ...хрестити, ...сутулений, ...партачити, ...фальшивити, ...ціплення, ...п'яніння, ...тиха, ...просоння, ...ціджений, ...тривожений, ...формованість, ...хибити, ...цілитися.

Вправа 105. Запишіть, на місці крапок вставляючи, де потрібно, літери. Послуговуючись «Українським правописом», аргументуйте написання виділених слів (письмово).

Чес...ний, пристрас...ний, ненавис...ний, **об'їз...ний**, під'їз...ний, контраст...ний, улес...ливий, пес...ливий, компос...ний, хвас...ливий, тиж...невий, виїз...ний, якіс...ний, зап'яс...ний, балас...ний,

корис...ний, пропаганди...ський, інтеліген...ський, кіс...лявий, **аген...ство**, інтриган...ський, компроме...тація, аванпос...ний, **дисиден...ський**, проїз...ний, хвас...нути, емігран...кий, плюс...нути, антифашис...ський, шіс...надцять, **хворос...няк**.

Вправа 106. Від поданих слів утворіть прикметники, запишіть їх і поясніть правопис.

Доблесть, хрест, заздрість, область, аванпост, виїзд, честь, студент, вартість, баласт, турист, якість, користь, кар'єрист, рідкість, масло, терорист, компост, ненависть, злість, моделіст, радість, перехрестя, захист, контраст.

Вправа 107. Запишіть, вставляючи, де це потрібно, пропущені літери. Поясніть написання виділених слів (письмово).

От...оді, от...епер, от...ам, військ...омат, числен...ий, числен...ість, числен...о, здійснén...ий, здійснен...ий, здійснén...ість, **нездолán...ий**, **нездóлан...ий**, недоторкán...ий, недотóркан...ий, невблагán...ий, несказán...ий, блажен...ий, священ...ий, священ...ик, священ...ий, сказан...ий, спечен...ий, **довгождан...ий**, жадан...ий, л...яний, с...авець, жит...єпис, під...аш...я, під...аш..., сторіч...я, сторіч..., почут...я, почут...ів, стат...я, **стат...і**, **стат...єю**, **стат...ей**, облич...я, облич..., нал...єш, зран...я, спросон...я, попідвікон...ю, попідтин...ю, роз...броєн...я, оз...броєн...я, воз...'єднан...я.

Вправа 108. Поставте іменники III відміни у форму орудного відмінка однини. Поясніть, чому не в усіх словах відбувається подовження приголосних. За допомогою словника з'ясуйте значення виділених субстантивів.

Печать, цвіль, ніжність, віддаль, мазь, туш, жовч, обережність, тінь, паморозь, бязь, суверенність, м'якоть, пам'ять, гусінь, **нехворощ**, путь, доповідь, подорож, **верф**, річ, погибель, розкіш, Керч, каламуть, одіж, любов, мати, міць, ваніль, незалежність, ртуть, гуаш, **кіновар**, харч.

Вправа 109. Поясніть наявність чи відсутність подвоєння букв у поданих словах.

Стаття, статті, статтю, статтею, статей, статтями, у статтях; суддя, судді, суддю, суддею, суддів, суддям, суддями, суддівський, суддівство, судейський; обличчя, обличчю, обличчям, на обличчі, облич, обличчями, на обличчях; життя, життю, життям, у житті, життів, життями, у життях, життєвий, життєпис, життєдайний, життєлюб, житейський.

Вправа 110. Запишіть слова, вставляючи замість крапок літери **о**, **а**.

Б...гатий, б...гато, б...гатство, б...гаття, б...гач, г...рячий, г...рячка, г...ріти, г...разд, к...жан, к...лач, к...чан, х...зяїн, х...лява, б...гатир (багата людина), б...гатир (сильна людина), к...миш, к...рявий, с...лдат, б...рсук, ...таман, п...ром, г...няти, л...мати, вил...мувати, допом...гати, пров...джати.

Вправа 111. Запишіть слова, вставляючи замість крапок літери **е**, **и**.

Сел...з...нь, дж...р...ло, прор...вний, кл...котіти, л...ман, м...нулий, п...ріг, кр...ниця, кел...х, л...мон, ш...потіти, л...вада, дал...ч, л...б...диний, т...плиця, бл...щати, р...бро, ст...рня, стр...міти, спл...ту, справ...длиий, тр...вога, поп...лу, с...режки, гр...міти, к...шеня, тр...вати, в...рховіття, В...ликд...нь.

Вправа 112. Запишіть, вставляючи замість крапок букви **е**, **и** або **і**. Письмово поясніть написання виділених слів.

Пр...мудрий, пр...д'явити, пр...блякнути, пр...ходити, **пр...гіркий**, **пр...гіркий**, пр...освящений, пр...рва, пр...вабити, пр...двічний, пр...зирливий, пр...смаглий, пр...комічний, пр...стол, пр...печений, пр...гнічений, пр...дстати, пр...звисько, пр...гвинтити, **пр...старілий**, **пр...старілий**, **пр...старкуватий**, **пр...старий**, **пр...старітися**, пр...подобний, пр...в'ялий, пр...битися, пр...зирство, пр...святий, пр...дтеча, пр...болотний, пр...звище.

Вправа 113. Від поданих слів утворіть прикметники з суфіксом **-ськ**, поясніть їх правопис. Підкресліть слова-винятки, у яких чергування приголосних не відбувається.

I. Бахмач, Ладога, Калуш, Рига, Тбілісі, Люксембург, Владивосток, Запоріжжя, Кагарлик, Прага, Кременчук, Дамаск, Страсбург, Мекка, Космач, Цюрих, Золотоноша, Буг, Туніс, Ламанш, Лейпциг, Гаага, Овруч, Париж, Острог, Прилуки, Галич, Гамбург, Кавказ, Норвегія, Нью-Йорк.

II. Чуваш, словак, лях, черкес, тюрк, інгуш, бурят, коряк, ескімос, волох, турок, француз, чех, ацтек, печеніг, таджик, тунгус, узбек, казах, калмик, киргиз, баск, латиш, абхаз, грек.

Вправа 114. Від поданих слів утворіть прикметники з суфіксом **-ськ**, **-ств** (де це можливо), поясніть їх правопис.

Козак, ткач, гірник, студент, боягуз, герцог, моряк, люди, чиновник, юнак, купець, кріпак, робітник, викладач, молодець, насильник, президент, жінка, дивак, птах, стрілець, авантюрист, багач, народник, кравець, пророк, солдат, парубок, чумак, народознавець, читач, будівник, брат, користувач, ремісник, лейборист, убогий, вояк, солдат.

Вправа 115. Від поданих слів утворіть іменники з суфіксом **-ин**, поясніть їх правопис.

Галицький, київський, гуцульський, крелевецький, вінницький, львівський, одеський, хмельницький, полтавський, козацький, тернопільський, вояцький, волоський, калуський, херсонський, донецький, косівський, наддніпрянський, німецький, черкаський, словацький, батьківський, кріпацький, панський.

Вправа 116. Запишіть іншомовні слова, вставляючи літери на позначення голосних звуків.

Д...ректор, пр...з...дент, д...кан, Ц...церон, Т...ц...ан, реч...татив, брош...ра, пр...т...ндент, Ч...каго, парф...ми, Мекс...ка, дж...нси, Корс...ка, д...лема, Кр...т, пр...з...нтація, Мадр...д, парф...мерія, пр...ор...тет, Лейпц...г, Флор...да, Брат...слава, граф...н, д...героїзація, Ват...кан, Л...сабон, л...сабонський, Р...н...санс, ж...рі, Вав...лон,

р...ж...сер, С...дней, д...зель, Д...зель, параш...т, д...зорієнтація, Міссіс...пі, к...нджал.

Вправа 117. Запишіть слова, вставляючи букви **е, и**.

С...гментний, фр...кативний, афр...кат, д...ф...р...нційний, ід...нт...фікаційний, д...ст...нктивний, с...нтагма, р...курсія, об...ртони, п...рцепція, акц...нтуаційний, альв...олярний, лат...ральний, д...нтальний, кор...ляція, д...стр...буція, експ...р...м...нтально-фонетичний, фар...нгальний, р...дукція.

Вправа 118. Запишіть, вставляючи замість крапок, де це потрібно, пропущені літери. У виділених словах письмово поясніть наявність чи відсутність подвоєння букв на позначення приголосних. Значення невідомих слів з'ясуйте за допомогою словника.

Барок...о, ін...овація, Гол...андія, ман...а, лібрет...о, **кон...отація**, **дур...а** (*рослина*), фін..., Мек...а, мот...о, ап...ерцепція, Бет...і, **інтермец...о**, сюр...еалізм, бул...а, **ім...іграція**, **ем...іграція**, піц...а, мір...а (*ароматична смола*), беладон...а, ір...еальний, Рус...о, ан...отація, бон...а, нет...о, пен...і, біл...ь (*законопроект*), ім...ітація, Марок...о, марок...анський.

Вправа 119. Запишіть слова іншомовного походження, вставляючи замість крапок знак м'якшення або апостроф.

Ател...є, ф...юзеляж, кур...єр, конференс...є, п...єдестал, кон...юнктура, порт...єра, він...єтка, кон...юнктивіт, кан...йон, п...юпітр, об...єкт, міл...йон, б...юро, миш...як, міл...ярд, б...юджет, ін...єкція, барел...єф, ескадрил...я, п...юре, суб...єкт, куп...юра, шампін...йон, вол...єр, дос...є, інтерв...ю, мантил...я, грав...юра, ар...єргард, бул...йон, Монтеск...є, Г...юго, Н...ютон, М...ллер, Мол...єр.

Вправа 120. Запишіть правильно, поясніть вживання великої літери у власних назвах (у виділених – письмово).

П/президент України, Г/голова В/верховної Р/ради України, В/верховна Р/рада України, П/парламент, **М/міністерство О/освіти і Н/науки України**, у спеціальній літературі А/антонівка, у загальному вжитку А/антонівка, В/велика В/ведмедиця, Т/туманність А/ан-

дромеди, З/земля зі своїм супутником М/місяцем, Д/далекий С/схід, П/південно-З/західна З/залізниця, В/вулиця Я/ярославів В/вал, Т/троїстий С/союз, У/угорська Р/республіка, З/збройні С/сили України, Ц/центральна У/управа В/всеукраїнського Т/товариства Просвіта імені Тараса Шевченка, Т/тимчасовий У/уряд, Ф/федерація Н/незалежних П/профспілок України, К/коран, Б/бог З/зевс, С/святий Д/дух, С/софійський С/собор, Д/день У/учителя, В/великий П/піст, Г/громадянська В/війна, В/вітчизняна В/війна, А/акт П/проголошення Н/незалежності України, О/орден П/пошани, М/медаль З/за В/відвагу, **Г/грінченків словник, Ф/франківські сонети, Г/гордїв вузол, П/піфагорова теорема, А/афіна, М/муза, А/ангел, сучасні Г/геркулеси, персонаж казки Д/дід М/мороз, загальні назви Д/дід М/мороз, Б/баба Я/яга.**

Вправа 121. Запишіть разом, через дефіс або окремо. Письмово прокоментуйте написання виділених слів.

Будь/хто, лінгво/стилістичний, в/цілому, губно/губний, на/швидку/руч, пів/аркуша, не/мов/би/то, **з/будь/ким**, сто/п'ятдесяти/річчя, загально/освітній, на/двоє, прем'єр/міністр, де/який, у/сто/крат, хто/зна/який, по/між, міні/диктант, нижче/згаданий, **старо/слов'янський**, на/добраніч, **мовно/літературний, мовно/стильовий**, член/кореспондент, по/латині, супер/сегментний, **будь/з/ким**, пів/Києва, з/по/між, не/зважаючи/на, сімдесяти/п'яти/мільйонний, вузько/діалектний, аби/то, анатоמו/фізіологічний, дарма/що.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке орфографія? Що вона вивчає?
2. Що таке орфограма? Які є різновиди орфограм?
3. Які принципи орфографії ви знаєте?
4. Які принципи є основними для орфографії сучасної української літературної мови?
5. У чому полягає фонетичний принцип правопису? Що є його вихідною одиницею?
6. Які орфограми ґрунтуються на фонетичному принципі?

7. У чому суть морфологічного принципу правопису?
8. Які звуки та звукосполучення передаються на письмі на основі морфологічного принципу?
9. У яких випадках застосовується історичний, або традиційний, принцип орфографії? У чому він полягає?
10. Які написання здійснюються за смисловим (диференційним) принципом орфографії?

Тестові завдання

1. Орфографія – це:

- а) історично сформована, уніфікована система правил, що визначають написання слів;
- б) розділ мовознавства, який вивчає і розробляє систему правил, що забезпечують нормативність вимови;
- в) сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації;
- г) розділ науки про мову, що вивчає співвідношення літер і фонем.

2. Правильне написання, яке обирається з кількох можливих і ґрунтується на закріпленому в системі орфографії правилі, називається:

- а) орфографічна норма;
- б) орфограма;
- в) орфографічне правило;
- г) принцип орфографії.

3. Короткі чіткі рекомендації щодо передачі усного мовлення на письмі називаються:

- а) орфографічними правилами;
- б) принципами орфографії;
- в) орфограмами;
- г) орфографічним словником.

4. Українська орфографія побудована на основі таких принципів:

- а) фонетичного, морфологічного, історичного, смислового;
- б) фонологічного, морфологічного, історичного, смислового;
- в) фонетичного, морфемного, історичного, традиційного;
- г) фонетичного, морфонологічного, історичного, смислового.

5. *Е, и*, що позначають наголошені звуки [е], [и], пишуться за:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) смисловим принципом;
- в) морфологічним принципом;
- г) традиційним принципом.

6. *Е, и* на позначення ненаголошених звуків [е], [и] пишуться за:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) смисловим принципом;
- в) морфологічним принципом;
- г) традиційним принципом.

7. Префікс *з-* перед буквами на позначення глухих (крім *к, п, т, ф, х*) пишеться за:

- а) морфологічним принципом орфографії;
- б) фонетичним принципом;
- в) історичним принципом;
- г) смисловим принципом.

8. Буква *щ* пишеться за:

- а) смисловим принципом орфографії;
- б) історичним принципом;
- в) фонетичним принципом;
- г) морфологічним принципом.

9. За фонетичним принципом орфографії пишемо:

- а) букву *а* на місці етимологічного [о] перед складом з наголошеним [а];

- б) префікси *роз-*, *без-* перед шиплячими;
- в) *дж*, *дз* на позначення однієї фонемі;
- г) дієслівні форми на *-шся*, *-ться*.

10. За морфологічним принципом орфографії пишуться:

- а) прислівники, правопис яких необхідно запам'ятати;
- б) дві однакові літери для передачі подовженої вимови приголосних;
- в) буква *щ*;
- г) префікси *пре-*, *при-*.

11. За традиційним (історичним) принципом орфографії пишуться:

- а) слова з ненаголошеними голосними [e], [и], [o], що не перевіряються наголосом;
- б) слова з ненаголошеними голосними [e], [и] та з [o] перед наголошеними [y], [i];
- в) слова з наголошеними [e], [и];
- г) літера *г*, що позначає дзвінкий [г] перед глухими, у словах *кігті*, *нігті*, *легко*, *вогко*, *дьогтю* і похідних від них.

12. *О*, *е* після букв на позначення шиплячих приголосних пишемо за:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) смисловим принципом;
- в) морфологічним принципом;
- г) традиційним принципом.

13. Основою для перенесення слів із рядка в рядок є:

- а) фонетичний принцип орфографії;
- б) смисловий принцип;
- в) морфологічний принцип;
- г) традиційний принцип.

14. Буквосполучення *чн* у словах, де у вимові є дисиміляція (на зразок *сонячний, молочний, місячний*), пишемо за:

- а) фонетичним принципом орфографії;
- б) смисловим принципом;
- в) морфологічним принципом;
- г) традиційним принципом.

15. Букви *я, ю, є, ї* пишуться за:

- а) смисловим принципом орфографії;
- б) історичним принципом;
- в) фонетичним принципом;
- г) морфологічним принципом.

16. Буквосполучення *дж, дз* на позначення однієї фонemi пишуться за:

- а) смисловим принципом орфографії;
- б) історичним принципом;
- в) фонетичним принципом;
- г) морфологічним принципом.

17. Слова, у яких відбулася асиміляція, здебільшого пишуться за:

- а) морфологічним принципом орфографії;
- б) фонетичним принципом;
- в) історичним принципом;
- г) смисловим принципом.

18. Префікс *з-* у словах на зразок *зцідити, зціпити, зцементувати, зцілити* пишеться за:

- а) морфологічним принципом орфографії;
- б) фонетичним принципом;
- в) історичним принципом;
- г) смисловим принципом.

19. Установіть відповідність:

- 1) фонетичний принцип орфографії;
 - 2) морфологічний принцип орфографії;
 - 3) традиційний принцип орфографії;
- а) мрію, ягода, їжа;
 - б) сформувати, сплутати, згаяти;
 - в) зістися, зчорніти, зшити;
 - г) долина – Долина, баран – Баран, надія – Надія.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

20. Установіть відповідність:

- 1) фонетичний принцип орфографії;
 - 2) морфологічний принцип орфографії;
 - 3) традиційний принцип орфографії;
- а) на зустріч – назустріч, на пам'ять – напам'ять, у бік – убік;
 - б) дзвін, джміль, дзеркало;
 - в) легкий, вогкий, кігті, нігті, дьогтю;
 - г) зрання, навмання, спросоння.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

21. Установіть відповідність:

- 1) фонетичний принцип орфографії;
 - 2) морфологічний принцип орфографії;
 - 3) смисловий принцип орфографії;
- а) кишень, лиман, лимон;
 - б) непоганий – не поганий, недруг – не друг, немало – не мало;
 - в) пшоно, пшениця, шостий, шести;

г) розжарити, безшелесний, розсунути.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

22. Установіть відповідність:

- 1) фонетичний принцип орфографії;
- 2) морфологічний принцип орфографії;
- 3) диференціувальний принцип орфографії;
- а) вісник, умисний, корисний;
- б) щирий, щука, щасливий;
- в) туристський, агентство, журналістський;
- г) козак – Козак, віра – Віра, лев – Лев.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

23. Установіть відповідність:

- 1) фонетичний принцип орфографії;
- 2) морфологічний принцип орфографії;
- 3) смисловий принцип орфографії;
- а) по нашому – по-нашому, по українському – по-українському;
- б) до вподоби, на щастя, під час;
- в) принісши, вивізши, злізши;
- г) кажан, багач, калач.

	А	Б	В	Г
1.				
2.				
3.				

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Акомодація – пристосування вимови голосного й приголосного, що стоять поруч.

Активні мовні органи – це рухомі мовні органи, здатні до автономних переміщень під час творення звуків.

Акустична теорія складу (теорія сонорності, теорія висхідної звучності) – теорія, що розглядає склад як сполуку звуків з більшим чи меншим ступенем гучності. Голосний, як найгучніший звук, приєднує до себе менш гучні звуки – нескладотворчі, тобто приголосні. Згідно з цією теорією межа між складами проходить у місці найменшої гучності.

Алофон – варіант фонемі, її звуковий вияв у певній фонологічній позиції.

Алфавіт – складена у певному порядку сукупність букв, уживаних у певній мові, кожна з яких має свою назву.

Артикуляційна теорія складу – теорія, згідно з якою склад утворюється шляхом артикуляторного м'язового напруження, що зростає в напрямку до вершини складу (голосного) і спадає на його межі.

Артикуляційний (або анатомо-фізіологічний) аспект вивчення мовного звука – це дослідження роботи мовних органів у процесі творення звукових одиниць.

Артикуляція – це робота мовних органів, спрямована на творення звуків.

Асиміляція (від лат. уподібнення) – уподібнення одного звука до іншого в умовах його творення, причому обидва такі звуки можуть входити до складу одного слова або до складу двох слів, що стоять поряд.

Асиміляція за глухістю – це уподібнення дзвінкого приголосного до парного йому глухого під впливом наступного глухого. Формула: «дзвінкий + глухий» → «глухий + глухий».

Асиміляція за дзвінкістю – це уподібнення глухого приголосного до парного йому дзвінкого під впливом наступного дзвінкого. Формула: «глухий + дзвінкий» → «дзвінкий + дзвінкий».

Асиміляція за м'якістю – це уподібнення твердих приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] до відповідних м'яких під впливом наступного м'якого цієї ж групи.

Асиміляція за місцем і способом творення – це взаємодія свистячих із шиплячими і навпаки, а також взаємодія проривних [д], [т] зі щілинними [з], [с], [ж], [ш] або африкатами.

Африкати (або зімкнено-щілинні) приголосні – це звуки, що починаються з повного зімкнення, яке долається не шляхом прориву, а через утворення в зімкненні щілини.

Буква – це спеціальний умовний знак для передавання звуків (фонем) на письмі.

Висота звука – це акустична величина, що залежить від частоти коливань звукових хвиль за одиницю часу.

Витримка (кульмінація, експозиція) – сама вимова зі збереженням такої координації органів мовлення, яка забезпечує потрібну якість вимови.

Вібрант (або дрижачий) приголосний – це звук, при вимові якого кінчик язика дрижить, або вібрує, під тиском видихуваного повітря, а зімкнення і його прорив відбуваються ритмічно.

Вокалізм – система голосних звуків мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку.

Гаплогія – спрощення морфемного або звукового складу слова внаслідок випадіння одного з двох сусідніх однакових чи подібних складів або окремих звуків під дією асиміляції.

Гармонія голосних – особливий вид регресивної асиміляції голосних у суміжних складах: попередній голосний певною мірою уподібнюється до наступного за підняттям або лабіалізацією.

Глотографування (англ. glottal – гортань) – соматичний прийом, який оптичними методами фіксує активність і рухи голосової щілини.

Головним виявом фонем називають звук, у якому ця фонема реалізується найчастіше в незалежній від фонетичних умов (місце у слові (наприклад, початок слова), вплив сусідніх звуків, наголошений/ ненаголошений склад тощо) позиції.

Графема – найменша смислорозрізнявальна одиниця писемної мови, що відповідає фонемі в усному мовленні.

Графіка (від гр «графікос» – письмовий) – сукупність усіх рукописних та друківаних знаків певної писемності, а також розділ мовознавства, що вивчає співвідношення писемних знаків зі звуковою системою мови.

Державна мова – це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики.

Динамічне рентгенографування (кінорентгенографування) – прийом, що фіксує вимову в часовій послідовності реалізації звука, складу чи слова, коли на спеціальну кінострічку знімається весь мовний процес у вигляді кінорентгенофільму.

Дисиміляція зводиться до заміни в слові одного з двох однакових або подібних звуків менш подібним.

Дистинктивна (від лат. розрізняти), або **розрізнявальна, функція** фонем полягає в тому, що фонем, розрізняючи звукові оболонки слів і морфем, вносять тим самим розрізнення у їх значення.

Додаткові варіанти фонем – це звуки, які виступають замість головного вияву фонем і збігаються з головними виявами інших фонем.

Екскурсія (приступ) – підготовка мовних органів для вимови звука; їх налаштування на певний тип координації для вимови звука.

Експериментальна фонетика – розділ фонетики, що вивчає акустичні властивості мовних звуків, їхню артикуляцію за допомогою спеціальних приладів та апаратів.

Експіраторна теорія складу – теорія, що пояснює творення складу в результаті м'язового напруження голосових зв'язок, через що видихуваний струмінь повітря тече не плавно, а утворює поштовхи, тобто склади.

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом, утворюючи одне фонетичне слово.

Епентеза – поява неетимологічного звука між двома іншими для полегшення вимови.

Загальна фонетика – наука, що вивчає загальні умови утворення звуків, загальні особливості, характерні для звуків усіх мов (наприклад, акустичні особливості звукових одиниць), створює універсальні класифікації звуків мовлення.

Звук – коливання повітря, що витворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху.

Звукове поле фонем – це всі звукові реалізації фонем з головним виявом у центрі.

Звукосполучення – поєднання кількох звуків однієї або різної якості.

Зімкнені приголосні – це звуки, у певний момент артикуляції яких на шляху повітряного струменя виникає повна перепона.

Зімкнено-прохідні приголосні – це звуки, при творенні яких зімкнення не долається проривом, бо струмінь видихуваного повітря знаходить інший вихід.

Зіставна фонетика – наука, яка виявляє і характеризує спільне і відмінне у звукових системах двох чи більше мов.

Ідентифікаційна (від. лат. ототожнювати), або **розпізнавальна, функція** полягає у тому, що, сприймаючи мовлення на слух, з суцільного потоку мовлення людина вловлює окремі звуки і розпізнає їх як реалізації тих чи інших фонем, а завдяки цьому розпізнає також і складені з цих фонем морфем і слова.

Інтонація – сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця.

Історична фонетика встановлює формування звукової системи мови, закономірності й тенденції її розвитку.

Кімографування (гр. кута – хвиля) – акустичний прийом, що фіксує силу тиску повітряного струменя.

Комбінаторні варіанти – це звуки, які виступають замість головного вияву фонемі унаслідок впливу сусідніх звуків, зокрема голосного [i].

Конкретна фонетика вивчає звуки певної мови або якоїсь групи мов. Тобто всі перелічені вище проблеми розглядаються на матеріалі якоїсь конкретної мови.

Консонантизм – система приголосних звуків мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку.

Конститутивна (від лат. утворювати, складати), або **утворювальна функція** фонемі полягає у тому, що фонемі є тим матеріалом, з якого утворюються одиниці вищих мовних ярусів – морфеми і слова.

Лабіалізовані – голосні звуки, при вимові яких губи витягуються вперед і округляються.

Ларингографування (лат. larynx – гортань) – соматичний прийом, що фіксує показники вібрації голосових зв'язок і рухи гортані.

Літературна мова – це унормована, відшліфована, удосконалена форма національної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей та існує поряд з іншими її формами-діалектами (територіальними, соціальними), просторіччям, мовою фольклору.

Мінімальна пара – це такі два слова, які розрізняються між собою лише однією фонемою, але не будь-якою. Мінімальна пара включає фонемі, які розрізняються лише однією диференційною ознакою: /син/ – /син'/, /лук/ – /л'ук/. Мінімальними парами називають і самі фонемі, що розрізняються однією ознакою.

Міографування, електроміографування (гр. mios – м'яз) – соматичний прийом, який фіксує активність м'язів язика, губів за допомогою енцефалографа.

Мова – це характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично усталених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об'єктивної дійсності з метою обміну між членами спільноти інформацією.

Мовлення – процес реалізації мовної діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови.

Мовний потік – суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що утворює вз'язану послідовність звуків, слів, звкосполук, висловів.

Морфонологічне, або історичне, або традиційне чергування – це заміна однієї фонемі іншою в межах однієї морфеми. Ці чергування не можна пояснити фонетичними законами сучасної української мови; вони зумовлені історичними причинами.

Морфонологія – розділ науки про мову, що вивчає фонологічну структуру морфем різного типу і використання фонологічних відмінностей з морфологічною метою.

Наголос – виділення складу у слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові.

Нейтралізація – втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній лише однією ознакою і відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації.

Описова фонетика вивчає звукову систему мови на певному етапі її розвитку.

Органи мовлення – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків.

Орфографія (від гр. «орфос» – правильний і «графо» - пишу) – це система загальноприйнятих правил про способи передачі мови у писемній формі, а також розділ науки про мову, який вивчає ці правила.

Орфоенія – система норм літературної мови, що охоплює правила вимови звуків, звкосполучень у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування; розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Осцилографування (лат. *oscillo* – коливаюсь) – акустичний прийом, що передбачає перетворення за допомогою осцилографа

звукових коливань на електричні, запис їх на екрані й встановлення таким чином довготи, висоти та інтенсивності звука.

Палаталізація (пом'якшення) приголосних – це результат приєднання до основної артикуляції звука додаткової, яка полягає у піднятті середньої частини спинки язика до твердого піднебіння.

Палатальні, або м'які, приголосні – це звуки, артикуляція яких ускладнюється підняттям середньої частини спинки язика до піднебіння.

Палатограма – відбиток контактів язика з піднебінням, зафіксований за допомогою спеціального приладу – палатографа.

Палатографування (лат. palatum – тверде піднебіння) – соматичний прийом, який фіксує місця контакту язика з твердим піднебінням, локалізацію і ширину контактних смуг. Його завдання – визначити положення язика при вимові звуків мови.

Палатографування зі штучним піднебінням – фіксація контактів язика з обсипаним контрастним порошком штучним піднебінням, яке повторює усі заглибини піднебіння диктора і яке прикладають до піднебіння диктора, що вимовляє потрібний звук.

Пасивні мовні органи – це мовні органи, які не здатні автономно переміщуватись під час звукотворення.

Пауза – припинення звучання, проміжок тиші, вставлений у мовленнєвий ланцюжок.

Перцептивний аспект вивчення мовного звука – це спосіб його дослідження, який вивчає особливості сприйняття звуків людиною, яка слухає.

Повна асиміляція – уподібнення, коли один звук повністю уподібнюється іншому і обидва звуки стають однаковими, зливаючись в один довгий приголосний.

Позиційні варіанти – це звуки, які виступають замість головного вияву фонемі тільки в певній позиції.

Проривні (вибухові, або миттєві) приголосні – це звуки, при творенні яких струмінь повітря, що поступово нагромаджувався перед повним зімкненням, проривається крізь нього, утворюючи враження вибуху.

Пряме (безпосереднє) палатографування – це фіксація контактів язика, на який попередньо наносять тонкий шар розчину активованого вугілля, з твердим піднебінням за допомогою фотографування.

Рекурсія (відступ) – втрата координації внаслідок перебудови органів для вимови наступного звука або повернення у стан спокою.

Рентгенограми – схеми профілів положення мовних органів, зроблені на основі рентгенознімків.

Рентгенографування, кінорентгенографування (статичне і динамічне) – найголовніший прийом вивчення артикуляції звуків, що дає змогу визначити положення всіх органів мовлення при творенні звука і за допомогою фото- та кіноплівки фіксує зріз мовного апарату під час роботи мовних органів.

Сегментні фонетичні одиниці – це такі одиниці, які лінійно вичленовуються з мовленнєвого потоку: звуки, склади, звукосполучення, фонетичні слова, синтагми, фрази.

Сила звука – це акустична властивість мовного звука, яка залежить від розмаху (амплітуди) коливань звукових хвиль.

Синтагма – мінімальна ланка мовленнєвого ланцюга, яка об'єднує у своєму складі кілька слів (або одне слово) і становить собою найпростіше синтаксичне ціле.

Склад – це частина звукового ланцюжка, центром якої є голосний звук, до якого долучаються або не долучаються приголосні.

Сонорні (від лат. “звучний”), або **сонанти** (від лат. “звучати”), – це приголосні звуки, у творенні яких голос (тон) переважає над шумом.

Спектрографування (лат. spectrum – щось видиме як загальна картина явища) – акустичний прийом, що передбачає фіксування за допомогою спектрографа спектра звука, тобто розкладання звука на його складові тони і таким чином визначення його загальної акустичної картини.

Статичне рентгенографування – прийом, що застосовується для фіксації положення всіх мовних органів у якийсь момент артикуляції.

Суперсегментні (просодичні) одиниці накладаються на послідовність звукових одиниць і служать для об'єднання їх у слова, синтагми, висловлювання. До суперсегментних одиниць фонетичної системи мови відносимо наголос, паузи, інтонацію.

Тверді приголосні – це звуки, у яких відсутня додаткова артикуляція, що полягає у піднятті середньої частини спинки язика до піднебіння.

Тембр – найважливіша для розрізнення звуків акустична величина, яка залежить від додаткових тонів, шумів та обертонів, що накладаються на основний тон і утворюються в надгортанних порожнинах, і створює специфіку звука, надаючи звукові притаманного лише йому забарвлення.

Тони – ритмічні звукові коливання, які утворюються коливанням голосових зв'язок.

Транскрипція – спеціальна система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового або фонемного складу слів і текстів.

Факультативні варіанти фонем – це звуки, які можуть виступати замість головного вияву фонем в незалежній позиції і залежать від особливостей вимови того чи іншого звука окремими людьми чи групами людей.

Фізичний (або акустичний) аспект вивчення мовного звука – це спосіб його дослідження, що передбачає аналіз акустичних властивостей звуків, які утворилися внаслідок роботи органів мовлення людини.

Фонемою називається найменша фонетична одиниця мови, яка служить для творення, розпізнавання і розрізнення значущих одиниць мови – морфем і слів.

Фонетика (від давньогрецького прикметника “фонетікос» – “звуковий») – спеціальна мовознавча наука, що вивчає звуковий склад мови.

Фонетичне слово (ритмічна структура, такт) – сукупність складів мовленнєвого ланцюжка, пов'язана єдністю наголосу, що, як правило, збігається з повнозначним словом, однак може втягувати до

свого складу суміжні службові слова, об'єднуючи їх спільним наголосом.

Фонетичне, або позиційне, чергування – це зміна одного звукового вияву фонем (звука) іншим у межах однієї морфеми.

Фонетичні вимовні помилки полягають у тому, що відповідна фонема української літературної мови залишається, але під впливом діалекту чи іншої мови має деякі відмінності в артикуляції як основного вияву, так і позиційних чи комбінаторних її варіантів.

Фонологічна кореляція – відношення протиставлення між фонемами, що різняться лише однією диференційною ознакою.

Фонологічна опозиція – це відношення протиставлення між фонемами.

Фонологічна теорія складу – теорія, згідно з якою склад становить голосна фонема або голосна фонема і властиве певній мові оточення з однієї чи кількох приголосних, що групуються довкола цієї голосної.

Фонологічні вимовні помилки – це змішування фонем, коли якась одна фонема літературної мови заступається цілком іншою фонемою.

Фонологічну якість фонем – це сукупність її диференційних ознак.

Фраза – основна одиниця мовлення у його звуковій формі, яка виражає закінчену думку, має смислову цілісність та інтонаційну структуру.

Функціональний (соціальний, лінгвістичний) аспект вивчення мовного звука – це дослідження головних функцій звуків: утворювати, розпізнавати і розрізнявати звукові оболонки значущих одиниць мови: морфем і слів.

Функціональний стиль – сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлений сферою використання мови.

Часткова асиміляція – це не повне уподібнення, а лише наближення одного звука до іншого. Її результат – два різні звуки, які стають подібними між собою за однією або кількома ознаками.

Шуми – неритмічні звукові коливання, які утворюються в надгортанних порожнинах у процесі подолання перешкоди на шляху повітряного струменя.

Шумними називаються приголосні звуки, у творенні яких шум переважає над голосом (шумні дзвінки) або які творяться лише шумом (шумні глухі).

Щілинні, або фрикативні, приголосні – це звуки, при творенні яких у будь-якій частині мовного апарату утворюється щілина, крізь яку із шумом проходить повітря.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
2. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови : навч. посіб. Одеса : Чорномор'я, 1996. 144 с.
3. Плющ Н. П. Бондаренко В.В. Сучасна українська мова. Орфоепія : навч. посіб. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 272 с.
4. Плющ Н. П., Бас-Кононенко О. В., Дудник З. В., Зубань О. М. Сучасна українська літературна мова. Фонетика : навч. посіб. К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. 173 с.
5. Сучасна українська літературна мова : підруч. А. П. Грищенко та ін. К. : Вища шк., 2002. 439 с.
6. Сучасна українська літературна мова : підруч. М. Я. Плющ та ін. К. : Вища шк., 2003. 430 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за ред. І. К. Білодіда. К : Наук. думка, 1969. 436 с.
URL: <https://archive.org/details/bilodid1969>;
URL: <https://dlib.kiev.ua/items/show/644#?c=0&m=0&s=0&cv=2>
8. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика : підруч. А. К. Мойсієнко та ін. К. : Знання, 2010. 270 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moisiienko_Anatolii/Suchasna_ukrainska_literaturna_mova_Leksykolohiia_Fonetyka.pdf
9. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка : Практикум : навч. посіб. / за ред. М. М. Фащенко. К. : ВЦ «Академія», 2010. 176 с.
10. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія. К. : Вища школа, 1995. 183 с.

Додаткова література

1. Бабій І. О. Мовна політика незалежної України. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2021. Вип. 45. Том 1. С. 101–106.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-1-16>
2. Багмут А. Й. Інтонаційна будова простого розповідного речення у слов'янських мовах К. : Наук. думка, 1970. 173 с.
3. Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові. К. : Наук. думка, 1991. 168 с.
4. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація спонтанного мовлення. К. : Наук. думка, 1985. 316 с.
5. Бас-Кононенко О.В. Вимовні норми як мірило милозвучності української мови (на матеріалі орфоепічних словників). *Українська мова*. 2019. № 1. С. 103–114.
URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_19/10.pdf
6. Берковець (Бондаренко) В. В. Словникове і фонетичне слово в сучасній українській мові. *Дивослово*. 1999. № 1. С. 10–11.
7. Блик О. П. Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія. К. : Рад. шк., 1988. 128 с.
8. Бондар О. І. Система голосних фонем української мови: динамічний підхід. *Записки з українського мовознавства*. Одеса, 2005. Вип. 15. С. 12–19.
9. Бондаренко В. В. До питання про подвійний наголос в українському слові. *Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник*. 2008. Вип. 38. С. 19–24.
10. Бондаренко В. В. До питання про типи звукових змін (асиміляція приголосних). *Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник*. 2009. Випуск 39/1. С. 46–54.
11. Борейчук О., Касьянова О. Асиміляція за способом та місцем творення в сучасній українській мові (артикуляційний аспект). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2011. Вип. 36. С.95–100.
12. Борисюк І. В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення. К. : Наук. думка, 1980. 204 с.

13. Брахнов В. М. Явище асиміляції в консонантизмі української мови. К. : Наук. думка, 1970. 101 с.
14. Булаховський Л. А. Український літературний наголос. (Характеристика норми). К. ; Л. : Рад. шк., 1947. 54 с.
15. Винницький В. М. Деякі теоретичні питання акцентології. *Мовознавство*. 2003. №5. С. 14–25.
16. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. К. : Рад. шк., 1984. 160 с.
17. Винницький В. М. Українська акцентна система: становлення, розвиток. Л. : Бібльос, 2002. 576 с.
18. Вовк П. С. Теорія центрів і периферії фонологічної та акцентологічної систем. К. : ІЗМН, 1997. 124 с.
19. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ : Вища шк., 1986. 199 с.
20. Глібчук Н. М. Погляди О. Курило на систему голосних фонем української мови. *Мовознавство*. 1993. №6. С. 34–37.
21. Глуховцева К. Д. Складні питання сучасної української літературної мови. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навчальний посібник для здобувачів освітніх ступенів «бакалавр», «магістр». Вид. друге, доп. і переробл. Старобільськ : Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2021. 265 с.
URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8371/2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
22. Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я., Барилова Г. К., Ковальова Н. В. Українська мова. Матеріали до вивчення орфоєпії : посіб. для студ. II курсу. Луганськ, 2007. 138 с.
23. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. К. : Вища шк., 1999. 207 с.
24. Дорошенко С. І. Про звук [в]. *Культура слова*. Київ, 1993. Вип. 44. С. 50–52.
25. Дружинець М. Л. Екологія українського усного мовлення: вимова

- приголосних звуків. Записки з українського мовознавства. 2020. Вип. 27. С. 3–13.
DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2020.27.206463>
26. Дружинець М. Л. Регіональна орфоепія голосних: нормативність і девіації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2020. Вип. 1. С. 196–203.
DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-30>
27. Дружинець М. Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти : монографія. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 580 с.
URL: https://kulbabska.com/images/articles/pdf/2019/druzinec_m.l.monografia.pdf
28. Дружинець М. Л. Урсул А. Е. Комбінаторні зміни консонантів [д], [т]: соціофонетичний аспект. *Scientific Collection «InterConf»*, (123): with the Proceedings of the 1 st International Scientific and Practical Conference «Science in the Environment of Rapid Changes» (September 6-8, 2022). Brussels, Belgium: De Boeck, 2022. P. 128–133.
URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1253/1280>
29. Дудик П. С. Наголошення слів і культура мовлення. *Дивослово*. 2003. №4. С. 19–20.
30. Думчак І. М. Порівняльний аналіз змін у проекті Українського правопису 1999 року та чинній редакції Українського правопису 2019 року. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 26. Том 1. С. 47–51.
DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.8>
31. Жилко Ф. Т. Нейтралізація фонологічних опозицій в українській літературній мові. *Мовознавство*. 1968. №4. С. 17–24.
32. Жовтобрюх М. А. Основи і принципи української літературної вимови. *Українська мова і література в школі*. 1976. №6. С. 63–75.
33. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : в 2 ч. К. : Вища шк., 1972. Ч. 1. 402 с.

34. Жовтобрюх М. А. Історичні чергування приголосних в українській мові. *Українська мова в школі*. 1958. №1. С. 16–25.
35. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова : підруч. К. : Наук. думка, 1984. 255 с.
36. Жовтобрюх М. А. Уніфікація норм української літературної мови і діалекти. *Мовознавство*. 1979. №5. С. 9–10.
37. Загальна та експериментальна фонетика : зб. наук. праць та матеріалів / відп. ред. Л. Скалозуб. К. : Соборна Україна, 2001. 318 с.
38. Залеський А. М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови. *Мовознавство*. 1980. №6. С. 56–65.
39. Залеський А. М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 48–58.
40. Залеський А. М. Прослідки зредукованих голосних у слабкій позиції в українській мові. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 51–62.
41. Іщенко О. С. Акустичні характеристики голосних звуків української мови (експериментально-фонетичне дослідження). *Українська мова*. 2008. №4. С. 102–111.
URL: <https://phonetica.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/10/02.pdf>
42. Іщенко О. С. Деякі зауваги про звуки [i], [и] в українській мові. *На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут* / Ін-т укр. мови НАН України: упорядн.: О. С. Іщенко. К. : КММ, 2011. С. 249–256.
URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Na_khvyliakh_movy_Alli_Yosypivni_Bahmut.pdf
43. Карпенко Ю. О. Класифікація звуків сучасної української літературної мови. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса, 1996. Вип. 3. С. 22–30.
44. Кващук А. Г. Уподібнення і розподібнення приголосних. *Українська мова і література в школі*. 1968. №9. С. 56–59.
45. Коструба П. П. Основні поняття фонології *Українська мова і література в школі*. 1965. №7. С. 21–25.
46. Коструба П. П. Про систему приголосних фонем сучасної української літературної мови. *Питання українського*

мовознавства. Кн. 5. Львів, 1962. С. 112–121.

47. Коструба П. П. Фонетика сучасної української літературної мови : курс лекцій для студентів філологічного факультету. Л., 1963. Ч. 1. 100 с.
48. Коструба П. П. Фонетика, фонологія і морфонологія (їх предмет і місце в науці про мову). *Методологічні питання мовознавства*. К., 1966. С. 94–103.
49. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. К. : Рад. школа, 1951. Т. 1. 519 с.
50. Левицький В. В. Символічні значення українських голосних і приголосних. *Мовознавство*. 1973. № 2. С. 36–49.
51. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.»; Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 2004. 163 с.
52. Микитин-Дружинець М. Л. Орфоепічний стандарт української мови: історія та реалії. *Записки з українського мовознавства*. 2009. Вип. 18. С. 363–369.
DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-30>
53. Мінчак Г. Б. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови в таблицях і схемах : навч. посібник. К. : Видавничий центр КНЛУ, 2023. 131 с.
URL: <https://surl.li/enqaky>
54. Міщенко Т. С. Про інтенсивність голосних української мови. *Мовознавство*. 1974. №4. С. 56–62.
55. Москаленко Н. А. Сучасна українська літературна мова: Лексичний, фонетичний, граматичний аналіз слів. Київ, Одеса, 1980.
56. Наконечний М. Ф. Орфоепічні норми та їх значення. *Українська мова в школі*. 1958. №1. С. 3–15.
57. Німчук В. В. Історія дзвінкх африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 7–14.
58. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: історія. *Мовознавство*. 1990. №6. С. 3–10.
59. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – поч. ХХІ ст. Кам'янець-Подільський : КПДПУ, 2002. 116 с.

60. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови. *Дивослово*. 1998. № 5–6. С. 16–23.
61. Огієнко І. Про українські приголосні. *Мовознавство*. 1990. № 1. С. 67–70.
62. Перебийніс В. С. Кількісні і якісні характеристики системи фонем української літературної мови. К. : Наук. думка, 1970. 270 с.
63. Петличний І. З. До питання про систему голосних фонем у сучасній українській літературній мові. *Питання українського мовознавства*. Кн. 1. Львів, 1956. С. 15–20.
64. Пилинський М. М. Літературні норми: типи та їх класифікація. *Мовознавство*. 1974. №1. С. 11–23.
65. Півторак Г. П. Занепад зредукованих Ъ і Ь його вплив на формування фонологічної системи української мови. *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 78–91.
66. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». К. : ВЦ «Академія», 2001. 152 с.
67. Плющ Н. П. Феномен орфографічної вимови в сучасній українській мові. *На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут* / Ін-т укр. мови НАН України: упорядн.: О. С. Іщенко. К. : КММ, 2011. С. 210–215.
URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Na_khvyliakh_movy_Alli_Yosypivni_Bahmut.pdf
68. Погрібний М. І. Українська літературна вимова (аудіокнига). Частина перша (з чотирьох).
URL: <https://youtu.be/jmA7kHE2w2k?si=hw-VFg4ooQQBUdV7>
69. Погрібний М. І. Українська літературна вимова (аудіокнига). Частина друга (з чотирьох).
URL: https://youtu.be/M2we9m4p7cc?si=ZP8jw1lZ_4-eK0fe
70. Погрібний М. І. Українська літературна вимова (аудіокнига). Частина третя (з чотирьох).
URL: <https://youtu.be/FVMmuPQ5O3U?si=GBCTwImo1kJOHNEZ>
71. Погрібний М. І. Українська літературна вимова (аудіокнига). Частина четверта (з чотирьох).

URL: <https://youtu.be/G8w1u3hIWEk?si=LrGx5qqaxgvRd9Bn>

72. Прокопова Л. І. Приголосні фонери сучасної української літературної мови. Експериментально-фонетичне дослідження. К. : Вид-во КДУ, 1958. 149 с.
73. Розгон В. В. Фонетика, фонологія, графіка й орфографія сучасної української літературної мови : навч. посіб. Умань : АЛМІ, 2002. 104 с.
74. Савченко І. С. Загальна типологічна характеристика консонантної асиміляції в українській мові. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2009. Вип. 9. С. 62–68.
75. Савченко І. С. Змішані типи консонантної асиміляції за артикуляційно-акустичними ознаками. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2007. Вип. 5. С. 41–49.
76. Савченко І. С. Проблема класифікації приголосних звуків в українській мові. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2010. Вип. 10. С. 7–12.
URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Mv_2010_10_3
77. Савченко І. С. Складні випадки комбінаторних змін приголосних у потоці мовлення. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2013. Вип. 16–17. С. 5–13.
URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/412/1/movoznavchui.pdf>
78. Савченко І. С. Чисті типи консонантної асиміляції за артикуляційно-акустичними ознаками. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Вид. від. ЧДУ, 2008. Вип. 6. С. 136–147.
79. Савченко І. С. Явище консонантної асиміляції в українській мові : посібн. Черкаси : ЧНУ, 2012. 102 с.
80. Семенюк О. А. Асиміляція приголосних за місцем і способом творення в українській мові: проблемні питання. *International Scientific Conference Philological sciences and translation studies: European potential* : Conference Proceedings (September 6–7, 2023. Wloclawek, the Republic of Poland). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. p. 19–22.

URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/364/9910/20693-1?inline=1>

81. Сербенська О. А. Складні випадки наголошування слів. *Урок української*. 2004. № 7. С. 24–26.
82. Сучасна українська літературна мова. Хрестоматія з фонетики : навч. посіб. / уклад. : Н. І. Бойко, Т. Л. Хомич. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 218 с.
URL: <https://surl.li/etyhng>
83. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. К. : Спалах, 2004. 272 с.
84. Тоцька Н. І. Артикуляційна основа диференційних ознак голосних фонем української мови. *Українське мовознавство*. 2003. Вип. 25. С. 6–10.
URL: <https://journals.knu.ua/ojs/index.php/ukrmovoznavstvo/libraryFiles/downloadPublic/93>
85. Тоцька Н. І. Голосні фонем української літературної мови. К. : Вид-во КДУ, 1973. 193 с.
86. Тоцька Н. І. До питання про артикуляційну та акустичну класифікацію голосних фонем української мови. *Мовознавство*. 1976. №6. С. 5–10.
87. Тоцька Н. І. Ненаголошені алофони голосних фонем української літературної мови (до питання про редукацію голосних). *Мовознавство*. 1970. №5. С. 21–30.
88. Тоцька Н. І. Система голосних фонем української мови. *Мовознавство*. 1983. №5. С. 16–23.
89. Українська мова у ХХ сторіччі: Історія лінгвоциду : док. і матеріали / упоряд. : Л. Т. Масенко та ін. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. 399 с.
URL: <https://archive.org/details/masenko2005/mode/2up?view=theater>
90. Фащенко М. М. До проблем орфоепії: африкати [д̣з] та [д̣ж] в українському літературному мовленні. *Записки з українського мовознавства*. 2009. Вип. 18. С. 369–376.
URL: <http://zum.onu.edu.ua/issue/view/7862/3211>

91. Фащенко М. М. Орфоепія дієслівних форм. *Записки з українського мовознавства*. 2000. Вип. 9. С. 42–51.
URL: <http://zum.onu.edu.ua/issue/view/7854/3204>
92. Циганок Г. М. Проблеми систематизації сучасної української фонетичної термінології у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму. *Система і структура східнослов'янських мов* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 8. С. 57–62.
URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16368/Ts_yganok.pdf?sequence=1&isAllowed=y
93. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. К. : ВЦ «Академія», 2003. 160 с.
94. Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навч. посіб. К. : Вища шк., 2007. 823 с.
95. Ющук І. П. Фонетичні закони й орфоепія. *Українське мовознавство*. 2004. № 32–33. С. 16–22.
URL: <https://journals.knu.ua/ojs/index.php/ukrmovoznavstvo/libraryFiles/downloadPublic/98>
96. Ющук І. П. Українська мова : підруч. К. : Либідь, 2006. 640 с.
URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk661731.pdf>

Довідкова література

1. Бурячок А. А. Орфографічний словник української мови. К. : Наук. думка, 2002. 464 с.
2. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 896 с.
3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник. Київ : Либідь, 1995. 192 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovaschuk_Serhii/Skladni_vypady_naholoshennia/
4. Головащук С. І. Словник наголосів. К. : Наук. думка, 2003. 320 с.
5. Інформаційно-пошукова система «Український правопис», створена на базі останньої офіційно затвердженої версії українського правопису URL: <http://pravopys.mova.info/>

6. Орфоепічний словник української мови : у 2 т. / уклад. М. М. Пещак та ін. Київ : Довіра, 2001. Т. 1–2.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusanivskyy_VM/Orfoepichnyi_slovnyk_ukrainskoi_movy_V_dvokh_tomakh_Tom_1_A-N/
7. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. Київ : Вища школа, 1986. 629 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/pohribnyi_mykola/orfoepichnyi_slovnyk/
8. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови. Київ : Радянська школа, 1964. 639 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pohribnyi_Mykola/Slovnyk_naholositv_ukrainskoi_literaturnoi_movy_vyd_2-he_1964.pdf
9. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник / за ред. М. Жовтобрюха. К. : Наук. думка, 1973. 724 с.
URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002766>
10. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001051>
11. Український орфографічний словник / уклали В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун ; за ред. В. Г. Складенка. К. : Довіра, 2008. 983 с.
12. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України. Київ : Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2019. 392 с.
URL: <https://surl.li/rndggz>

Навчальне видання

Семенюк Оксана Антонівна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА
Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія.
Орфоепія. Графіка. Орфографія

Збірник вправ і завдань

3-тє видання, перероблене та доповнене

В авторській редакції

Дизайн обкладинки *Світлани Прокіпчин*

Комп'ютерна верстка *Романа Семенюка*

Підписано до друку 21.01.25. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Гарнітура «Таймс». Умовн. друк. арк. 11,5.

Наклад 200 прим. Зам. 25.

Віддруковано: підприємець Голіней О.М.

Адреса: м. Івано-Франківськ,

вул. Галицька, 128,

тел. (0342) 58 04 32